

Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Jaarverslag 2023

Dit jaarverslag is een uitgave van Stichting
Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Administrateur
APG DWS & Fondsenbedrijf N.V.
Postbus 637, 1000 EE Amsterdam

www.architectenpensioen.nl
bestuur@architectenpensioen.nl

datum
18 juni 2024

Inhoudsopgave

I. BESTUURSVERSLAG

Voorwoord van het bestuur	4
Kerncijfers	5
Dashboard	6
1 Beleid	8
2 Resultaten	17
3 Vermogensbeheer	27
4 Integraal risicomanagement	36
5 Organisatie	41
6 Raad van toezicht	49
7 Verantwoordingsorgaan	51

II. JAARREKENING

1 Balans per 31 december	56
2 Staat van baten en lasten	57
3 Kasstroomoverzicht	58
4 Algemene toelichting	59
5 Toelichting op de balans	68
6 Toelichting op de staat van baten en lasten	89

III. OVERIGE GEGEVENS

1. Statutaire regeling omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten	97
2. Actuariële verklaring	98
3. Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	100

IV. BIJLAGEN

1. Benoemende organisaties	108
2. Externe partijen	109
3. Gegevens pensioenregeling	111
4. Nevenfuncties	112
5. Bestuursbureau	115
6. Begrippen en afkortingen	116
7. SFDR	118

I. BESTUURSVERSLAG

Voorwoord van het bestuur

Dit is het jaarverslag over 2023 van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus (hierna: het fonds). Wij leggen in dit jaarverslag verantwoording af over het gevoerde beleid, de bereikte resultaten en het hierbij passende risicomanagement. Wij lichten toe hoe onze financiële situatie zich heeft ontwikkeld. Ook leest u in dit verslag hoe we met de ontwikkelingen in zowel de wereld, het pensioendossier als de architectenbranche zijn omgegaan.

Onze financiële positie was goed genoeg om de opgebouwde pensioenen per 1 januari 2023 met 7,33% en per 1 januari 2024 met 6,85% te verhogen. Bij het toekennen van de verhoging hebben we niet alleen naar de prijsinflatie gekeken. Ook bekeken we wat een verhoging betekent voor onze financiële situatie nu én in de toekomst, waarbij we rekening hebben gehouden met de belangen van zowel de huidige werkenden als de gepensioneerden. Het pensioengeld moet namelijk evenwichtig worden verdeeld. Op dit moment hebben we voldoende vermogen om de opgebouwde pensioenen uit te keren.

Wij willen als fonds onze deelnemers een realistisch toekomstperspectief geven en helpen om bewuste keuzes te maken voor nu en later. Daarom lichten wij in dit jaarverslag de herziening van de tweede pijler van het pensioenstelsel toe. De Wet toekomst pensioenen (Wtp) is namelijk per 1 juli 2023 ingegaan. De afschaffing van de doorsneepremiesystematiek en het met de economische ontwikkelingen laten meebewegen van de pensioenen zijn hier de belangrijkste veranderingen in. Het resultaat op de beleggingen bepaalt de uiteindelijke hoogte van de pensioenen. We zullen per 1 januari 2027 overstappen op de nieuwe wetgeving en alle opgebouwde pensioenrechten van de betrokkenen verhuizen naar de nieuwe solidaire premieregeling.

Sociale partners vinden de solidaire premieregeling het beste bij de achterban passen. We zijn samen met sociale partners aan de slag gegaan om onze deelnemers van alle generaties een goed en reëel vooruitzicht te kunnen bieden. Hierom en om te horen wat er leeft bij onze achterban, hebben we verschillende bijeenkomsten georganiseerd, zowel live als digitaal. Wij verwachten in het tweede kwartaal van 2024 het definitieve besluit van sociale partners over de nieuwe regeling te vernemen, waarna we aan de slag kunnen met de vereiste documenten en communicatie.

Het totale rendement op de beleggingen in 2023 bedraagt 10,38%. De actuele dekkingsgraad is echter gedaald van 120,8% eind 2022 naar 117,8% eind december 2023. Dit komt omdat de toeslagverlening van 6,85% per 1 januari 2024 hierin al is meegenomen. De beleidsdekkingsgraad ligt met 125,6% boven het niveau van het herstelplan en is nagenoeg gelijk gebleven ten opzichte van voorgaand jaar. Wij zijn gestart met een onderzoek naar de mogelijke bescherming van de dekkingsgraad en de wenselijkheid hiervan.

Het verdiepende onderzoek bij onze deelnemers naar maatschappelijk verantwoord beleggen hebben we in 2023 afgerond. Een groot deel van de respondenten heeft aangegeven dat het fonds meer maatschappelijk verantwoord moet beleggen, zelfs als het pensioen hierdoor lager uitpakt. Klimaatverandering voorkomen is door de respondenten als een van de belangrijkste thema's benoemd. Hiertoe zijn we aan de slag gegaan met impactbeleggen.

Ook hebben we in 2023 veel tijd besteed aan het programma IT in control, om onze digitale weerbaarheid te vergroten.

Kerncijfers

(Bedragen x € 1.000)

	2023	2022	2021	2020	2019
<i>Bureaus, deelnemers en pensioengerechtigden</i>					
Aangesloten bureaus met personeel	1.266	1.299	1.340	1.314	1.380
Deelnemers	9.895	10.313	10.050	9.349	9.142
Gewezen deelnemers	23.029	25.392	25.185	25.334	25.772
Pensioengerechtigden	13.975	13.872	13.715	13.508	13.289
<i>Premie en uitkeringen</i>					
Premiebijdragen werkgevers en werknemers	78.190	74.280	64.792	60.246	56.633
Pensioenuitkeringen, inclusief afkopen	130.040	118.512	114.236	111.849	107.770
<i>Beleggingen</i>					
Belegd vermogen	4.610.442	4.235.727	5.673.562	5.508.006	4.972.410
Beleggingsresultaten risico fonds	435.747	-1.377.406	212.610	601.966	802.183
Gerealiseerd beleggingsrendement	10,38%	-23,91%	3,70%	12,20%	18,89%
Saldo van baten en lasten	-35.776	-336.369	470.367	89.041	160.246
Rekenrente ultimo boekjaar DNB RTS	2,30%	2,53%	0,58%	0,22%	0,76%
<i>Voorzieningen en reserves</i>					
Aanwezig eigen vermogen	699.139	734.915	1.071.284	600.917	511.876
Vereist eigen vermogen	731.232	701.930	845.887	893.082	832.271
Technische voorziening	3.923.448	3.519.301	4.616.283	4.927.192	4.470.985
<i>Dekkingsgraad</i>					
Actuele dekkingsgraad	117,8%	120,9%	123,2%	112,2%	111,4%
Beleidsdekkingsgraad	125,6%	125,0%	118,8%	105,1%	109,0%
<i>Kosten</i>					
Kosten vermogensbeheer exclusief transactiekosten *	11.303	10.405	14.946	11.690	13.469
Transactiekosten *	1.096	5.004	5.932	5.969	4.332
Kosten vermogensbeheer inclusief transactiekosten	12.399	15.409	20.878	17.659	17.801
Kosten vermogensbeheer exclusief transactiekosten als percentage van het GBV **	0,26	0,22	0,27	0,23	0,30
Transactiekosten als percentage van het GBV **	0,03	0,11	0,11	0,12	0,09
Kosten vermogensbeheer als percentage van het GBV **	0,29	0,33	0,38	0,35	0,39
Administratieve uitvoeringskosten *	5.450	4.464	3.947	3.602	3.567
Administratieve uitvoeringskosten per deelnemer of pensioengerechtigde in euro's *	228	185	166	158	159
Uitvoeringskosten exclusief transactiekosten als percentage van het GBV **	0,38	0,32	0,34	0,30	0,37

* Volgens Pensioenwet verplicht vermeld;

** GBV: in het verslagjaar gemiddeld belegde vermogen

Dashboard

De belangrijkste zaken in één oogopslag. In de diverse hoofdstukken staat een uitgebreidere toelichting.

Financiële positie: per 31 december 2023 is onze actuele dekkingsgraad gedaald naar 117,8%. Onze beleidsdekkingsgraad is in 2023 ongeveer gelijk gebleven en is 125,6%. Wij hebben geen herstelplan.

Resultaat: we hebben in 2023 een positief beleggingsresultaat van 10,38% behaald.

Toeslag: door de financiële situatie van het fonds konden we de pensioenen van pensioengerechtigden en de aanspraken van deelnemers per 1 januari 2023 met 7,33% verhogen. Dat is circa 50% van het inflatiepercentage in de referentieperiode. De discussie hebben wij gevoerd op basis van zowel kwalitatieve als kwantitatieve argumenten. Per 1 januari 2024 konden we een toeslag van 6,85% verlenen. De combinatie van onze financiële situatie én de versoepelde regels maakten het mogelijk de pensioenen met meer dan de prijsinflatie te verhogen.

Premiedekkingsgraad: per ultimo 2023 lag de premiedekkingsraad ruim boven de 100%, te weten 121%. In het nieuwe pensioenstelsel kan geen sprake meer zijn van een lage of hoge premiedekkingsgraad, aangezien deelnemers dan hun ingelegde pensioenpremie aan hun eigen pensioenkapitaal toevoegen.

Premie: voor 2023 zijn cao-partijen overeengekomen de pensioenpremie gelijk te houden op 24,5% van de pensioengrondslag. Dit is lager dan de minimaal te ontvangen premie op basis van het opbouwpercentage van 1,50%. Daarom is het opbouwpercentage voor 2023 verlaagd naar 1,44% ten opzichte van de 1,50% in 2022. Vanwege het alternatieve ingroepad van DNB is een maximaal opbouwpercentage van 1,44% mogelijk, in plaats van een opbouwpercentage van 1,30% conform het reguliere beleid. Het alternatieve ingroepad van DNB sluit beter aan bij de doelstellingen van het fonds om een stabiele premie en stabiel opbouwpercentage te hanteren.

Opbouwpercentages: de opbouw van het ouderdomspensioen is verlaagd van 1,50% in 2022 naar 1,44% in 2023. Dit is lager dan onze ambitie, namelijk dat wat fiscaal maximaal is toegestaan. We hebben het opbouwpercentage in samenhang met de premie getoetst aan de voorschriften en rekenregels van DNB. Bij de besluitvorming hebben we, vanuit de solidariteit en collectiviteit die een pensioenfonds kenmerkt, oog gehad voor alle belanghebbenden: actieve deelnemers, slapers, pensioengerechtigden en de aangesloten werkgevers. We hebben geconcludeerd dat met het geheel van afspraken op evenwichtige wijze invulling wordt gegeven aan de belangen van deelnemers en pensioengerechtigden. Wij hebben hierbij gekeken naar het totaalpakket van afspraken en niet alleen naar de afzonderlijke onderdelen. De opbouwpercentages van het partner- en wezenpensioen hebben we niet veranderd. Deze percentages zijn respectievelijk 1,3125% en 0,2625% gebleven. Per 1 januari 2024 is het opbouwpercentage 1,738%.

Verantwoord beleggen: we hebben niet alleen oog voor het halen van beleggingsrendement. Wij willen ook vanuit onze maatschappelijke rol bijdragen aan een leefbare, duurzame en sociale leefomgeving. Daarom hebben we in ons verantwoordbeleggenbeleid twee speerpunten opgenomen uit de SDG's (sustainable development goals) van de Verenigde Naties. Dit najaar hebben we een digitale deelnemersuitvraag uitgegaan in het kader van ESG (environment, social & governance), specifiek gericht op de SDG's en impactbeleggen. Daarna hebben we een discussieavond georganiseerd. U leest meer over verantwoord beleggen in het hoofdstuk 'Vermogensbeheer'. Ook leest u daar op welke wijze wij voldoen aan de regelgeving.

Vernieuwing in de architectenbranche: als fonds werken wij samen met sociale partners, om van pensioen een eigentijdse en beter passende arbeidsvoorwaarde te maken. We willen de deelnemers in de toekomst meer flexibiliteit en keuzevrijheid bieden in het treffen van financiële voorzieningen en zzp'ers bewegen tot deelname aan de regeling. Wij willen ervoor zorgen dat onze deelnemers tevreden met pensioen gaan en ook tevreden blijven.

Wetsvoorstel toekomst pensioenen: de Wtp is per 1 juli 2023 in werking getreden. Het doel van de wet is een duurzamer pensioenstelsel dat eerder perspectief biedt op een koopkrachtig pensioen. Door de wijziging in de opzet van het stelsel worden de pensioenen transparanter en persoonlijker. De hoogte van de pensioenpremie wordt het uitgangspunt en de pensioenen gaan meer meebewegen met de economie. Als pensioenfondsen hoeven we minder grote buffers aan te houden. Sociale partners hebben hun voorkeur uitgesproken voor de solidaire premieregeling en de intentie tot invaren. Invaren betekent dat de al opgebouwde pensioenen naar een persoonlijke pensioenpot gaan. We zullen ons inspannen om in de uitkeringsfase schokken in de pensioenuitkering van pensioengerechtigden zo veel mogelijk te beperken.

1 Beleid

Wij hebben in 2023 als fonds veel tijd besteed aan diverse werkzaamheden in het kader van de Wtp, het aanpassen van de pensioenregeling op dat wat gangbaar en gewenst is, datakwaliteit en maatschappelijk verantwoord beleggen. Ook hebben we het grootste deel van de transitie van de PGGM-beleggingsfondsen afgerond. In onze communicatie met de achterban hebben we meer nadruk gelegd op 'contact en samen'. Ook hebben wij diverse huisstijlaanpassingen doorgevoerd en is de website gemoderniseerd. We zijn voorbereid op de nieuwe eisen aan keuzebegeleiding en zorgplicht naar deelnemers, die de wetgeving stelt.

Er stonden in 2023 veel verschillende onderwerpen op onze agenda. Vaak waren deze onderwerpen gerelateerd aan de Wtp, datakwaliteit of ESG. Voor Wtp hebben we in een reeds in 2022 opgetuigde en beproefde projectstructuur gewerkt. Gezien het belang van IT en ESG voor het fonds en om te komen tot een evenwichtige verdeling van de werkdruk onder bestuursleden, hebben we voor deze dossiers portefeuillehouders benoemd.

In dit hoofdstuk leggen we verantwoording af over de beleidskeuzes die we in 2023 hebben gemaakt.

1.1 Thema's 2023

Wet toekomst pensioenen

In samenwerking met sociale partners zijn we al in 2021 gestart met de werkzaamheden voor de Wtp. Dit is een complex en langdurig traject, waarbij meerdere stakeholders betrokken zijn om de nieuwe pensioenregeling vorm te geven. In de nieuwe regeling worden op persoonlijk niveau de ingelegde premies en het gemaakte rendement geadministreerd. Dit rendement kan zowel positief als negatief zijn. De wet is per 1 juli 2023 in werking getreden en we hebben tot 1 januari 2028 de tijd om de regeling aan te passen aan het nieuwe wettelijk kader. In overleg met APG hebben sociale partners besloten om alle pensioenen per 1 januari 2027 te verhuizen naar de nieuwe regeling en het nieuwe administratiesysteem. Eerder was 1 januari 2026 het doel. We zien echter dat we een extra jaar nodig hebben om de verhuizing beheerst en zorgvuldig te laten verlopen.

Onze bestaande governancestructuur – met diverse bestuurlijke commissies en de Protocolcommissie waarin de samenwerking met sociale partners is georganiseerd – is gebruikt om de nieuwe regeling eerst aan de hand van werkhypothesevorm te geven. De commissies zijn aan de hand van vijf gedefinieerde werkstromen aan de gang gegaan met de uitwerking hiervan. We hebben de volgende werkstromen onderkend:

- pensioentoezegging en financiering;
- pensioenuitvoering en datakwaliteit;
- vermogensbeheer;
- communicatie;
- risicobeheer.

Het bestuursbureau is belast met de daadwerkelijke aansturing van het programma. Sociale partners hebben het bestuur gevraagd om inhoudelijke ondersteuning bij de Wtp. Sociale partners hebben een voorgenomen keuze gemaakt voor de solidaire premieregeling. Deze keuze is gemaakt op basis van kwalitatieve bouwstenen. Solidariteit was hierbij de doorslaggevende factor: de negatieve uitschieters naar beneden zijn beheersbaar en de verplichtstelling komt het minst in het gedrang.

Nadat sociale partners de definitieve keuzes over de inhoud van de solidaire premieregeling hebben gemaakt, dienen we als fonds nog een besluit te nemen over de aanvaarding van de opdracht. Het uitgangspunt is om per 1 januari 2027 over te gaan naar de

nieuwe pensioenregeling en alle opgebouwde aanspraken te verhuizen. Ook hebben we strategische sessies gehad, waarbij we nu al hebben gekeken naar de impact van de Wtp op het toekomstige bestuursmodel en hoe we onze eigen rol hierin zien.

APG is een samenwerking aangegaan met het Deense fintechbedrijf Festina Finance voor een nieuw polis- en kapitaaladministratiesysteem in het kader van de nieuwe pensioenregeling. We houden de afspraken die tussen de partijen zijn gemaakt – en de voortgang daarin – nauwlettend in de gaten.

Pensioenregeling

Als fonds streven wij samen met sociale partners naar een adequate en gangbare pensioenregeling, met zo min mogelijk uitzonderingen. Dit draagt bij aan de begrijpelijkheid en houdt de uitvoeringskosten zo laag mogelijk. Sociale partners bepalen de regeling en het fonds is verantwoordelijk voor de uitvoering van de regeling. Dit houdt in dat wij verantwoordelijk zijn voor alle activiteiten van het fonds, waaronder de administratie, de communicatie, risicomanagement en het beheer van de pensioengelden.

In samenwerking met sociale partners onderzoeken we de mogelijkheden voor de toekomst van de regeling, zodat we er nog beter voor kunnen zorgen dat deelnemers tevreden met pensioen gaan en dat dit ook in de uitkeringsfase zo blijft.

Het opbouwpercentage is geen vast gegeven meer en fluctueert door de maximering van de pensioenpremie rond 24,5%. Zo bedroeg het opbouwpercentage in 2022 1,50% per jaar, in 2023 1,44% en in 2024 1,738%. Het opbouwpercentage is per 1 januari 2024 gelijk aan het maximale opbouwpercentage dat fiscaal is toegestaan bij een middelloonregeling met een pensioenleeftijd van 67 jaar. Wij hanteren een pensioenleeftijd van 67 jaar, omdat dit het meest aansluit bij wat wij in de praktijk als pensioendatum zien. Vanaf 1 januari 2024 verdwijnt de minimale toetredingsleeftijd en gaan jongeren onder de 21 jaar automatisch pensioen opbouwen.

Premievrije voortzetting bij arbeidsongeschiktheid

Als deelnemers een WIA-uitkering ontvangen, betaalt het pensioenfonds meestal mee aan de pensioenpremie. Conform de aanbeveling van de ombudsman pensioenen hoeven deelnemers hier zelf niets voor te doen. Wij ontvangen deze gegevens van UWV en we hebben geen termijn gesteld voor het aanvraagmoment van premievrije voortzetting.

Herijking rentetermijnstructuur

In 2023 is door de minister de eenmalige mogelijkheid geboden om de RTS (rentetermijnstructuur) als onderdeel van het verwachte rendement te herijken. Wij hebben hier gebruik van gemaakt en hebben de RTS herijkt op de stand per 30 september 2023. Ook hebben we de inflatiecurve opnieuw vastgesteld per 30 september 2023 en vervolgens gefixeerd gedurende dezelfde periode als de RTS.

ALM-studie

We hebben in 2023 een nieuwe ALM-studie gedaan. De resultaten van de ALM-studie zijn tijdens meerdere vergaderingen besproken, waarbij ook het transitie-FTK en eventuele bescherming van de dekkingsgraad zijn meegenomen. De berekeningen zijn uitgevoerd met de Triple A-parameterset vanuit het oogpunt van consistentie, alsook met de DNB-parameterset omwille van de optimalisatieberekeningen gericht op het nieuwe stelsel. Ook hebben we naast stochastische scenario's gebruikgemaakt van een aantal deterministische scenario's, inclusief een klimaatscenario. We hebben geconcludeerd dat het huidige beleid voldoet aan de doelstellingen van het fonds en er geen aanleiding is tot aanpassing van het huidige strategische beleggingsbeleid.

Incassoproces

Inzake het incassoproces proberen we zo kort mogelijk op de bal te spelen. In het Selfservice Werkgevers Portaal zijn alle facturen en betalingen voor werkgevers terug te vinden. We hebben het besluit genomen werkgevers ook via iDEAL de premie te laten betalen, om het betalingsgemak te vergroten.

Handhavingsactiviteiten

Wij dienen alle medewerkers van een architectenbureau dat onder de verplichtstelling valt, pensioenaanspraken toe te kennen, ook als er geen premie is betaald (geen premie, wel recht). Wij lopen een juridisch en financieel risico als er bureaus zijn die onterecht niet aangesloten zijn of als bureaus die failliet gaan de pensioenpremie niet (meer) betalen. Het lopen van risico op het terrein van gedrag, integriteit en cultuur draagt niet bij aan de doelstellingen van het fonds.

Voor 2023 hebben we handhavingsactiviteiten, zoals het werkingssfeeronderzoek, als vast onderdeel opgenomen in de structurele dienstverlening door APG.

Datakwaliteit

Wij zijn verantwoordelijk voor een zorgvuldige uitvoering van de pensioenregeling en wij waarborgen een beheerste en integere uitvoering. Dit draagt bij aan het vergroten van het vertrouwen van onze deelnemers en aangesloten architectenbureaus. De kwaliteit van de data die in de uitvoering gebruikt wordt, speelt een belangrijke rol en is het fundament om een goed en realistisch toekomstperspectief te kunnen bieden. De data dient geschikt, volledig en accuraat te zijn. Als uitvoerder van het pensioenreglement zijn wij verantwoordelijk voor de volledige en juiste administratie en vaststelling van de pensioenrechten en -aanspraken.

Met het oog op de overgang naar het nieuwe stelsel is het essentieel dat wij het risico op fouten zoveel mogelijk mitigeren. Bij de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel worden de huidige collectieve pensioenvermogens namelijk omgezet naar individuele pensioenvermogens. Fouten hebben een direct effect op het pensioen van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Daarom hebben we een datakwaliteitbeleid opgesteld, dat met name ingaat op de controles en monitoring van de kwaliteit van de data. We hebben in ons beleid rekening gehouden met de Good Practice Robuuste Pensioenadministratie van DNB en het Kader datakwaliteit van de Pensioenfederatie. Ook besteden wij aandacht aan complexiteitsreductie en dataschoning. We zijn hiervoor voor een groot deel afhankelijk van APG. We monitoren de voortgang in deze activiteiten aan de hand van een dashboardrapportage.

IT-beleid

Naar aanleiding van het door ons uitgevoerde self assessment voor 2021 over informatiebeveiliging, heeft DNB met een mitigatiebrief aan ons medegedeeld dat nog niet alle IT-beheersmaatregelen op het gewenste niveau zijn. In 2022 zijn wij met het 'IT in control'-programma aan de slag gegaan, om de beheersmaatregelen die nog niet voldeden aan het gewenste volwassenheidsniveau te verbeteren en op niveau te houden. Zo hebben we het IT-beleid geactualiseerd, een business continuity plan opgesteld en zijn er IT-risicomanagementplannen gemaakt. Na de doorloop van twee rapportagecycli hebben wij in 2023 de werking van de IT-controls kunnen aantonen. Dit hebben we gedaan op basis van onze reguliere rapportagecyclus door de eerste lijn, waarbij de sleutelfunctiehouder risicobeheer (tweede lijn) een risico-opinie heeft gegeven. De werking is beoordeeld door de sleutelfunctiehouder Interne audit (derde lijn). De IT-beheersmaatregelen bevinden zich op het gewenste niveau.

DNB vraagt in zijn guidance en good practices aandacht voor een goede borging van aandacht voor IT in het bestuur. Wij hebben besloten om een portefeuillehouder IT aan te stellen. Dit is een bestuurslid dat functioneert vanuit de eerste lijn, met aandachtsgebied IT. De portefeuillehouder beheert tevens het fondsoverstijgende IT-beleid en is onder andere verantwoordelijk voor de uitrol van DORA.

Het Nationaal Cyber Security Centrum adviseerde organisaties zich voor te bereiden op een grote cyberaanval. Daarom hebben we ons onder andere voorbereid op een ransomwareaanval. Tijdens een van onze studiedagen hebben we een awarenesssessie over cybersecurity georganiseerd.

Algemene verordening gegevensbescherming

Wij hechten grote waarde aan een rechtmatige, behoorlijke, veilige, transparante en kwalitatief hoogwaardige verwerking van persoonsgegevens en daarmee bescherming van degenen van wie het fonds persoonsgegevens verwerkt. Daarbij stellen wij ons ten doel de privacywet- en -regelgeving aantoonbaar na te leven, in het bijzonder de per 1 januari 2023 geactualiseerde Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), alsook de daarvan voor de pensioensector afgeleide Gedragslijn verwerking persoonsgegevens pensioenfondsen van de Pensioenfederatie (Gedragslijn). Het fonds kan verklaren dat het dit verslagjaar de Gedragslijn heeft nageleefd. APG heeft hiertoe een compliancestatement afgegeven.

In ons privacybeleid geven we invulling aan de uitgangspunten die we belangrijk vinden bij de verwerking van persoonsgegevens en geven we aan hoe we de verwerking van persoonsgegevens organiseren. We hebben ons privacybeleid hierop herijkt en vastgesteld.

1.2 Goed pensioenfondsbestuur

Code Pensioenfondsen 2018

Wij vinden het als fonds van groot belang als 'goed huisvader' met het pensioenvermogen om te gaan. Wij leven hiervoor de normen uit de Code Pensioenfondsen 2018 (de Code) na. Wij voldoen in 2023 aan alle bepalingen in de Code, op één na. In het verantwoordingsorgaan hebben namelijk geen leden zitting die jonger dan 40 jaar zijn.

Conform norm 64 uit de Code rapporteren wij in dit jaarverslag over de naleving van de normen volgens het pas-toe-of-leg-uitbeginsel en hieronder specifiek over de voorgeschreven normen 5, 31, 33, 47, 58, 62, 64 en 65. Hierna treft u in de tabel de vindplaats in het jaarverslag van de door de Pensioenfederatie voorgeschreven specifieke normen.

Rapportagenorm	Voldoen we aan de norm?	Vindplaats
Norm 5 Het bestuur legt verantwoording af over het beleid dat het voert, de gerealiseerde uitkomsten van dit beleid en de beleidskeuzes die het eventueel voor de toekomst maakt. Het bestuur weegt daarbij de verschillende belangen af van de groepen die bij het pensioenfonds betrokken zijn. Ook geeft het bestuur inzicht in de risico's van de belanghebbenden op korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau.	Ja	Het bestuur legt tenminste drie keer per jaar verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid, de uitkomsten, de keuzes en de risico's. Het beleid van het bestuur en de keuzes en afwegingen worden daarbij toegelicht, onder andere aan de hand van het door het verantwoordingsorgaan opgestelde oordeel. Daarnaast wordt in het jaarverslag verantwoording afgelegd over belangenafweging, het inzicht in de risico's en de uitvoering van het beleid.
Norm 31 De samenstelling van fondsorganen is wat betreft geschiktheid, complementariteit, diversiteit, afspiegeling van belanghebbenden en continuïteit, vastgelegd in beleid. Zowel bij de aanvang van een termijn als tussentijds bij de zelfevaluatie vindt een check plaats.	Ja	In de statuten is de verdeling van zetels vastgelegd. Vanaf 2014 maakt ook een zetel namens pensioengerechtigden deel uit van het bestuur. In de profielschets en de samenstelling van de organen en commissies wordt rekening gehouden met de verdeling jong / oud en man / vrouw. Het bestuur heeft ook oog voor de karaktereigenschappen van de bestuursleden. Deze worden geduid door middel van de Profile Dynamicsscore.
Norm 33 In zowel het bestuur als in het verantwoordingsorgaan of het belanghebbendenorgaan is er ten minste één vrouw en één man. Er zitten zowel mensen van boven als van onder de 40 jaar in. Het bestuur stelt een stappenplan op om diversiteit in het bestuur te bevorderen.	Nee	In het bestuur hebben twee vrouwen zitting, in het verantwoordingsorgaan drie en in de raad van toezicht één. Eén bestuurslid is jonger dan 40 jaar. Alle verantwoordingsorgaan-leden zijn ouder dan 40 jaar.
Norm 47 Het intern toezicht betreft deze Code bij de uitoefening van zijn taak.	Ja	In het rapport van bevindingen van de raad van toezicht wordt er op algemeen niveau gerapporteerd over de normen van de Code.
Norm 58 Het bestuur geeft publiekelijk inzicht in missie, visie en strategie.	Ja	Het bestuur heeft in het jaarverslag de missie, visie en strategie van het fonds opgenomen. Hierin wordt door het bestuur ook beschreven in hoeverre het fonds de gestelde doelen heeft bereikt. In de bestuursdersbrief die twee keer per jaar wordt verstuurd en op de website wordt hier ook aandacht aan besteed.
Norm 62 Het bestuur legt zijn overwegingen omtrent verantwoord beleggen vast en zorgt ervoor dat deze beschikbaar zijn voor belanghebbenden.	Ja	Het fonds heeft een beleid betreffende verantwoord beleggen vastgesteld en vastgelegd. Dit beleid gaat over hoe het fonds rekening houdt met milieu en klimaat, mensenrechten en sociale verhoudingen. Een toelichting hierop is openbaar gemaakt op de website.
Norm 64 Het bestuur rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de interne gedragscode (zoals bedoeld in de normen 15 en 16) en deze Code, net als over de evaluatie van het functioneren van het bestuur.	Ja	In het jaarverslag en in het bijzonder in het bestuursverslag wordt op algemeen niveau gerapporteerd over de normen van de Code en de naleving van de interne gedragscode. In het jaarverslag staan de acht rapportagenormen die altijd een toelichting veronderstellen.
Norm 65 Het bestuur zorgt voor een adequate klachten- en geschillenprocedure die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. In het jaarverslag rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten en de veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien.	Ja	Het fonds heeft een klachten- en geschillenregeling. Deze is terug te vinden op de website. De leden van de Klachten- en geschillencommissie zijn onafhankelijke experts. Naast de interne procedure is er de mogelijkheid het genomen besluit voor te leggen aan de ombudsman pensioenen. In het jaarverslag wordt gerapporteerd over de aantallen en de afwikkeling van de klachten indien dit van toepassing is. In 2023 hebben er wijzigingen plaatsgevonden om te voldoen aan wet- en regelgevingen en de aansluiting bij de Geschilleninstantie Pensioenfonds en is het reglement omgezet in een klachtenreglement.

Vanaf 1 januari 2024 geldt de herziene Code Pensioenfondsen. In het bestuursverslag over 2024 zullen we rapporteren wat we hebben gedaan om te voldoen aan de nieuwe of aangescherpte normen.

Gedragscode

Wij hechten groot belang aan een integere bedrijfsvoering. Om dit te borgen, hebben we voor alle verbonden personen (dit zijn leden van het bestuur, de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan, medewerkers van het bestuursbureau, externe leden van commissies en enkele andere personen die door het bestuur zijn aangewezen) het naleven van de gedragscode verplicht gesteld. De gedragscode geeft regels en richtlijnen voor het aannemen van geschenken en uitnodigingen en er zijn richtlijnen ter voorkoming van verstengeling van belangen en misbruik en oneigenlijk gebruik van vertrouwelijke informatie. Alle verbonden personen hebben de gedragscode ondertekend.

De gedragscode is voor iedereen beschikbaar op de website van ons fonds. Onze complianceofficer ziet toe op de naleving hiervan. De complianceofficer rapporteert eenmaal per jaar over de naleving van de gedragscode.

Voldoen aan de regels voor goed pensioenbestuur is een vast onderwerp op onze bestuursagenda. Het is bedoeld om bestuursleden de gelegenheid te geven compliancezaken te melden en aan te geven welke uitnodigingen zijn ontvangen. Ook geven bestuursleden aan welke seminars, webinars en cursussen zij hebben gevolgd, of zij nieuwe nevenfuncties hebben en of zij over voorkennis beschikken. Dit draagt bij aan de bewustwording. Daarnaast wordt bij elke bestuursvergadering actief uitgevraagd of er in het kader van de insidersregeling bestuursleden zijn die over koersgevoelige informatie beschikken of hebben beschikt. Wij voeren een zerotolerancebeleid met betrekking tot het integriteitsrisico.

Naast een complianceofficer die toeziet op de naleving van onze gedragscode, hebben we een externe vertrouwenspersoon. De vertrouwenspersoon vervult een functie in het kader van de regeling melden (vermoeden) onregelmatigheid, integriteitsincident of misstand. Zo kunnen leden van het bestuur, van het verantwoordingsorgaan, van de raad van toezicht en van het bestuursbureau rapporteren over onregelmatigheden binnen het fonds, zonder gevaar voor hun eigen positie. Ook hebben we een beleid ongewenste omgangsvormen.

Geschiktheid

Het bestuur, maar ook de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan, dienen als collectief en als individu te voldoen aan de eisen op het gebied van kennis, vaardigheden en gedrag. Wij hebben een geschiktheidsplan ter bevordering van geschiktheid en stellen budget beschikbaar voor het volgen van opleidingen of cursussen. Wij hebben in 2023 op regelmatige basis deelgenomen aan seminars, webinars en studiebijeenkomsten. Wij kennen een evaluatiecyclus, wat betekent dat de voorzitters jaarlijks evaluatiegesprekken met de individuele bestuursleden houden en inventariseren of er op bepaalde gebieden opleidingen wenselijk zijn. Wij borgen hiermee de vereiste geschiktheid, zowel pensioeninhoudelijk als wat betreft competenties.

Zelfevaluatie

Wij houden jaarlijks een zelfevaluatie. Het gaat hierbij om het functioneren van het bestuur als geheel en om het functioneren van de individuele bestuursleden afzonderlijk. Het doel van de zelfevaluatie is de kwaliteit van het bestuur in stand te houden en de samenwerking te bevorderen. Tijdens de sessie hebben we interactief op diverse stellingen gereageerd. We hebben onder andere geconcludeerd dat er in 2023 veel complexe onderwerpen behandeld zijn, de werkdruk hoog is, we meer zaken kunnen mandateren aan het bestuursbureau, de countervailing op bepaalde dossiers vergroot kan worden en er sprake is van een goede verstandhouding, zowel binnen het bestuur als vanuit het bestuur met de diverse gremia. De opvolging van de verbeterpunten wordt bewaakt. Eén keer per drie jaar betrekken we een externe organisatie bij de zelfevaluatie. Deze externe organisatie begeleidt ook de zelfevaluatie van de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan.

Evaluatie externe adviseurs

Jaarlijks houden wij conform ons uitbestedingsbeleid evaluatiegesprekken met onze externe adviseurs aan de hand van een uniform sjabloon. Wij kijken hierbij naar de onderlinge communicatie, de geleverde kwaliteit, het kennisniveau, houding en gedrag, de continuïteit en het verandervermogen van de uitvoerder en het kostenniveau. Het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht worden van de uitkomsten van deze gesprekken op de hoogte gebracht.

Prudent person

Het fonds voert een beleggingsbeleid dat in overeenstemming is met de prudentpersonregel. Dit betekent dat wij beleggen in het belang van alle deelnemers en pensioengerechtigden. Onze certificerend actuaar beoordeelt jaarlijks onze risicohouding, de governance, de beleggingsportefeuille en -richtlijnen, derivaten en het risicomanagement. Ons beleggingsbeleid is ingericht op evenwichtige afweging van de risico's en de kwaliteit, de liquiditeit en het rendement van de portefeuille als geheel. Wij hebben onze organisatie zo ingericht dat sprake is van goede procedures en controlemechanismen, dat er beleid is voor de beheersing van risico's en dat we zorg dragen voor de uitvoering van dit beleid. Hierbij staat voorop dat de externe uitvoerders de geldende wet- en regelgeving naleven.

1.3 Communicatie

1.3.1 Uitgangs- en speerpunten

Uitgangspunt voor de activiteiten in 2023 was het communicatiebeleidsplan 2022 - 2024, waarmee we bouwen aan meer betrokken, betekenisvolle relaties met onze deelnemers en de aangesloten werkgevers. Dat doen we door het tastbaar maken van de waarde van de pensioen(regeling) en het fonds, maar ook door het echt en betekenisvol in contact komen met deelnemers en werkgevers en het dichtbij brengen van de thema's duurzaam en verantwoord. Belangrijke voorwaarde daarbij is dat we helpende service en communicatie, evenals goed en realistisch inzicht in het persoonlijke pensioen bieden. Al onze activiteiten zijn daarop gericht, ook die in 2023, waarbij we steeds concrete doelstellingen formuleren.

Speerpunten

We hebben ons in 2023 gericht op zes speerpunten, passend bij de thema's uit het beleidsplan:

- Werken aan vertrouwen en draagvlak door de waarde van de pensioenregeling (ook in het nieuwe stelsel) te laten zien, zowel vanuit ratio als emotie, evenals door in het land en online de dialoog aan te gaan met onze deelnemers.
- Het fonds in onze uitingen sterker positioneren op duurzaam beleggen, gezien het belang dat onze deelnemers hieraan hechten.
- Het bieden van keuzebegeleiding en handelingsperspectief om deelnemers een goed en realistisch toekomstperspectief te bieden en passende keuzes te laten maken. MijnArchitectenpensioen op de website speelt hierbij een belangrijke rol.
- Focus op specifieke doelgroepen, waarbij we in 2023 vooral naar de jongerendoelgroep hebben gekeken. Ruim 45% van onze deelnemers is jonger dan 35 jaar. Hoe activeren we deze doelgroep?
- Optimale digitale ondersteuning door het vergroten van het e-mailbereik, maar ook door verbetering van onze digitale kanalen, zoals de website.
- Een moderne, herkenbare uitstraling, die aansluit op de architectenbranche. Daarvoor is de huisstijl in 2022 opgefrist en in 2023 verder uitgerold.

1.3.2 Concrete activiteiten

Een belangrijke activiteit in 2023 was de implementatie van de wettelijke verplichtingen voor keuzebegeleiding (zorgplicht) in het kader van de Wtp. Aanvullend is binnen het bestuur gesproken over de ambities rond keuzebegeleiding, waarbij in eerste instantie is gekozen voor de rol van pensioenbegeleider. Dit houdt in dat we deelnemers wijzen op de mogelijkheden om inzicht te krijgen in pensioenbedragen, de keuzemogelijkheden en de voor- en nadelen van keuzes in de eigen pensioenregeling. Voor breder inzicht wordt verwezen naar andere bronnen. Dit sluit ook aan bij de visie en missie van PFAB: het bieden van helpende service. Voor na de overstap naar het nieuwe pensioenstelsel liggen de ambities hoger. In de komende jaren worden die verder uitgewerkt.

De nieuwe regels voor pensioen hebben veel aandacht in onze communicatie gekregen. We willen onze deelnemers in een vroegtijdig stadium meenemen in de veranderingen. In afwachting van de besluitvorming van sociale partners vond de communicatie op hoofdlijnen plaats, om in de komende jaren steeds meer in detail over nieuwe pensioenregeling te communiceren, met uiteindelijk de persoonlijke pensioenbedragen. We benutten hiervoor onze website (speciale themapagina's) en digitale nieuwsbrieven, maar maakten ook uitlegvideo's en een flyer over het hoorrecht.

Verder hebben we kwantitatief en kwalitatief onderzoek onder onze deelnemers gedaan. Niet alleen naar klanttevredenheid, maar ook naar de meningen over duurzaam beleggen. Met name onze jongere deelnemers zien graag dat hun pensioengeld op een maatschappelijk verantwoorde manier wordt belegd. De input wordt benut om het MVB-beleid nog verder toe te spitsen op de wensen en behoeften van onze deelnemers, evenals onze communicatie over dit onderwerp. In 2023 brachten we een digitale special en een video uit over duurzaam beleggen. Ook pasten we de informatie op de website aan. We lichtten daarbij onder meer vastgoedprojecten uit waarin het fonds investeert, om zo aan te sluiten bij de belevingswereld van onze deelnemers.

Ook is de website vernieuwd, waardoor bezoekers hierin nog makkelijker hun weg vinden. En is gekozen voor een meer eigentijdse uitstraling van de website. Door de inwerkingtreding van de Wet digitale overheid per 1 juli 2023, is het betrouwbaarheidsniveau van de DigiD-inlog voor Mijnarchitectenpensioen aangepast van 'midden' naar 'substantieel'. Dit betekent dat er een ID-check van paspoort, rijbewijs of identiteitskaart in de DigiD-app moet plaatsvinden, voordat kan worden ingelogd. Dit is een belangrijke stap in het voorkomen van misbruik van de persoonlijke gegevens die daar te vinden zijn.

Tot slot ging er aandacht uit naar onder meer de communicatie rond de indexatie en wijzigingen in de pensioenregeling per 1 januari 2024, campagnes om deelnemers te activeren, de inzet van Instagram om jongeren te bereiken, optimalisatie van klantreizen, de organisatie van drie gepensioneerdenuitkomsten in het land en twee webinars over de pensioenkeuzes.

1.4 Externe toezichthouders

DNB en de AFM houden toezicht op pensioenfondsen. DNB beoordeelt de financiële aspecten en de AFM ziet toe op gedrag en communicatie. Op basis van artikel 96 van de Pensioenwet melden wij dat er in 2023 bij het fonds geen sprake was van:

- het opleggen van dwangsommen en boetes door de toezichthouder;
- een aanwijzing zoals bedoeld in artikel 171 van de Pensioenwet;
- de aanstelling van een bewindvoerder door de toezichthouder zoals bedoeld in artikel 173 van de Pensioenwet;
- de beëindiging van de situatie, bedoeld in artikel 172 van de Pensioenwet, waarin de bevoegdheidsuitoefening van alle of bepaalde organen van een pensioenfonds is gebonden aan toestemming van de toezichthouder.

Wel heeft de AFM ons erop gewezen dat we de communicatie over het indexatiebesluit van onze website verwijderd hadden. De AFM verwacht dat de informatie over het toeslagbesluit – met name de getoonde generatie-effecten – beschikbaar blijft, aangezien het toeslagbesluit samenhangt met het voornemen om in te varen naar de nieuwe pensioenregeling. We hebben de website hier na de melding van AFM direct op aangepast. De brief van de AFM heeft geen verdere consequenties voor het fonds.

Wij hebben een open houding richting de toezichthouders. In 2023 hebben wij kennisgemaakt met onze nieuwe toezichthouder, mevrouw K. el Malki. Ook hebben we een gesprek gevoerd met DNB over onze voortgang op het Wtp-traject en tweemaal een gesprek over het self assessment inzake Informatiebeveiliging. We hebben diverse cloud-(onder)uitbestedingen bij DNB gemeld.

1.5 Vooruitblik naar 2024

Het belangrijkste onderwerp op onze agenda's in 2024 en verder is de Wtp, met name de uitvoering van het programmaplan en het opstellen van het implementatieplan en het communicatieplan. De definitieve berekeningen dienen gemaakt te worden. Ook de Communicatiecommissie besteedt veel tijd aan Wtp-gerelateerde onderwerpen. De algemene inhoudelijke communicatie over de Wtp wordt geïntensiveerd.

Op het gebied van IT zullen we in 2024 veel tijd besteden aan de Digital Operations Resilience Act (DORA). Sinds 16 januari 2023 is deze Europese verordening van kracht, met als doel dat financiële organisaties hun IT-risico's beter gaan beheersen en daarmee weerbaarder worden tegen eventuele bedreigingen die ernstige verstoringen in de bedrijfsprocessen kunnen veroorzaken, zoals cyberdreigingen. De komende tijd zal de verordening verder worden uitgewerkt in zogenaamde regulatory technical standards (RTS) en implementing technical standards (ITS). DORA moet op 16 januari 2025 geïmplementeerd zijn.

Om een impuls te geven aan de fondsbrede behandeling van het onderwerp ESG, hebben we ervoor gekozen de verantwoordelijkheid voor dit aandachtsgebied ook te beleggen bij één bestuurslid en dit bestuurslid aan te wijzen als ESG-portefeuillehouder. De ESG-portefeuillehouder draagt de expliciete verantwoordelijkheid om ESG integraal onder de aandacht te brengen van het bestuur en de bestuurscommissies, fungeert als antenne voor ontwikkelingen in de samenleving en brengt deze onder de aandacht van het bestuur. De portefeuillehouder benadert ESG vanuit een holistisch perspectief, met de ambitie om enerzijds ESG sterker te laten doorleven binnen onze organisatie en anderzijds duurzaamheid dichterbij de deelnemer te brengen. Daarbij wordt direct gewerkt aan (herstel van) vertrouwen en versterking van de binding van de deelnemer met het fonds. In 2024 zal de rolverdeling van de portefeuillehouders, de mate en wijze van bijstaan en de verdeling van taken en verantwoordelijkheden verder worden aangescherpt.

Wat betreft onze strategische kalender willen we in 2024 toewerken naar een gezamenlijk beeld bij onze toekomstambitie, opgedeeld in een basisscenario gericht op implementatie van Wtp en een ambitie scenario dat gericht is op de bovenwettelijke ambitie daarna, met richtdatum 2030. Het leidende thema hierbij is 'werken aan vertrouwen'. In deze discussie betrekken we het target operating model en het huidige paritaire bestuursmodel.

We houden de ontwikkelingen in de wereld goed in de gaten. We hebben hierbij niet alleen oog voor de ontwikkelingen in de financiële markten, maar kijken bijvoorbeeld ook naar de rentebewegingen, inflatie en geopolitieke ontwikkelingen.

2 Resultaten

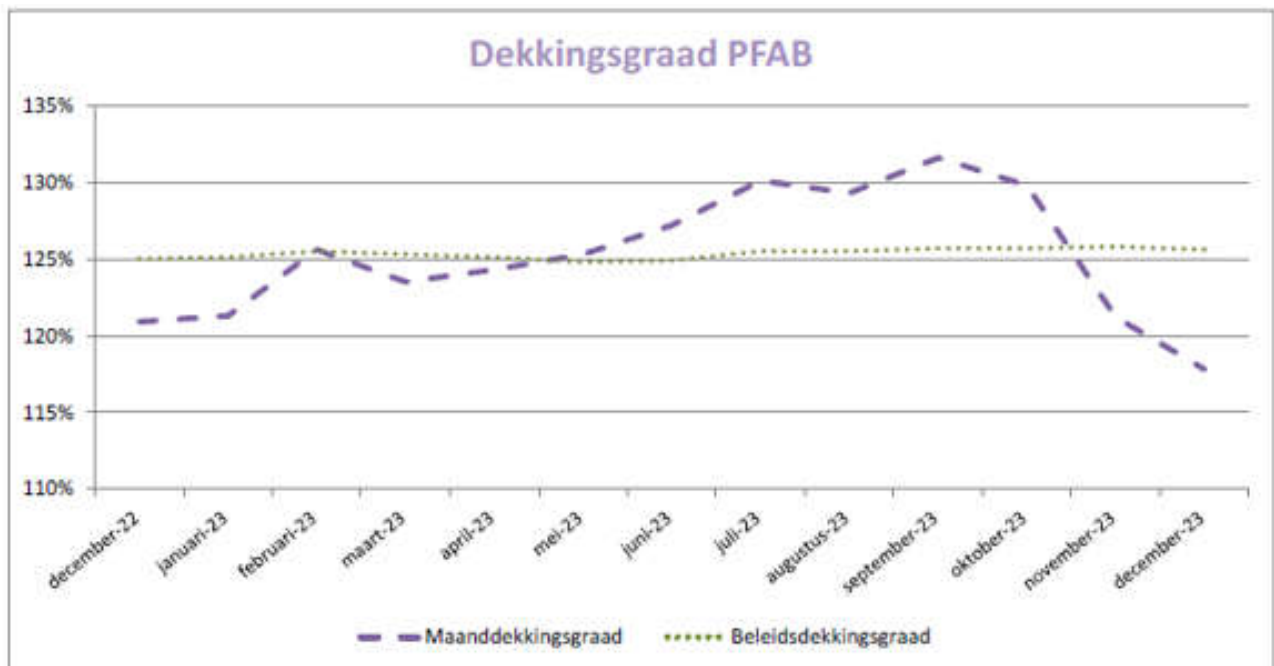
Wij willen aan onze statutaire doelstellingen voldoen, nu en in de toekomst. Het is dus belangrijk dat er altijd voldoende middelen zijn om (toekomstige) uitkeringen te kunnen betalen. Ons financiële beleid is vastgelegd in de actuariële en bedrijfstechnische nota conform artikel 145.1 van de Pensioenwet.

2.1 Ontwikkelingen financiële positie

Ontwikkeling dekkingsgraden

Ondanks het rendement van 10,38% is de actuele dekkingsgraad van het fonds gedaald van 120,9% eind vorig jaar naar 117,8% eind december 2023. Dit komt omdat de toeslagverlening van 6,85% per 1 januari 2024 hier al is meegenomen. De beleidsdekkingsgraad ligt met 125,6% boven het niveau van het herstelplan en is nagenoeg gelijk gebleven ten opzichte van voorgaand jaar.

Het verloop van de actuele dekkingsgraad in het afgelopen jaar is in de volgende grafiek weergegeven, evenals het verloop van de beleidsdekkingsgraad. De reële dekkingsgraad voor 2023 bedraagt: 87,5%.

Premie

Wij hebben er vanaf 2015 voor gekozen de kostendekkende premie te dempen op basis van een verwacht reëel rendement, waardoor de premie minder fluctueert en minder afhankelijk is van de rente. Zowel sociale partners als wij streven stabiliteit in de premie na, met een gewenste bandbreedte van 18% tot 26% van de pensioengrondslag. Sociale partners zijn overeengekomen de pensioenbijdrage gelijk te houden op 24,5%. Deze premie is echter lager dan de minimaal te ontvangen premie op basis van het opbouwpercentage van 1,50%. Uit de afspraken ten aanzien van de vaststelling van de kostendekkende premie en de wettelijke eisen omtrent kostendeekkendheid volgt het jaarlijkse opbouwpercentage. Per 1 januari 2023 was het opbouwpercentage dan ook 1,44%.

Wij zijn als fonds wettelijk verplicht een kostendekkende premie vast te stellen. Hierna wordt de samenstelling van de feitelijke premie, de zuivere kostendekkende premie en de gedempte kostendekkende premie weergegeven.

Premie

Omschrijving (bedragen * € 1.000)	2023	2022	2021	2020	2019
Beschikbaar					
Premie middelloon	78.256	74.278	64.795	60.300	56.570
Opslag voor premievrijstelling	-1.893	-3.039	-2.843	-2.644	-1.982
Opslag voor kosten	-2.820	-2.673	-2.482	-3.851	-3.617
Benodigd					
Benodigd voor inkoop (incl. risicopremie)	61.191	98.253	91.922	85.499	64.087
Resultaat op premie	12.352	-29.687	-32.452	-31.694	-13.116
Premie pensioenregeling	24,5%	24,5%	23,0%	23,0%	23,0%

Zuivere kostendekkende premie (in % pensioengrondslag)	2023	2022	2021	2020	2019
Inkoop en risicopremie	19,2	32,4	32,6	32,6	26,1
Premievrijstelling AO	0,6	1,0	1,0	1,0	0,8
Solvabiliteit (VEV)	3,9	6,1	6,1	6,3	5,1
Kostenopslag	0,5	0,4	0,2	0,3	0,4
Totaal	24,2	39,9	39,9	40,2	32,4
Feitelijke premie	24,5	24,5	23,0	23,0	23,0
Surplus (+) of tekort (-)	0,3	-15,4	-16,9	-17,2	-9,4
Premiedekkingsgraad (ex post)	121%	72%	68%	67%	84%

Gedempte kostendekkende premie (in % pensioengrondslag)	2023	2022	2021	2020	2019
Inkoop en risicopremie	12,0	12,2	11,5	9,4	9,3
Premievrijstelling AO	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Solvabiliteit (VEV)	2,4	2,3	2,1	1,8	1,9
Kostenopslag	0,5	0,4	0,2	0,3	0,4
Opslag voorwaardelijke toeslagen	8,9	8,6	7,9	6,1	5,8
Totaal	24,2	23,9	22,1	17,9	17,7
Feitelijke premie	24,5	24,5	23,0	23,0	23,0
Surplus (+) of tekort (-)	0,3	0,6	0,9	5,1	5,3

Evaluatie premiebeleid

Voor het jaar 2023 hebben we de premie ongewijzigd vastgesteld op 24,5%, maar moest wel het opbouwpercentage worden verlaagd van 1,50% naar 1,44% om de premie kostendekkend te krijgen. Dit was vooral nodig vanwege de hogere verwachte

inflatie die voor 2023 moest worden ingerekend in de gedempte kostendekkende premie. Als we geen gebruik hadden gemaakt van het alternatieve ingroepad van DNB, was conform het reguliere beleid een maximaal opbouwpercentage van 1,3% mogelijk geweest. Het alternatieve ingroepad van DNB sluit beter aan bij onze doelstelling van een stabiele premie en opbouw. Wanneer geen gebruik gemaakt zou worden van het alternatieve ingroepad van DNB, wordt dit als niet evenwichtig beoordeeld. Als sociale partners de opbouw voor 2023 gelijk hadden willen houden (1,50%), dan had de premie 25,27% moeten zijn.

Evenwichtigheid van het premiebeleid

Net zoals in de voorgaande jaren hebben wij bij de voortzetting van het premiebeleid vanuit de solidariteit en collectiviteit die een pensioenfonds kenmerkt, aandacht gehad voor het evenwichtigheidsvraagstuk. We behartigen de belangen van alle betrokkenen zo evenwichtig mogelijk. De evenwichtigheid van ons premiebeleid hebben we beoordeeld aan de hand van de aanvangshaalbaarheidstoets en een rekenkundige exercitie met actuele data en aannames. Op grond van de resultaten hebben we geconcludeerd dat het premiebeleid evenwichtig uitpakt voor alle deelnemers in alle leeftijdscohorten. In het algemeen is de tijd tussen het moment van premiebetaling en het ontvangen van een uitkering namelijk voldoende om met het gemaakte rendement de kosten van de opbouw te kunnen dekken.

Voor de premieberekening hebben we de maximale rendementen van de commissie Parameters gehanteerd. Deze worden ook gebruikt in het herstelplan, om te bepalen of het herstel voldoende is om niet te hoeven korten. Als ingecalculeerde rendementen niet behaald worden, is er uiteindelijk te weinig vermogen om alle pensioenen inclusief toeslagen te financieren. Dit risico wordt gespreid over alle deelnemers aan het fonds, doordat alle pensioenen dan gekort worden. De afgelopen jaren zijn de daadwerkelijk behaalde rendementen hoger geweest.

Premiedekkingsgraad

Doordat we de premie berekenen met een verwacht rendement, komen wijzigingen in de rente niet direct tot uiting in de premie. De actuele rente bepaalt de voorziening die we op de balans moeten aanhouden voor de nieuwe pensioenopbouw. Die actuele rente is begin 2023 hoger dan het verwachte rendement na aftrek van inflatie, waardoor de toename in de technische voorziening door pensioenopbouw lager is dan de toename in het vermogen door de binnenkomende premie. Bij een premiedekkingsgraad van 100% wordt de aangroei van de technische voorziening precies gefinancierd. Bij een premiedekkingsgraad lager dan 100% wordt een deel van de pensioenopbouw gefinancierd uit het eigen vermogen en wordt dit pas op den duur naar verwachting goedgemaakt door het rendement. De premiedekkingsgraad bedroeg in 2023 121%.

Negatief resultaat

In het boekjaar 2023 heeft het fonds een negatief resultaat geboekt van bijna € 36 miljoen. Dit resultaat is voor een belangrijk deel het gevolg van de rentetoevoeging, de wijziging van de marktrente en de toeslagverlening per 1 januari 2024. Deze laatste toeslagverlening is opgenomen in het resultaat van 2023, omdat we het besluitvormingstraject in 2023 reeds hebben afgerond.

Rentetermijnstructuur

De voorziening pensioenverplichtingen berekenen we op basis van de verwachte toekomstige uitkeringen die volgen uit de huidige opgebouwde pensioenaanspraken. Deze uitkeringen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur zoals vastgesteld en gepubliceerd door DNB. De gemiddelde rentevoet voor de berekening van de voorziening pensioenverplichting (de zogeheten vervangingsrente) is in 2023 afgenomen van 2,53% naar 2,30%. Hierdoor is de voorziening pensioenverplichting in totaal met circa 3,2% gestegen en is het resultaat op wijziging rentetermijnstructuur negatief. Deze stijging van de voorziening pensioenverplichting van 3,2% bestaat uit een toename van 0,5% als gevolg van de UFR-wijziging per 1 januari 2023 en een toename van 2,7% als gevolg van de reguliere wijziging van de rentetermijnstructuur.

Toeslagverlening

Dankzij de verlenging van de indexatie AMvB (algemene maatregel van bestuur) tot 31 december 2023, kon er aan alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden per 1 januari 2024 een toeslag van 6,85% worden verleend. Door toeslagverlening neemt

de voorziening toe, resulterend in een negatief resultaat. Voor de volledigheid merken wij op dat deze voorwaardelijke toeslag niet van toepassing is voor ingegane arbeidsongeschiktheidspensioenen: deze pensioenen worden jaarlijks onvoorwaardelijk verhoogd met 2%.

Positieve beleggingsresultaten en interest

Het resultaat is positief. Het rendement op de beleggingen (10,38% positief) is hoger dan vorig jaar (23,9% negatief) en is eveneens hoger dan het gemiddelde behaalde rendement over de jaren 2019 tot en met 2022. Een oorzaak is dat door de afgenomen rente een positief rendement is gemaakt op vastrentende waarden. Ook is een positief rendement gemaakt op zakelijke waarden. Verder is de benodigde interest positief (3,264%, gebaseerd op de 1-jaarsrente uit de rentetermijnstructuur eind 2022) in tegenstelling tot recente voorgaande jaren, toen de benodigde interest negatief was. Voor 2024 is de benodigde interest eveneens positief (3,439% op basis van de rentetermijnstructuur eind 2023).

Haalbaarheidstoets

Bij de invoering van het financieel toetsingskader (FTK) hebben we in 2015 voor het eerst een aanvangshaalbaarheidstoets uitgevoerd. Het doel van de haalbaarheidstoets is om op basis van een stochastische doorrekening van het huidige fondsbeleid over een horizon van 60 jaar, op basis van een voorgeschreven scenario'set, inzicht te verschaffen in de financiële positie van het fonds en het pensioenresultaat dat deelnemers naar verwachting kunnen behalen. Met de haalbaarheidstoets beoordelen we samen met sociale partners of het beleid nog aansluit op de ambitie en risicohouding. We zijn verplicht jaarlijks deze toets uit te voeren. Met de toets is aangetoond dat de financiële opzet en het verwachte pensioenresultaat aansluiten bij de risicohouding van het fonds. De toetsing aan de door sociale partners gestelde ondergrenzen is in de volgende tabel samengevat:

Type grens	Resultaat 2023	Grens
Ondergrens verwacht pensioenresultaat	97,5%	74,0%
Maximale afwijking in een slechtweerscenario	35,0%	45,0%

Op grond van de haalbaarheidstoets 2023 hebben we geconcludeerd dat het beleid passend is. De uitkomsten passen binnen de gestelde normen van onze langetermijnrisicohouding. Indien uit de jaarlijkse haalbaarheidstoets zou blijken dat de gestelde grenzen worden overschreden, gaan we in overleg met sociale partners om de mogelijke effecten daarvan te bespreken en te bezien of aanpassing van de regeling of van beleid noodzakelijk is.

2.2 Herstelplan

Omdat er geen sprake is van een tekortsituatie, hoefden we in 2023 geen herstelplan in te dienen.

2.3 Toeslag

Wij bepalen jaarlijks of, en in welke mate, onze financiële positie het toestaat om toeslag te verlenen op de opgebouwde aanspraken en pensioenuitkeringen. Wij reserveren hiervoor geen geld. De toeslagverlening wordt gefinancierd uit het beleggingsrendement. Bij de vaststelling van de premie wordt daarom ook uitgegaan van financiering voor toeslagverlening uit rendement. De maatstaf voor toeslagverlening voor (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden is voor alle betrokkenen de stijging van het indexcijfer consumentenprijzen van het CBS (CPI (consumentenprijsindex) van alle huishoudens met referteperiode oktober tot en met oktober).

Wij hanteren het onderstaande toeslagenbeleid:

- Als de beleidsdekkingsgraad van het fonds lager is dan 110%, wordt geen toeslag verleend.
- Als de beleidsdekkingsgraad zich bevindt tussen 110% en het niveau waarop een volledige toekomstbestendige toeslag kan worden toegekend, wordt een toekomstbestendige, gedeeltelijke toeslag toegekend.

- Als de beleidsdekkingsgraad hoger is dan het niveau waarop een volledige toekomstbestendige toeslag kan worden toegekend (ongeveer 125%), wordt de volledige toeslag toegekend. Daarbij kan eventueel herstel plaatsvinden van verlagingen van nominale pensioenen of niet volledig toegekende toeslagen in het verleden.

Een toekomstbestendige toeslag betekent dat de hoogte van de toeslag voor een jaar zodanig wordt berekend, dat op basis van een voorgeschreven toekomstige stijging van de beleggingen dezelfde mate van toeslagverlening ten opzichte van de prijsinflatie in elk toekomstig jaar kan worden gegeven. Wij behouden ons het recht voor om in bijzondere gevallen af te wijken van het hiervoor beschreven beleid. In alle gevallen houden wij ons aan de in de Pensioenwet en in lagere regelgeving gestelde eisen inzake de maximale hoogte van de te verlenen toeslagen.

Per 1 januari 2023 zijn de pensioenen met 7,33% verhoogd. De discussie is gevoerd op basis van kwalitatieve en kwantitatieve argumenten. We hebben ervoor gekozen bij deze verhoging geen gebruik te maken van de AMvB, waardoor we 14,53% hadden kunnen toekennen. Het toekennen van de maximale toeslag vonden wij een te grote aanslag op de dekkingsgraad, wetende dat er buffers nodig zijn om de opgebouwde pensioenaanspraken evenwichtig te kunnen verhuizen naar het nieuwe pensioenstelsel. Voor een willekeurig gekozen toeslagpercentage ergens in het midden tussen 14,53% en 7,33% ontbrak een objectieve grondslag. We hebben dan ook vastgehouden aan ons eigen beleid en bij het vaststellen van de verhogingen hebben we rekening gehouden met de belangen van zowel de oudere als de jongere deelnemers. Het toekennen van een hogere toeslag dan 7,33% leidde echter tot aanzienlijke verschillen in het pensioenresultaat tussen jong en oud, te weten: jongeren -2% ouderen +2%.

Ook hebben we oog gehad voor de besluiten die andere pensioenfondsen hebben genomen en de publieke opinie. Rondom de toeslagverleningen hebben we aanvullende communicatie ingezet.

We hebben vanwege de bijzondere omstandigheid dat het CBS in juni 2023 de methode om het CPI vast te stellen heeft aangepast, besloten om eenmalig van het reguliere toeslagbeleid af te wijken. Hierdoor was het mogelijk om per 1 januari 2024 een toeslag van 6,85% te verlenen. We hebben in het besluitvormingstraject zowel de kwantitatieve als kwalitatieve argumenten gewogen en vooraf de generatie-effecten inzichtelijk gemaakt. De verschillen in pensioenresultaat voor jongere, middelbare of oudere deelnemers en pensioengerechtigden zijn minimaal 0,5% en tolerabel.

De cumulatieve indexatieachterstand per 31 december 2023 (ná de toeslagverlening per 1 januari 2024) bedraagt voor actieve deelnemers 20,40% en voor niet-actieve deelnemers en pensioengerechtigden 21,94%.

Verhoging van de pensioenaanspraken in de afgelopen vijf jaar:

Peildatum	pensioenverhoging	prijsstijging
1 januari 2024	6,85%	0,21%
1 januari 2023	7,33%	14,53%
1 september 2022	1,48%	-
1 januari 2022	1,20%	2,70%
1 januari 2021	geen	0,96%
1 juli 2020	geen	1,40%

2.4 Kosten

Het fonds maakt voor het uitvoeren van de pensioenregeling diverse kosten. Globaal kunnen deze kosten worden onderverdeeld in kosten voor de uitvoering van de pensioenregeling en kosten van het vermogensbeheer. Wij hebben in 2019 het besluit genomen alle expliciet toe te rekenen algemene kosten aan de pensioenbeheer- dan wel vermogensbeheerkosten toe te rekenen. De algemene kosten die niet een-op-een toe te rekenen zijn, worden vervolgens voor 50% aan de pensioenbeheerkosten en voor 50% aan de vermogensbeheerkosten toegerekend. De kosten per deelnemer zijn hierdoor beter vergelijkbaar met die van andere pensioenfondsen.

Tijdens de behandeling van de Wtp is een amendement aangenomen over de rol van het verantwoordingsorgaan bij de beoordeling van de uitvoeringskosten. Sinds een aantal jaar informeren wij gedurende het jaar het verantwoordingsorgaan over de kosten van het fonds, de begroting en de uitnutting van de begroting. Het verantwoordingsorgaan heeft in het oordeel over 2023 een passage opgenomen over de uitvoeringskosten en in het jaarplan van het verantwoordingsorgaan voor 2024 zijn de uitvoeringskosten als speerpunt opgenomen.

Kosten pensioenbeheer

Hierna is een overzicht van de kosten voor de uitvoering van de pensioenregeling opgenomen. Hierin zijn ook de vergelijkende cijfers ten opzichte van 2023 opgenomen. De kosten worden gepresenteerd met inachtneming van de aanbevelingen van de Pensioenfederatie en de richtlijnen van de AFM.

Voor de kostendoelstelling hebben we als referentiepunt het gemiddelde kostenniveau van de afgelopen twee jaren en de inflatie genomen. Voor 2023 was de kostendoelstelling € 188 per deelnemer (= deelnemer en pensioengerechtigden), exclusief projectkosten voor de Wtp-werkzaamheden. Voor 2023 hebben we als kostendoelstelling voor de Wtp-werkzaamheden een bedrag van € 30 per deelnemer begroot. In totaal was de kostendoelstelling voor 2023 dus € 218 per deelnemer.

Vanaf dit jaar zijn de kosten ook volgens een nieuwe maatstaf in het jaarverslag opgenomen. Deze kostenmaatstaf is gebaseerd op de kosten van het pensioenbeheer plus de kosten van het vermogensbeheer, zonder transactiekosten, gedeeld door het gemiddeld belegd vermogen¹. Voor 2023 komt dit uit op 0,38% (2022: 0,32%).

De kosten van voor het pensioenbeheer bedragen voor 2023 € 5.450.000, inclusief btw (2022: € 4.464.000). Omgerekend is dit € 228 (2022: € 185) per deelnemer. Uitgesplitst naar reguliere kosten en projectkosten voor de Wtp-werkzaamheden komt dit neer op respectievelijk € 193 en € 35. Daarmee heeft het fonds zowel voor de reguliere pensioenbeheerkosten als voor de projectkosten de kostendoelstelling overschreden.

Bedragen in duizenden euro's	2023	2022
Bestuur, advies en controle:		
Bestuurskosten	643	718
Kosten bestuursbureau	737	766
Kosten verantwoordingsorgaan	80	63
Raad van Toezicht	54	49
Advieskosten Wtp	568	-
Advieskosten regulier	104	223
Actuariskosten	233	264
Accountantskosten	102	80
De Nederlandsche Bank	341	251
Autoriteit Financiële Markten	32	23
Pensioenfederatie	30	29
Overige kosten	50	42
Totaal	2.974	2.508
Waarvan toegerekend aan kosten vermogensbeheer	-1.375	-1.130
Administratie	3.851	3.086
Totaal pensioenbeheerkosten	5.450	4.464

¹ 2023: ((€ 5.450 + € 11.303) / € 4.363.000)

	2023	2022
Actieve deelnemers	9.895	10.313
Gepensioneerden	13.975	13.872
Totaal	23.870	24.185
 Pensioenbeheerkosten in euro per deelnemer	 228	 185

De pensioenbeheerkosten over 2023 zijn gestegen ten opzichte van de kosten van 2022. Dit komt grotendeels door de projectkosten in het kader van de Wtp. Andere voorname verschillen zien we terug bij de kosten van het bestuur, advieskosten (regulier) en de toezichtkosten van De Nederlandsche Bank.

De lagere bestuurskosten zijn met name het gevolg van lagere opleidingskosten, huisvestingskosten, communicatiekosten en kosten voor werving en selectie.

De lagere kosten voor de advieskosten (regulier) zijn het gevolg van de focus op de Wtp. De verhoging van de kosten van De Nederlandse Bank is het gevolg van de doorgevoerde tariefsverhoging.

Als fonds streven wij samen met sociale partners naar een adequate en gangbare pensioenregeling met zo weinig mogelijk uitzonderingen. Dit draagt bij aan de begrijpelijkheid en houdt de uitvoeringskosten zo laag mogelijk. Dit streven vertaalt zich ook naar het serviceniveau van de pensioenuitvoering, waarbij het fonds aansluiting zoekt bij gangbare administratieve en communicatieve dienstverleningsconcepten en oplossingen.

Kosten zijn voor ons belangrijk. In onze missie hebben we daarom opgenomen dat we de pensioenregeling uitvoeren tegen acceptabele kosten. Dat dit niet vrijblijvend is, blijkt uit het feit dat we een taakstellende begroting hebben. De kosten van € 218 per deelnemer zijn hiervoor het uitgangspunt. De kosten over 2023 zijn gestegen ten opzichte van die over 2022. Dit komt voornamelijk door de kosten voor de ontwikkeling van de nieuwe pensioenregeling in het kader van de Wtp. Met deze impactvolle ontwikkeling, de eisen vanuit wet- en regelgeving en de toegenomen hoeveelheid werk als gevolg daarvan, zijn wij van mening dat de kosten verantwoord zijn en passen bij een fonds van onze omvang. Dat we als fonds gemiddeld minder kosten maken dan vergelijkbare pensioenfondsen sterkt ons in die gedachte.

Wij doen ieder jaar mee aan een extern kostenbenchmarkonderzoek. Het doel hiervan is om de kosten van ons fonds te toetsen aan die van vergelijkbare pensioenfondsen. Onze pensioenbeheerkosten waren in de periode 2020-2022 lager dan het gemiddelde bij vergelijkbare pensioenfondsen, te weten € 170 versus € 200 per deelnemer. Als we alleen naar het jaar 2022 kijken, dan zijn onze pensioenbeheerkosten ook lager dan de pensioenbeheerkosten bij vergelijkbare pensioenfondsen, te weten € 185 versus € 201 per deelnemer. We zijn hierbij uitgegaan van expliciete toerekening van de algemene kosten aan de pensioenbeheer- dan wel vermogensbeheerkosten. De kosten van het fonds zijn aanzienlijk lager dan die van vergelijkbare pensioenfondsen, maar ook aanzienlijk hoger dan het gemiddelde van alle pensioenfondsen (inclusief ABP en PFZW) in Nederland. Onze administratiekosten vormen een groot deel van de kosten.

Ook voor 2023 doet het fonds mee aan het kostenbenchmarkonderzoek. De resultaten hiervan worden opgenomen in het volgende jaarverslag.

Kosten vermogensbeheer

Wij volgen in de presentatie van de kosten van het vermogensbeheer de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. Alle onderstaande bedragen zijn X €1.000.

	2023	2022
Gemiddeld beheerd vermogen *	4.363.344	4.717.894
Beheerkosten inclusief performancegerelateerde kosten	11.303	10.405
Transactiekosten	1.096	5.004
% van het gemiddeld belegd vermogen		
Beheerkosten inclusief performanceregelateerde kosten	0,26%	0,22%
Transactiekosten	0,03%	0,11%
Totaal	0,29%	0,33%

* Het gemiddeld beheerd vermogen is het in het verslagjaar gemiddeld belegde vermogen

Toelichtingen op de vermogensbeheerkosten

Op basis van het gemiddeld belegd vermogen van € 4.363 miljoen zijn de gerapporteerde kosten van het vermogensbeheer (exclusief transactiekosten) met 0,04 procentpunt gestegen van 0,22% over 2022 naar 0,26% over 2023. De kosten in absolute zin zijn gedaald. De stijging van deze kosten in procentpunten is een gevolg van de daling van het vermogen waardoor de vaste kosten relatief zwaarder wegen. Over 2023 zijn nog performancegerelateerde kosten vanuit het Infrastructuurfonds betaald. Dit fonds is per 31 december 2023 verkocht. Het totaal aan transactiekosten en aan- en verkoopkosten nam af van € 5,0 miljoen in 2022 tot € 1,1 miljoen in 2023. Deze transactiekosten zijn mede gebaseerd op een proxy van bied- en laatprijzen. Deze daling in de transactiekosten is toe te wijzen aan de transitie die voor een groot deel is doorgevoerd in 2022 en die tot eenmalige transactiekosten heeft geleid.

De totale kosten die in dit overzicht worden gerapporteerd komen voor 2023 uit op € 12,4 miljoen (€ 19,8 miljoen in 2022). Ten aanzien van de kosten over 2022 in bovenstaande tabel is de tegemoetkoming van de aan- en verkoopkosten binnen de uitgevoerde transitie verwerkt. Zonder deze correctie kwamen deze kosten uit op € 15,4 miljoen. Per deelnemer/pensioengerechtigde bedragen de kosten € 519 (€ 818 in 2022). Opgemerkt dient te worden dat wij passief beheer waar mogelijk als uitgangspunt hebben. Dit is feitelijk enkel mogelijk bij de liquide beleggingen. Het relatieve beleggingsrisico van deze liquide beleggingen is zeer laag, omdat het doel is het zo goed mogelijk volgen van de desbetreffende benchmark. De behaalde rendementen liggen dan ook zeer dicht bij die van de betreffende benchmarks, waarbij de verschillen hoofdzakelijk worden veroorzaakt door de beheer- en transactiekosten van deze beleggingen terwijl de benchmark deze niet heeft. Met name de kosten van passief beheer zijn (daarom) relatief laag. Dit is mede een verklaring voor de relatief lage totale kosten van het vermogensbeheer versus vergelijkbare pensioenfondsen.

In het extern kostenbenchmarkonderzoek waar we ieder jaar aan meedoen, worden de vermogensbeheerkosten van ons fonds getoetst aan die van vergelijkbare pensioenfondsen. Onze vermogensbeheerkosten, gerekend als percentage van het gemiddeld belegd vermogen, waren in de periode 2020-2022 lager dan de gemiddelde vermogensbeheerkosten van vergelijkbare pensioenfondsen, namelijk 0,33% versus 0,44%. We zijn hierbij uitgegaan van expliciete toerekening van de algemene kosten aan de pensioenbeheer- dan wel vermogensbeheerkosten. Ook voor de kosten over 2023 doet het fonds mee aan het kostenbenchmarkonderzoek. De resultaten hiervan worden opgenomen in het volgende jaarverslag.

Beheervergoeding vermogensbeheerders

Aan het begin van het jaar zijn nog twee transitie doorgevoerd vanuit beleggingsfondsen die waren aangehouden bij PGGM. Dit betroffen de beleggingen in Aandelen Opkomende Landen. De transitie zijn vanwege tegemoetkomingen in de aan- en verkoopkosten door PGGM, vrijwel kostenneutraal uitgevoerd. Doordat de kosten voor de eigen mandaten lager zijn dan de kosten binnen en de beleggingsfondsen van PGGM, zijn de beheerskosten van de totale beleggingsportefeuille gedaald.

Transactiekosten

Transactiekosten vormen een aparte kostensoort, waarbij geldt dat de kosten worden bepaald door soort en omvang van de transacties die binnen de beleggingsportefeuille plaatsvinden. Wij belegden in 2023 voor een deel in beleggingsfondsen. Het kostenoverzicht is gebaseerd op volledige transparantie ('look through') van de transactiekosten in deze fondsen. Er wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen toe- en uittreedvergoedingen en werkelijke transactiekosten. Verder belegden wij in 2023 in meerdere zogenaamde discretionaire portefeuilles. Dit zijn "eigen" portefeuilles waar alleen middelen van het pensioenfonds zelf zijn ondergebracht en dus niet ook beleggingen van andere beleggers. De kosten binnen deze portefeuilles zijn volledig transparant.

De toe- en uittreedvergoedingen worden geheven indien participaties in de beleggingsfondsen worden gekocht of verkocht. Dit zijn vaste tarieven, gebaseerd op de verwachte werkelijke transactiekosten die moeten worden gemaakt als gevolg van de toe- of uittreding. Het totaal aan vergoedingen van alle participanten dat een beleggingsfonds ontvangt, wordt als opbrengst toegerekend aan de participanten naar rato van ieders belang in het fonds. Zo krijgen wij ook een opbrengst toegerekend. Hoe meer participanten toe- of uittredingen doorvoeren, hoe hoger deze opbrengst. De door het fonds betaalde toe- en uittreedvergoedingen worden daarmee gesaldeerd. Dit saldo is opgenomen onder 'Transactiekosten'.

Als de door ons betaalde vergoedingen lager zijn dan de toegerekende opbrengst, ontstaat een negatieve kostenpost in het kostenoverzicht. De werkelijke transactiekosten worden gemaakt als gevolg van bovengenoemde toe- en uittredingen en voor de transacties voor het reguliere beheer van de beleggingsfondsen. Ook deze worden toegerekend naar rato van het belang in het beleggingsfonds.

De aan- en verkoopkosten bij directe beleggingen in beleggingstitels zoals staatsobligaties, rentederivaten en valutaderivaten, maar ook ten aanzien van de discretionaire portefeuilles, bestaan uit kosten van brokers en transactiekosten die deel uitmaken van de spread tussen bied- en laatkoersen.

Beoordeling kosten vermogensbeheer

Onze vermogensbeheerkosten als percentage van het gemiddeld belegd vermogen, waren in 2023 hoger dan in 2022. Absoluut gezien waren de kosten in 2023 afgerond € 3 miljoen lager dan in 2022. Wij zijn van mening dat de hoogte van de vermogensbeheer- en transactiekosten verantwoord is en past bij het beleggingsbeleid en de wijze waarop hieraan invulling wordt gegeven.

De evaluatie van de kosten voor vermogensbeheer is het meest zuiver als hierin ook het beoogde rendement, de risicospreiding, de omvang van het belegd vermogen en het behaald rendement worden meegenomen. Onze beleggingsbeginselen vormen het fundament van onze aanpak. Wij hebben bewust voor een passieve beleggingsstijl gekozen. Wij beleggen in zowel beleggingsfondsen als eigen mandaten en streven naar een rendement conform de benchmark. Deze beleggingsstijl biedt de beste mogelijkheid om onze beoogde rendementsdoelstelling te behalen tegen zo gunstig mogelijke voorwaarden. Deze aanpak brengt lagere kosten met zich mee dan bijvoorbeeld een actieve beleggingsstijl waarbij een hoger rendement dan het benchmarkrendement wordt nagestreefd.

Voor de volledigheid presenteren wij hierna aanvullend een uitsplitsing van de kosten per beleggingscategorie.

2023	Beheerkosten	Transactiekosten			Totaal
		Performance- gerelateerde kosten	Transactiekosten exclusief aan- en verkoopkosten	Aan- en verkoopkosten	
<i>Kosten per beleggingscategorie</i>					
Vastgoed	1.855	-	10	-29	1.836
Aandelen	334	-	246	0	580
Alternatieve beleggingen	1.313	368	202	-38	1.845
Vastrentende waarden	1.805	-	253	18	2.076
Overige beleggingen	-	-	-	-	-
Totaal kosten toe te wijzen aan categorieën exclusief overlay	5.307	368	711	-49	6.337
Kosten overlaybeleggingen	1.420	-	434	-	1.854
Totaal kosten toe te wijzen aan categorieën inclusief overlay	6.727	368	1.145	-49	8.191
<i>Overige vermogensbeheerkosten</i>					
Kosten vermogensbeheer pensioenfondsen en bestuursbureau	1.375				1.375
Kosten fiduciair beheer	1.320				1.320
Bewaarloon	220				220
Advieskosten vermogensbeheer	336				336
Overige kosten	957				957
Totaal overige vermogensbeheerkosten	4.208				4.208
Totaal kosten vermogensbeheer	10.935				12.399

2022	Beheerkosten	Transactiekosten			Totaal
		Performance- gerelateerde kosten	Transactiekosten exclusief aan- en verkoopkosten	Aan- en verkoopkosten	
<i>Kosten per beleggingscategorie</i>					
Vastgoed	2.104		10	2.539	4.653
Aandelen	1.148	-6	1	1.162	2.305
Alternatieve beleggingen	1.683	-1.183	364	258	1.122
Vastrentende waarden	2.338		1.007	3.429	6.774
Overige beleggingen					-
Totaal kosten toe te wijzen aan categorieën exclusief overlay	7.273	-1.189	1.382	7.388	14.854
Kosten overlaybeleggingen	1.388		685		2.073
Totaal kosten toe te wijzen aan categorieën inclusief overlay	8.661	-1.189	2.067	7.388	16.927
<i>Overige vermogensbeheerkosten</i>					
Kosten vermogensbeheer pensioenfondsen en bestuursbureau	1.130				1.130
Kosten fiduciair beheer	1.244				1.244
Bewaarloon	33				33
Advieskosten vermogensbeheer	720				720
Overige kosten	-195				-195
Totaal overige vermogensbeheerkosten	2.932				2.932
	11.593				19.859
Te vorderen transactiekosten PGGM					-4.450
Totaal kosten vermogensbeheer	11.593				15.409

3 Vermogensbeheer

Visie op vermogensbeheer

Het bestuur van het pensioenfonds heeft het vermogensbeheer ingericht volgens een aantal principes, zogenaamde investment beliefs. Deze investment beliefs vormen, naast de missie en doelstellingen van het pensioenfonds in algemene zin, het kader waarin het vermogensbeheer is ingericht. Deze investment beliefs zijn als volgt:

- De beleggingen sluiten aan bij de verplichtingen en de ambities van het pensioenfonds. De keuze van het strategisch beleggingsbeleid is daarbij de belangrijkste beslissing in het beleggingsproces.
- Er wordt alleen belegd in beleggingscategorieën waarvoor, naar verwachting, een passende risicopremie in verhouding tot het risico (ten opzichte van de verplichtingen) wordt ontvangen.
- Diversificatie over en binnen beleggingscategorieën en risicopremies verbeteren het risico en rendementsprofiel van de portefeuille.
- Risicoanalyse en risicobeheersing zijn noodzakelijk voor een beheerste opstelling en uitvoering van het beleggingsbeleid.
- Verantwoord beleggen draagt bij aan verantwoorde, stabiele en goede beleggingsresultaten en geeft tevens uitdrukking aan de maatschappelijke betrokkenheid van het pensioenfonds.
- Het pensioenfonds gelooft dat rente- en valutabewegingen niet te voorspellen zijn. Vanwege het belang dat wordt gehecht aan risicobeheersing worden deze risico's strategisch afgedekt, waarbij de mate van afdekking afhangt van de specifieke eigenschappen van het risico ten aanzien van verplichtingen en dekkingsgraad en de mogelijkheden om de afdekking efficiënt en beheerst uit te voeren.
- Financiële markten zijn in hoge mate efficiënt en daarmee is passief beleggen het uitgangspunt, tenzij markten als inefficiënt betiteld kunnen worden of indien passief beheer niet mogelijk is. Efficiënte financiële markten bieden namelijk geen ruimte om via actieve beleggingskeuzes extra rendement te behalen.
- Als langetermijnbelegger kan het fonds een deel van het vermogen beleggen in producten die niet direct te verkopen zijn, maar daardoor wel extra rendement opleveren.
- Het pensioenfonds belegt in producten die het zelf begrijpt en kan uitleggen.
- Individuele beleggingscategorieën moeten voldoende omvang hebben om een materiële bijdrage te kunnen leveren aan de portefeuille en om de toename van complexiteit van de portefeuille te kunnen verantwoorden.
- Kostenbewustzijn is essentieel bij het inrichten van een beleggingsportefeuille. Verwachte opbrengsten zijn onzeker, maar kosten merendeels niet.

Wij geloven dat verantwoord beleggen bijdraagt aan verantwoorde, stabiele en goede beleggingsresultaten en wij geven daarmee tevens uitdrukking aan onze maatschappelijke betrokkenheid. Daartoe wordt in het beleggingsbeleid rekening gehouden met milieu-, sociale en governancefactoren. Dit betreft het integreren van deze factoren in de beleggingsbeslissingen, het in dialoog gaan met ondernemingen teneinde gedragsverandering te bewerkstelligen, het uitsluiten van beleggingen die niet aan de eisen voldoen en het kunnen aanhouden van specifiek op deze factoren gerichte beleggingen. Uitvoering vindt plaats binnen de uitvoeringsorganisatie en binnen de fondsen waarin wordt belegd. De consequenties daarvan zijn zichtbaar in de inrichting van de portefeuille en worden door ons gemonitord. In de paragraaf Verantwoord beleggen is een uitgebreidere toelichting opgenomen ten aanzien van de beleidsontwikkeling en resultaten ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen.

Wij hebben een voorkeur voor fysieke beleggingen. Derivaten worden ingezet indien deze bijdragen aan het beperken van risico's voor het fonds of indien het gebruik van derivaten onvermijdelijk is voor efficiënt portefeuillebeheer.

Teneinde te komen tot een optimale strategische beleggingsmix, die aansluit op onze verplichtingen, wordt periodiek een ALM-studie uitgevoerd. Uit deze studie komt een ALM-basismix naar voren. Deze ALM-basismix bestaat uit verschillende

onderdelen. Zakelijke waarden omvatten beleggingen waarvan de verwachting is dat deze op lange termijn beter renderen dan de ontwikkeling van de verplichtingen. Deze beleggingen zijn relatief risicovol, zowel op zichzelf als ten opzichte van de verplichtingen. Vastrentende waarden bevatten relatief veilige beleggingen die een deel van het renterisico van de verplichtingen afdekken.

Een beleggingsjaar gedreven door inflatie en geopolitieke spanningen

2023 begon met enig groeioptimisme, gestimuleerd door de sterke arbeidsmarkt in de VS, dalende gasprijzen in Europa en de heropening van de economie in China. Dat optimisme werd echter aan het einde van het eerste kwartaal getemperd door problemen in de banksector (o.a. het faillissement van SVB en de neergang van Credit Suisse). In de daaropvolgende kwartalen nam het economisch momentum iets af. Vooral de gepubliceerde macrocijfers in de eurozone en China stelden teleur ten opzichte van verwachtingen, terwijl de cijfers in de VS de consensus gemiddeld bleven overtreffen. Bovendien bleef de toestand van de economie onzeker met zowel positieve signalen (sterke arbeidsmarkt, herstel consumentenvertrouwen) als negatieve krachten (hoge rente, huizenmarkt en verslechterende overheidsfinanciën).

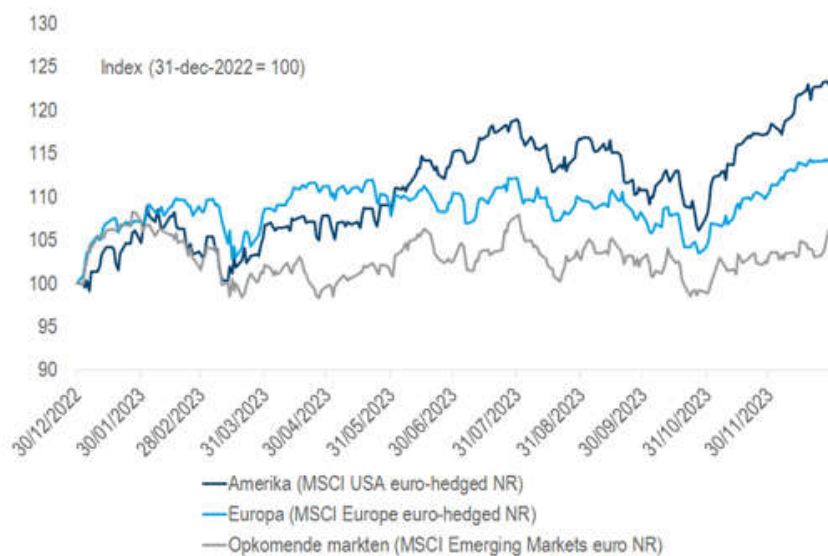
Na een piek in 2022 daalde de inflatie in 2023 aanzienlijk, zowel in de eurozone als in de VS. De 'headline' inflatie in de eurozone daalde op jaarbasis van 9,2% in december 2022 naar 2,9% in december 2023. In de VS daalde de inflatie van 6,5% in december 2022 naar 3,1% in november 2023. Dit kwam met name door lagere energieprijzen. De kerninflatie daalde ook in zowel de eurozone als in de VS, maar in mindere mate tot respectievelijk 3,4% en 4,0%. Het risico van inflatie-effecten in de tweede orde via hogere huren en lonen, is nog steeds aanwezig.

Zowel de Fed als de ECB (Europese Centrale Bank) bleef aanvankelijk de rente verhogen in 2023. In de loop van het jaar namen het tempo en de omvang van de verhogingen echter af en in het derde kwartaal bereikten beide centrale banken het einde van de verkrappingscyclus. De Fedrente bedraagt 5,25%-5,50% (1%-punt hoger dan aan het begin van het jaar) en de ECB-rente bedraagt 4,5% (2%-punt hoger dan aan het begin van het jaar). In de rest van 2023 ging de discussie over hoeveel de rente in 2024 weer zal worden verlaagd. Dit werd gevoed door een dalende inflatie, pessimisme over de groei en 'dovish' uitspraken van centrale bankiers.

Financiële markten

Ondanks monetaire verkrapping, tijdelijke onrust in maart 2023 door het omvallen van verschillende banken, problemen met het Amerikaanse schuldenplafond, een aanhoudende oorlog in Oekraïne, de oorlog in Gaza/Israël en geopolitieke spanningen, boekten de aandelenkoersen in 2023 per saldo een indrukwekkende rally, vooral in de ontwikkelde markten. De belangrijkste verklaringen zijn de sterker dan verwachte daling van de inflatie, een veranderde kijk op het toekomstige monetaire beleid en optimisme over artificial intelligence (AI). De MSCI World Index steeg maar liefst 21% in lokale termen. De MSCI 'information technology' was de best presterende sector. De MSCI Emerging Markets Index steeg met 7% in lokale termen.

Aandelenmarkten 2023

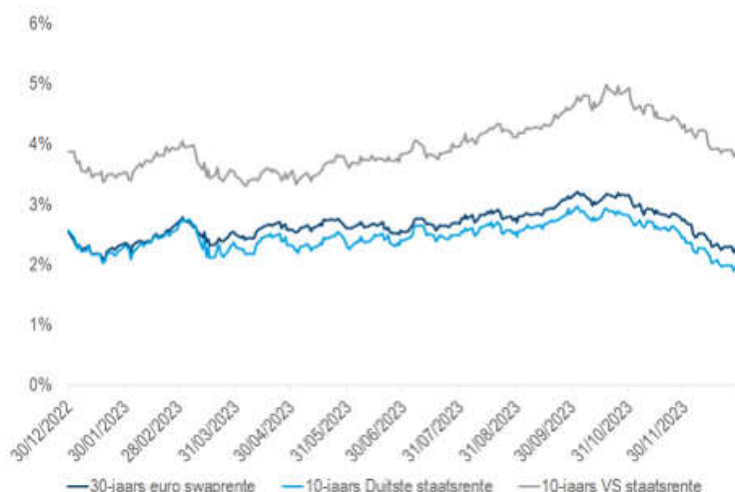

Bron: Columbia Threadneedle, Bloomberg

Gedurende het grootste deel van het jaar lieten rentes een stijging zien, gedreven door een strikter monetair beleid. Deze trend kwam in de laatste paar maanden tot stilstand, toen een lagere inflatie en 'dovish' uitspraken van ECB- en Fed-leden ervoor zorgden dat de markten een veel soepeler monetair beleid gingen inprezen voor 2024.

Als gevolg hiervan eindigde de 30-jaarseuroswaprente 2023 lager (2,34%) dan aan het begin (2,53%). De nominale 30-jaarsswaprente is samengesteld uit een 30-jaars-reële-swaprentecomponent (-0,10%) en een 30-jaars-inflatie-swaprentecomponent (2,44%).

Renteontwikkeling 2023

Bron: Columbia Threadneedle, Bloomberg

De totale beleggingsportefeuille behaalde een rendement van 10,38%. Dit werd gedreven door een rendement van 13,8% in de returnportefeuille en een rendement van 6,5% in de matchingportefeuille. Het vermogen van het fonds was per ultimo 2023 € 4,6 miljard.

De beleidsdekkingsgraad steeg per saldo in 2023 van 125,0% naar 125,6%. De actuele dekkingsgraad daalde van 120,9% naar 117,8%. De belangrijkste factor voor de stijging van de actuele dekkingsgraad betrof de per saldo gestegen aandelenmarkten.

Gevoerde beleid

Het in 2023 gevoerde beleggingsbeleid van het fonds is vastgelegd in het beleggingsplan en de beleggingsrichtlijnen. De investment beliefs zijn een belangrijke leidraad geweest bij de totstandkoming van het strategisch beleggingsbeleid op basis van de ALM-studie die in 2023 is verricht. Hieronder is het strategisch beleggingsbeleid weergegeven:

Zakelijke waarden	45%
Vastrentende waarden	55%

Onder vastrentende waarden vallen de relatief veilige categorieën staatsobligaties, hypotheek en bedrijfsobligaties en de meer risicovolle hoogrentende obligaties in de categorie emerging market debt en highyieldobligaties. Onder zakelijke waarden vallen aandelen, vastgoed en infrastructuur. We hebben per ultimo 2022 de laatste beleggingen in de categorie private equity verkocht. Dit was het gevolg van ons eerder genomen besluit om deze categorie af te bouwen, vanwege de relatief hoge kosten en hoge mate van complexiteit. Deze verkoop is gedurende het jaar 2023 afgewikkeld.

We hebben in 2023 conform het strategisch beleggingsbeleid het renterisico voor 55,8% (op marktbasis) afgedekt.

Voor de indeling van de portefeuille wordt een onderverdeling in een match- en een returnportefeuille gehanteerd. Daarbij vallen de relatief veilige vastrentende waarden in de matchportefeuille. De hoogrentende vastrentende waarden en zakelijke waarden vallen in de returnportefeuille. Alle beleggingen hebben het doel de verplichtingen te betalen.

Het doel van de matchportefeuille is daarbij het verminderen van het renterisico en het doel van de returnportefeuille is het genereren van extra rendement voor herstel, indexatie en het betaalbaar houden van de regeling.

De behaalde rendementen

Het totale rendement kwam uit op 10,38%. Het benchmarkresultaat bedroeg 11,4%. Dit was als volgt opgebouwd:

	portefeuille	benchmark	verschil
Returnportefeuille (inclusief valuta-afdekking)	13,6%	14,3%	-0,6%
Aandelen	23,7%	23,3%	0,3%
Hoogrentende obligaties	9,9%	7,8%	1,9%
Obligaties opkomende markten	9,1%	8,9%	0,2%
Vastgoed SAREF	-6,8%	-4,4%	-2,5%
Vastgoed Bouwinvest	-6,7%	-5,9%	-0,9%
Infrastructuur	-3,8%	4,1%	-7,6%
Venture capital	-2,3%	3,4%	-5,5%
Matchportefeuille (inclusief renteafdekking)	6,5%	7,7%	-1,1%
Staatsobligaties, liquiditeiten en swaps	7,6%	7,6%	0,0%
Bedrijfsobligaties	7,8%	8,2%	-0,3%
Hypotheek particulier	2,3%	7,5%	-4,9%
Totaal	10,4%	11,4%	-1,0%

Evaluatie beleggingsportefeuille

Zoals boven beschreven was 2023 een gunstig jaar voor de beleggingsportefeuille. Zowel de returnportefeuille als de rendementsportefeuille liet positieve resultaten zien. Het rendement van de returnportefeuille kwam uit op 13,6%. Binnen de returnportefeuille rendeerden de aandelen het beste. Deze lieten een rendement van bijna 24% zien. Vanwege de gestegen rente

presteerde vastgoed minder goed, met een rendement van -6,7%. De hoogrentende obligaties (high yield en emerging market debt) presteerden goed met een rendement van 9,9% en 9,1% respectievelijk.

Het primaire doel van de matchingportefeuille is het gedeeltelijk afdekken van het renterisico van het pensioenfonds. In de matchingportefeuille was het rendement op staatsleningen, bedrijfsobligaties en hypotheek positief als gevolg van de gedaalde rente.

De performance van de vermogensbeheerders wordt beoordeeld ten opzichte van de benchmark, gebaseerd op het gemiddelde marktrendement. De portefeuille wordt overwegend passief belegd en derhalve is het rendement van de portefeuille vergelijkbaar aan dat van de benchmark. Met name de categorieën hypotheek en infrastructuur bleven achter bij hun benchmark. Deze twee categorieën hebben de kortlopende rente als benchmark en deze liep sterk op gedurende 2023. De staatsobligaties, liquiditeiten en swaps worden tezamen gebruikt om het renterisico ten opzichte van de technische voorziening deels te matchen. Omdat er geen beleid is om een hoger rendement te behalen dan het rendement van de technische voorziening, te zien als de procentuele waardeverandering vanwege veranderingen in de rente, wordt hier het benchmarkrendement gelijk gesteld aan het gerealiseerde rendement. De effectiviteit van de rentehedge wordt uiteraard wel gemeten en gerapporteerd.

Z-score

De z-score is een maatstaf die de mate aangeeft waarin het werkelijke rendement van een pensioenfonds afwijkt van het rendement van de normportefeuille. Daaraan gekoppeld is er ook een performancetoets. Dit is een middeling van z-score over 5 jaar. Wanneer de performancetoets een waarde laat zien lager dan -1,28, dan vervalt de verplichtstelling voor het pensioenfonds. Over 2023 was de performancetoets gelijk aan 0,17. De performancetoets bevond zich dus ruim boven de minimumnorm.

De z-score was wat met 0,63 lager dan de vorige jaren, omdat de vergoeding van de transactiekosten vanuit de migratie vanuit de beleggingsfondsen bij PGM niet kon worden verwerkt in de performance van de beleggingen die daarmee wat te laag ingeschat waren. Dit effect zal de komende jaren weer wegebben, vanwege het blijvend vasthouden aan passief beheer en de structureel lagere beheerkosten voor de beleggingen.

Verantwoord beleggen

Wij geloven dat verantwoord beleggen bijdraagt aan verantwoorde, stabiele en goede beleggingsresultaten en dat hiermee tevens uitdrukking wordt gegeven aan onze maatschappelijke betrokkenheid. In 2023 hebben we een deelnemersonderzoek verricht met betrekking tot de voorkeuren rondom maatschappelijk verantwoord beleggen. Het onderzoek bestond uit een enquête onder al onze deelnemers en een klankbordsessie waar een select aantal aangemelde deelnemers aan heeft deelgenomen. Tijdens deze klankbordsessie is nader ingegaan op de voorkeuren vanuit onze deelnemers versus het huidige beleid. Uit het onderzoek en de klankbordsessie kwam naar voren dat onze deelnemers het belangrijk vinden dat het pensioenfonds rekening houdt met ESG-factoren. Ook bleek dat er sprake is van een goede overeenstemming tussen de thema's die we reeds in het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid hadden opgenomen en de uitkomsten van het deelnemersonderzoek. Het onderzoek heeft aldus laten zien dat de bestuursstandpunten op dit gebied overeenkomen met wat onze deelnemers als voorkeur hebben: een voorkeur voor engagement, uitsluiten wanneer ondernemingen niet voldoen aan de vereisten vanuit wet- en regelgeving of vallen onder onze uitsluitingsvoorwaarden en uitsluiten wanneer engagement geen of onvoldoende effect heeft. Ten slotte zal het bestuur ook meer aandacht gaan geven aan impactbeleggingen, een wens die ook voortkomt uit het deelnemersonderzoek.

Wij zijn ervan overtuigd dat verantwoord beleggen bijdraagt aan een goed pensioen, omdat het helpt een goed rendement te behalen en de financiële risico's op de lange termijn vermindert. Ook zien we het als onze maatschappelijke verantwoordelijkheid om bij te dragen aan een leefbare wereld en een duurzame toekomst.

Terugblik

Inzicht in ESG-factoren is meer dan ooit essentieel voor risicobeoordelingen en risicobeheersing. Neem klimaatverandering: wetenschappers hebben bevestigd dat 2023 wereldwijd het warmste jaar ooit is geworden. Extreme hittegolven, dodelijke bosbranden en verwoestende overstromingen herinnerden ons eraan dat het steeds verstandelijker wordt om fysieke klimaatrisico's en -kansen mee te nemen in de beleggingsbeslissingen. Er zijn gelukkig ook positieve ontwikkelingen. In bijna alle landen op het noordelijk halfrond daalden de broeikasgasemissies per hoofd van de bevolking, ook in China, waar de emissies in 2024 waarschijnlijk verder zullen dalen als gevolg van de enorme investeringen in koolstofarme energie. De VS zitten ook op een neerwaarts pad, met als belangrijke factoren de sterke afname van elektriciteitsopwekking met kolen en verbeteringen in energie-efficiëntie.

De natuur is ondertussen de basis van de wereldeconomie, maar gaat snel achteruit door ontbossing en vervuiling. Zowel ondernemingen als beleggers moeten hun afhankelijkheid van en invloed op de natuur beter begrijpen en leren hoe ze het beste rekening kunnen houden met natuurgerelateerde risico's en kansen, bijvoorbeeld water. Door de groeiende vraag, klimaatverandering en vervuiling neemt de druk op waterbronnen toe, wat risico's met zich meebrengt voor bedrijven en de maatschappij.

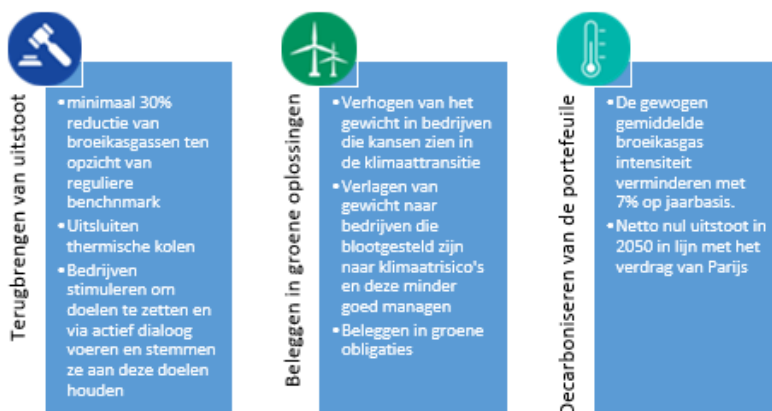
Op sociaal gebied blijven mensenrechten in de toeleveringsketen belangrijk. We zullen ons blijven richten op het bevorderen van een systematischere aanpak voor het identificeren en beheersen van risico's door bedrijven. Menselijk kapitaal is een belangrijk bedrijfsmiddel, waarmee zorgvuldig moet worden omgesprongen.

Tot slot blijft corporate governance van fundamenteel belang voor goed geleide ondernemingen en effectief risicotoezicht.

Onze duurzaamheidsprestaties in 2023

Wij rapporteren transparant over zowel duurzaamheidsfactoren die van invloed zijn op onze beleggingen (financiële materialiteit) als over hoe onze beleggingen de samenleving en het milieu beïnvloeden (externe materialiteit / impact).

Via onze gespreide portefeuille beleggen wij over de hele wereld, zowel direct als indirect, in bijna alle bedrijfssectoren, via een reeks verschillende activaklassen en met gebruikmaking van verschillende beleggingsstrategieën. Wij beleggen in bedrijven via de zogenaamde MSCI climate change benchmarks. Dit doen wij niet alleen voor onze aandelenportefeuilles, maar ook voor onze bedrijfsobligatieportefeuille. Deze benchmarks houden rekening met zowel de kansen als de risico's die gepaard gaan met de overgang naar een koolstofarme economie, met als doel om de blootstelling aan fossiele brandstoffen te verminderen, transitie- en fysieke risico's te beperken, kansen te benutten en deze in lijn te brengen met de doelstellingen van het Verdrag van Parijs.

Naast duurzaamheid vinden wij het belangrijk dat bedrijven en overheden de mensenrechten, zoals door de Verenigde Naties vastgelegd in wereldwijd geaccepteerde principes (United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights), respecteren. Zeer ernstige schenders van deze principes horen niet thuis in de portefeuille van het fonds en worden daarom uitgesloten. Ook wanneer actief aandeelhouderschap door middel van engagement / stemmen niet tot gewenste gedragsverandering leidt, zullen wij overgaan tot uitsluiting.

Per ultimo 2023 was de CO₂-intensiteit van de portefeuille 36% lager dan de benchmark. De CO₂-intensiteit van de portefeuille was 81,5 ton CO₂ per \$ miljoen omzet. Qua sectoren zien wij dat de grootste bijdrage komt uit materials (mijnbouw) en utilities (energiebedrijven). Overigens wordt in deze sectoren ook relatief de grootste winst behaald ten opzichte van de benchmark.

Engagement, stemmen, uitsluitingen in 2023

Het engagementprogramma speelt een belangrijke rol in de uitwerking van ons streven naar langetermijnwaardecreatie door ondernemingen aan te moedigen om in situaties waar duurzaamheidsproblemen zijn gesignaleerd, verbeteringen door te voeren in beleid, toezicht en praktijk. Het is een belangrijk instrument waarmee ESG due diligence wordt vormgegeven: identificatie, beoordeling en mitigatie van duurzaamheidsrisico's van de portefeuille op maatschappij en milieu én van duurzaamheidsrisico's die mogelijk een materiële impact hebben op de beleggingsportefeuille.

Identificatie en beoordeling van materiële daadwerkelijke en potentiële negatieve impact, is het startpunt van het engagementprogramma waarmee CTI (Columbia Threadneedle Investment) namens ons invulling geeft aan het mitigatieproces. Mitigatie vindt plaats binnen vier werkstromen van het engagementprogramma:

Ondernemingen met prioriteit

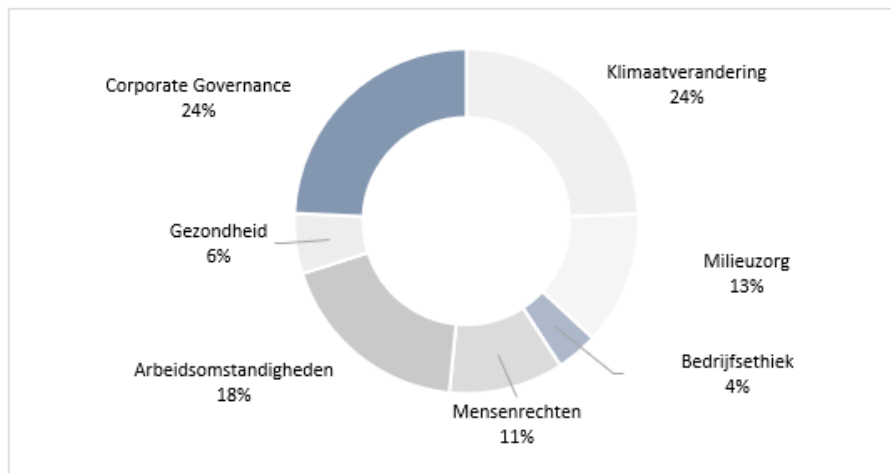
Het programma met prioriteitsbedrijven richt zich op potentiële negatieve impact en strategische ESG-risico's. Jaarlijks worden ondernemingen geselecteerd die als risicovol worden beoordeeld en die een groot gewicht hebben in de portefeuille. Startpunt is een beoordeling van prestaties van ondernemingen op belangrijke duurzaamheidsthema's zoals CO₂-uitstoot, arbeidsomstandigheden en corruptie. Daarnaast richt de analyse zich op kernpunten van corporate governance, zoals onafhankelijkheid van bestuur en belangen van minderheidsaandeelhouders. Vervolgens worden de prestaties en strategie van ondernemingen kwalitatief beoordeeld, onder andere op basis van engagementervaring uit het verleden. Daarbij wordt beoordeeld of engagement succesvol kan zijn en of engagement de juiste mitigatiestrategie is. Met de geselecteerde ondernemingen wordt een intensieve dialoog gevoerd op strategisch niveau.

Thematisch engagement

Naast ESG-risico's op het niveau van ondernemingen, worden ieder jaar ESG-thema's, trends en risico's geïdentificeerd die van invloed zijn op groepen ondernemingen, bijvoorbeeld binnen sectoren of regio's. Deze thema's worden uitgewerkt in projecten. In 2023 zijn 10 engagementprojecten uitgevoerd, verdeeld over vijf hoofdthema's: klimaatverandering, milieuzorg, arbeidsomstandigheden, mensenrechten en corporate governance.

Engagement in cijfers

In 2023 zijn 466 ondernemingen in 36 landen aangesproken, over de volgende onderwerpen:

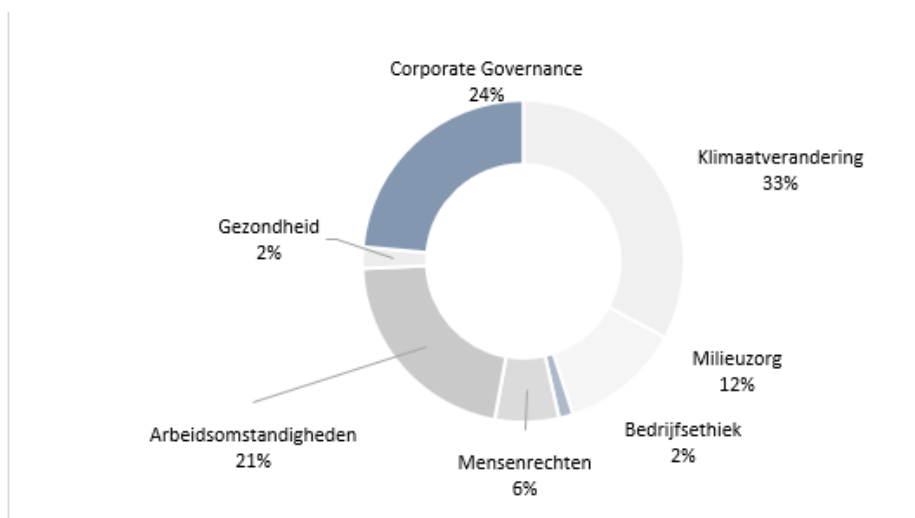

Engagement naar regio

- Noord Amerika
- Europa
- Azië (ex Japan)
- Japan
- Overig

Engagement heeft in 2023 140 keer aantoonbaar resultaat opgeleverd op de volgende onderwerpen:

Wij beoordelen de engagementactiviteiten en -resultaten ook naar bijdrage aan de 'SDG's van de Verenigde Naties. In 2023 zijn de grootste bijdragen behaald op SDG 5 diversiteit (11%), SDG 8 fatsoenlijk werk (14%), SDG 12 duurzame consumptie en productie (21%) en SDG 13 klimaatverandering (23%).

Uitsluiten van beleggingen

Naast de wettelijke uitsluitingen beleggen wij niet in een aantal productgroepen die niet bij ons passen, namelijk:

- controversiële wapens;
- tabak;
- mijnbouw van thermische kolen & teerzanden.

In het kader van de OESO-richtlijnen zijn er ook minimumeisen als het gaat om het gedrag van de onderliggende ondernemingen. Zeer ernstige schenders van de OESO-richtlijnen horen niet thuis in onze portefeuille en worden door de vermogensbeheerders uitgesloten. Ook wanneer actief aandeelhouderschap door middel van engagement / stemmen niet tot gewenste gedragsverandering leidt, zullen wij met de beheerders in overleg gaan om over te gaan tot uitsluiting. De ondernemingen die zijn uitgesloten staan op onze website.

Vooruitblik 2024

Het tegengaan van klimaatverandering en het beschermen van biodiversiteit blijven ook in 2024 prioriteiten. Naast deze belangrijke milieukwesties zal de nadruk liggen op mensenrechtenkwesties en diversiteit van besturen.

Klimaat & biodiversiteit

In 2024 richten we ons vooral op de kwaliteit van transitiestrategieën. Als gevolg van gezamenlijke engagement en strenger overheidsbeleid, zien we dat veel bedrijven wel doelstellingen hebben geformuleerd, maar dat het vaak ontbreekt aan implementatie. We dringen aan op concrete plannen met stevige tussendoelen en een duidelijke strategie met investeringsplannen, die bijdragen aan de doelstelling om klimaatneutraal te worden.

We hebben in 2024 ook aandacht voor de druk die de elektrificatie van transport en veel industriële processen zal leggen op de elektriciteitssector en op de toeleveringsketens van batterijen. Bij een scenario in lijn met een toekomst 'ver onder de 2 graden', zou de vraag naar kritieke mineralen kunnen verviervoudigen. Dit is een van de vele potentiële knelpunten die we verder zullen onderzoeken.

Naast de meer voor de hand liggende risico's van overstromingen of droogte, zien we ook dat bedrijven hun processen in toenemende mate moeten aanpassen om de veiligheid van werknemers, bijvoorbeeld door extreme hitte, te waarborgen. Daarnaast krijgen bedrijven meer onzekerheden in hun toeleveringsketen als gevolg van onvoorspelbare weersomstandigheden.

In 2024 gaat CTI, als zijnde onze engagementmanager, zich ook richten op waterrisicobeheer als een belangrijke oorzaak van klimaatrisico. Zo zal CTI in gesprek gaan met bedrijven in de landbouw- en mijnbouwsector, om beter te begrijpen hoe zij huidige en toekomstige waterrisico's beoordelen en beperken.

Engagement over voedselsystemen zal zich richten op de sociale en milieurisico's in de keten. We dringen aan op het aanpakken van plasticvervuiling en uitstoot van broeikasgassen, het beheersen van waterstress, uitputting van de bodem, het waarborgen van arbeidsomstandigheden en het uitbannen van ontbossing bij de inkoop van grondstoffen.

Ten slotte houden we aandacht voor corporate governance, waarbij we speciale aandacht zullen besteden aan onafhankelijke evaluatie van het functioneren van de raad van bestuur van bedrijven in portefeuille.

4 Integraal risicomanagement

4.1 Inrichting risicobeleid

Risicomanagement is voor ons een belangrijk onderdeel van de besluitvorming en uitvoering. Het draagt bij aan het realiseren van de doelstellingen van het fonds, een beheerste en integere bedrijfsvoering en aan het voldoen aan wet- en regelgeving. Het stelt ons in staat om ons over onze risicobeheersing te verantwoorden. Wij streven ernaar ons integraal risicomanagement continu te verbeteren als onderdeel van de strategische en operationele processen.

Risicogovernance

Wij hebben het risicomanagement ingericht langs de 'three lines of defence'. De risicogovernance is verankerd in de reglementen van het bestuur en de commissies, charters van de sleutelfuncties en onder meer in het integraalrisicomanagementbeleid. Het bestuur vormt met het dagelijks bestuur, de Beleggingsadviescommissie, de Communicatiecommissie en de Pensioencommissie de eerste lijn. Als bestuur zijn we gezamenlijk eindverantwoordelijk voor het risicomanagement. Het dagelijks bestuur, de Beleggingsadviescommissie, de Communicatiecommissie en de Pensioencommissie hebben een uitvoerende en monitorende verantwoordelijkheid voor de risicobeheersing binnen de reikwijdte van de commissies. Vanuit deze rol zien de commissies tevens toe op het risicomanagement bij onze dienstverleners. In 2022 zijn er een portefeuillehouder IT en ESG aangesteld. Beide portefeuillehouders stellen een jaarplan op, dat wordt vastgesteld door het bestuur.

De sleutelfuncties Risicobeheer en Actuarieel en de compliancefunctie vormen de tweede lijn. Het houderschap van de sleutelfuncties Risicobeheer en Actuarieel en de compliancefunctie zijn belegd bij één bestuurslid. Dit is de sleutelfunctiehouder RAC. De vervulling van deze functies is ondergebracht bij Sprenkels B.V.

De sleutelfunctie RAC heeft een adviserende, uitdagende en toetsende rol richting de eerste lijn. Vanuit deze rol monitort de sleutelfunctie RAC het dagelijks bestuur, de Beleggingsadviescommissie, de Communicatiecommissie en de Pensioencommissie, toetst de sleutelfunctie RAC-adviezen uit de commissies aan het risicomanagementbeleid en adviseert de sleutelfunctie RAC het bestuur gevraagd en ongevraagd over risicomanagement. De sleutelfunctie RAC beheert daarnaast het integraalrisicomanagementbeleid. De sleutelfunctie RAC wordt in zijn taak ondersteund door de Risicocommissie.

De derde lijn wordt gevormd door de sleutelfunctie Interne audit. De sleutelfunctie Interne audit toetst de eerste en tweede lijn. Het houderschap van de sleutelfunctie is sinds juni 2020 ingevuld door een externe specialist. Per 1 januari 2023 hebben wij de heer J. van Beek in deze functie benoemd. DNB heeft hiermee ingestemd.

De vervulling van de interneauditfunctie is belegd bij een extern accountantskantoor. De sleutelfunctiehouders hebben ter verantwoording een jaarverslag opgeleverd. De raad van toezicht ziet toe op het beleid, de organisatie en processen inzake het risicobeheer en de compliance en geeft jaarlijks een evaluatie daarvan.

Risicomanagementstrategie

De missie, visie, strategische doelstellingen en risicohouding van het fonds zijn leidend voor de mate waarin we financiële en niet-financiële risico's wensen te lopen. Dit is geformuleerd als kader stellende risicobereidheid. De risicohouding van het bestuur, die is gespecificeerd naar vier risicodomeinen, is in zijn geheel als kritisch aan te merken.

Risicoprocessen

We hanteren een integrale risicomanagementmethodiek, die verankerd is in de strategische en operationele besturing van het fonds. Daardoor worden weloverwogen keuzes gemaakt ten aanzien van het gewenste geheel van beheersmaatregelen, die

bijdragen aan het in control zijn. Door middel van het op structurele wijze en uniform in kaart brengen van de risico's en de effectiviteit van de getroffen beheersmaatregelen, hebben we inzicht in de mate waarin we onze organisatie beheersen. Op basis van dit raamwerk nemen we beslissingen.

Risico-identificatie

We maken gebruik van een dynamisch risicomanagementraamwerk voor de strategische en operationele risico's. Periodiek worden de mogelijke risico's en scenario's, de daarop van toepassing zijnde beheersmaatregelen en de nog openstaande acties vastgesteld.

Maken van de risico-inschattingen

Risico's worden kwalitatief beoordeeld op basis van de waarschijnlijkheid van het optreden van de gebeurtenis en de impact daarvan op het behalen van de strategische doelstellingen. Hierbij maken we een onderscheid tussen het brutorisico, het nettorisico en het gewenste risico.

Het brutorisico is het risico zonder rekening te houden met eventuele beheersmaatregelen die we treffen om de waarschijnlijkheid en/of impact te beperken. Het brutorisico is afhankelijk van de context waarbinnen het fonds opereert en de doelstellingen. Het nettorisico is het risico dat overblijft nadat is gereageerd op het brutorisico. Indien het nettorisico op basis van de risicobereidheid (nog) niet acceptabel is, worden waar mogelijk aanvullende acties gedefinieerd om tot het gewenste risico te komen. Risico-inschattingen, beheersmaatregelen en acties kunnen wijzigen naar aanleiding van interne en externe ontwikkelingen, maar ook door nieuwe inzichten. Integraal risicomanagement is daardoor een continu proces van risicoanalyse, inrichten, uitvoeren, rapporteren en bijsturen. Dit integreren we dan ook in onze diverse jaarplannen.

Risicobewustzijn

Integraal risicomanagement kan alleen effectief zijn als het gedragen wordt door het gedrag van bestuursleden, medewerkers en stakeholders. Wij streven naar een cultuur waarin transparantie en een constructief kritische houding naar elkaar en integriteit vanzelfsprekend zijn. We zijn ons bewust van onze voorbeeldrol en geven hier onder meer vorm aan door bij voorgenomen besluiten een expliciete risico-overweging op te nemen, met een toets door een van de commissies. We zien toe op een effectieve rolverdeling tussen de commissies onderling en nemen risicomanagement mee bij de zelfevaluaties van het bestuur en de commissies.

Compliance en integriteit

Wij hebben beleid om compliance- en integriteitsrisico's te beperken en beheersen. Dit beleid is van toepassing op onze organisatie en onze verbonden personen. De beleidskaders zijn onder meer vastgelegd in het integriteitsbeleid, de klokkenluidersregeling, de gedragscode en de procuratieregeling. Wij beogen een integere bedrijfsvoering en integere cultuur te stimuleren, waarin alle verbonden personen op alle niveaus in overeenstemming handelen met geldende maatschappelijke normen, wettelijke en interne regels.

We hebben onze risicobereidheid ten aanzien van de integriteit, inclusief fraude, vastgesteld op de verschillende domeinen. De risicobereidheid bepaalt mede de keuze in welke mate risico's worden beheerst. Het analyseren van integriteitsrisico's, waaronder frauderisico's, is onderdeel van de operationele risicomanagementcyclus die periodiek wordt doorlopen. Daarnaast is deze analyse onderdeel van de jaarlijkse SIRA (systematische integriteitsrisicoanalyse) die wij uitvoeren.

4.2 Effectiviteit en doelmatigheid van het risicobeheer

Wij hebben de ambitie om op het gebied van de effectiviteit en doelmatigheid van het risicobeheer in ieder geval het volwassenheidsniveau 3 ('voldoende' - gestructureerd en geformaliseerd) te bereiken. Deze ambitie hebben we bereikt.

Onderdeel van de ambitie is om te komen tot een volledig geïntegreerde tweedelijns-RAC-functie, die vanuit een onafhankelijke positie op een constructieve en proactieve wijze bijdraagt aan de kwaliteit van de besluitvorming en de integere en beheerste bedrijfsvoering. Daarbij stellen wij onszelf de volgende vragen met betrekking tot effectiviteit en doelmatigheid (en zuinigheid) van het risicobeheer:

- Doen we de goede dingen?
- Doen we de dingen goed?

De algehele effectiviteit en doelmatigheid van ons risicobeheer worden vanuit verschillende invalshoeken jaarlijks geëvalueerd. De beoordeling van de effectiviteit en doelmatigheid van het risicobeheer is onderdeel van de zelfevaluatie van de commissies en het bestuur. Daarnaast evalueert de RAC-functie de effectiviteit en doelmatigheid onafhankelijk van de zelfevaluatie van het bestuur. In 2023 heeft de sleutelfunctie Interne audit tevens een interne audit uitgevoerd op de opzet en werking van het IT-risicomanagement en een interne audit op de SIRA. De sleutelfunctie Interne audit heeft daarnaast ook toegezien op de adequate opvolging van de bevindingen uit de eerdere interne audit naar het integraal risicomanagement.

We hebben in 2023 structureel aandacht gehad voor zowel het strategisch risicomanagement als het operationeel risicomanagement. We hebben daarbij de strategische cyclus versterkt. De strategische doelstellingen, mede in het kader van de Wtp, worden door middel van een strategische kalender geconcretiseerd. In 2023 hebben wij stil gestaan bij de volgende onderwerpen: het nieuwe Target Operating Model, IT in control, datakwaliteit, ESG en Wtp.

De operationele risico's worden door de commissies structureel gemonitord. Ten aanzien van de financiële risico's hebben we afgelopen jaar een verdere versterking gerealiseerd, door onder andere de verantwoordingsrapportage van de Beleggingsadviescommissie en de evaluatie op onderdelen van het beleggingsbeleid met het bestuur te delen. De samenwerking tussen de actuariële functies (uitvoerend actuaaris, adviserend actuaaris, actuariële functie en certificerend actuaaris) is erop gericht het bestuur optimaal in control te laten zijn over de actuariële risico's. De wijze van invulling van de tweede lijn en de samenwerking met de eerste lijn leiden ertoe dat wij voor onze besluitvorming kunnen steunen op voldoende interne expertise en countervailing power op alle thema's. Hierdoor kunnen wij volledig steunen op onze eigen governance, met bijkomend positief effect voor de kwaliteit van onze besluitvorming.

In 2023 is de ontwikkeling voortgezet om te komen tot een volledig geïntegreerde tweedelijns-RAC-functie, met de ambitie om met name het strategische risicomanagement binnen het fonds (op bestuursniveau) verder te versterken. De ontwikkelingen als gevolg van de Wtp leiden er ook toe dat de passendheid van ons risicobeheer moet worden getoetst.

4.3 Ontwikkelingen 2023

Het bespreken van risico's is in iedere bestuursvergadering een vast agendapunt geweest. Bij dit agendapunt heeft iedereen punten kunnen inbrengen die mogelijk een risico vormen. Onderwerpen die hierbij zijn besproken zijn: het nieuwe pensioenstelsel, bewegingen op de financiële markten, ESG-risico's, integriteitsrisico's, IT- en cybersecurityrisico's en datakwaliteit. In het kader van de Wtp hebben er strategische sessies plaatsgevonden, waarbij we gekeken hebben naar het de impact van de Wtp op het bestuursmodel, het target operating model en het bestaansrecht van het fonds. Tevens hebben we veel aandacht besteed aan de evaluatie en het borgen van de (strategische) continuïteit van de uitbestedingsketen.

Beoordeling belangrijkste risico's

Door de ontwikkelingen op de financiële markten hebben we het renterisico en het marktrisico als hoogste financiële risico's van het fonds aangemerkt. Deze risicocategorieën worden continu door de Beleggingsadviescommissie gemonitord. Steeds wordt beoordeeld of de risico's nog goed worden beheerst. Ook worden risico's integraal bekeken en beoordeeld op basis van het beleggingsbeleid en het risicomanagementbeleid.

Financiële risico's

Uitvoering beleid beheersing renterisico

Als de rente verandert, verandert ook de waarde van onze verplichtingen. Als de rente met 1% daalt, nemen de verplichtingen met ongeveer 18,5% in waarde toe. Deze 18,5 wordt ook wel de duration of rentegevoeligheid genoemd. De rentegevoeligheid vormt een groot risico voor het pensioenfonds en daarom dekken wij een deel van dit risico af. Het beleid is vastgesteld op basis van een ALM-studie die in 2023 is herijkt. Op basis van de resultaten van de ALM-studie uit 2023 hebben we besloten om een afdekkingspercentage aan te houden van 55,8% van de rentegevoeligheid van de verplichtingen op basis van de marktrente, hetgeen correspondeert met 70% op UFR-basis. De feitelijke afdekking op basis van de marktrente per eind 2023 was gelijk aan 56,1%. Rond het doelpcentage geldt een bandbreedte waarbinnen het feitelijke afdekkingspercentage zich moet bevinden. Deze bandbreedte is vastgesteld op circa 4%. Per einde jaar was daarom sprake van een overschrijding van de gestelde bandbreedte rondom de normafdekking. Dit was een gevolg van de toegekende indexatie waardoor de verplichtingen in omvang toenamen. De renteafdekking is daarop, conform de vastgelegde beleggingsrichtlijnen en het herbalanceringsbeleid, aangepast naar de norm.

De renteafdekking is ingericht op basis van vijf looptijdenbuckets, om zodoende een hoge effectiviteit van de afdekking te bewerkstelligen, ongeacht voor welke rentelooptijden de veranderingen in de rentecurve zich voordoen. Daarbij wordt ook een bandbreedte per looptijdenbucket aangehouden, voor tijdige bijsturing. Dit beleid is vastgelegd in de beleggingsrichtlijnen.

De uitvoering van het rentebeleid is uitbesteed aan CTI op basis van de beleggingsrichtlijnen. Over de uitvoering wordt door CTI gerapporteerd in de vermogensbeheerrapportages die maandelijks en per kwartaal worden ontvangen. Daarnaast wordt per kwartaal een risicorapportage ontvangen, waarin CTI meer gedetailleerd rapporteert over de renteposities en gevoeligheden. We hebben in 2023 de beheersing van het renterisico conform het beleid uitgevoerd binnen de gestelde risicolimieten en -grenzen.

Uitvoering beleid beheersing marktrisico

De strategische verdeling tussen de vastrentende waarden (matchingportefeuille) en zakelijke waarden (returnportefeuille) was voor 2023 vastgesteld op 53,5% versus 46,5%. Het vermogen dat is belegd in de matchingportefeuille bestaat uit hoogwaardige Europese staatsobligaties, renteswaps, Nederlandse hypotheeklen en hoogwaardige bedrijfsobligaties uitgegeven in euro's. Het vermogen dat is belegd in de returnportefeuille bestaat uit zakelijke en hoogvastrentende waarden. De feitelijke omvang van de twee deelportefeuilles varieert vanwege marktontwikkelingen, maar dient zich te bevinden tussen 43,5% en 49,5% (matchingportefeuille) en tussen 50,5% en 56,5% (returnportefeuille). Als de omvang van deze portefeuilles zich daarbuiten bevindt, moet dit binnen drie maanden worden hersteld. Dit is in onze beleggingsrichtlijnen vastgelegd. De uitvoering is uitbesteed aan CTI.

In de vermogensbeheerrapportages die op maand- en kwartaalbasis worden ontvangen, rapporteert CTI over de omvang en de rendementen van de matching- en returnportefeuille. De custodian rapporteert hierover ook ieder kwartaal in de performancerapportage.

In het kader van de Wtp zullen we de komende jaren een aantal ingrijpende keuzes moeten maken over de pensioenregeling, de uitvoering daarvan en de wijze van voortbestaan van het fonds. Dit heeft gevolgen voor de eisen aan de inrichting van het vermogensbeheer.

Continuïteitsrisico

Wij definiëren het continuïteitsrisico als het risico dat de continuïteit van de procesuitvoering en/of het herstellen van verstoringen onvoldoende is geborgd in de (IT-) bedrijfsvoering bij onze uitbestedingspartijen, waardoor de bedrijfsvoering en/of de informatievoorziening verstoord raken, met financiële en/of reputatieschade voor het fonds als gevolg. De belangrijkste continuïteitsrisico's die we in kaart hebben gebracht, hebben betrekking op uitbesteede processen, specifiek op het gebied van IT. Het continuïteitsrisico wordt periodiek geëvalueerd en indien noodzakelijk vindt aanscherping van de beheersmaatregelen plaats. In de risicorapportage van de uitvoeringsorganisaties wordt gerapporteerd over de mate van beheersing van het continuïteitsrisico.

In 2023 hebben we met het betrekking tot het continuïteitsrisico in samenspraak met APG veel aandacht besteed aan de beheersing van risico's die zich kunnen voordoen in het kader van cybersecurity.

4.4 Belangrijkste onzekerheden en vooruitblik 2024

Wij volgen de ontwikkelingen die zich afspelen in en om het pensioenlandschap, binnen de branche en binnen het fonds op de voet en bespreken deze op regelmatige basis tijdens bestuursvergaderingen. Deze ontwikkelingen kunnen kansen bieden, maar ook de nodige onzekerheden met zich meebrengen. In 2024 hebben we onverminderd aandacht voor de ontwikkelingen rond het nieuwe pensioenstelsel, het strategisch kader, ESG en als nieuw onderwerp DORA (Digital Operational Resilience Act).

Wet toekomst pensioenen

De aanstaande veranderingen in het pensioenstelsel brengen veel onzekerheden met zich mee. De overgang naar het nieuwe pensioenstelsel wordt beschouwd als een zeer ingrijpend, tijdrovend en complex proces, waarbij een groot beroep wordt gedaan op het verandervermogen van pensioenfondsen en hun uitvoerders. De consequenties van de keuzes naar aanleiding van het nieuwe stelsel hebben potentieel grote impact op de deelnemers en organisatie van het fonds.

Het afgelopen jaar heeft de Wtp veel aandacht gekregen. Zo zijn er diverse gesprekken geweest met zowel de pensioenuitvoerder als de vermogensbeheerder in het kader van de Wtp. We hebben besloten om per 1 januari 2027 in te varen. Tot die tijd krijgt dit onderwerp onverminderd onze aandacht.

De complexiteit van de nieuwe regeling en de verwachtingen die deelnemers en werkgevers mogelijk hebben, zullen veel vragen van onze communicatie. Gebrek aan goede communicatie over de nieuwe regeling kan het draagvlak voor het nieuwe contract negatief beïnvloeden. Ook de effectiviteit van de besturing en besluitvorming kan onder druk komen te staan als gevolg van onder andere de complexiteit van de besluiten over de uit te voeren pensioenovereenkomst door veranderende rollen van de verschillende stakeholders. We gaan de komende jaren een complex transitietraject in, terwijl de reguliere besturing en uitvoering ook door dient te gaan. Wij hebben 'vertrouwen' gekozen als overkoepelend thema in onze strategische kalender. Veel vraagstukken rondom Wtp hebben invloed op het (her)winnen of verliezen van vertrouwen bij de deelnemer.

De risico's bij het nieuwe pensioenstelsel beheersen we door het opzetten van vijf verschillende werkstromen en met de inrichting van een gestructureerd transitietraject. Risico's rondom besluitvorming bij sociale partners, uitvoering van de nieuwe regeling en uitbesteding zijn groot. Enkele specifieke uitbestedingsrisico's die wij zien zijn:

- de implementatie van Festina Finance bij APG;
- de koppelfunctie tussen het vermogensbeheer, de pensioenadministratie en de custodian;
- de borging van datakwaliteit binnen alle processen en het invaren;
- de beschikbaarheid en competenties van mensen in de gehele keten;
- de afhankelijkheid in de transitieplanning van de planning en voortgang bij andere klanten van APG.

Verklaring continuïteit

Het fonds gaat bij de opstelling van de jaarrekening uit van de continuïteitsgrondslag. De bedrijfstakuitvoeringsovereenkomst loopt voor onbepaalde tijd, tot wijziging van de pensioenregeling door cao-partijen. Er is geen reden om te verwachten dat de sociale partners een nieuwe pensioenregeling vaststellen die nog ingaat in 2024. De beleidsdekkingsgraad en de actuele dekkingsgraad per ultimo 2023 zijn voldoende om van continuïteit uit te gaan. Daarnaast heeft het bestuur beleid geformuleerd voor het beheersen van het liquiditeitsrisico en wordt dit gevolgd in de Beleggingsadviescommissie op basis van de reguliere beleggingsrapportages. De potentiële liquiditeitsbehoefte van het fonds en de liquiditeitsrisico's worden periodiek vastgesteld middels kwantitatieve analyses uitgevoerd door de fiduciair manager. Het pensioenbeheer bij APG is tot aan het nieuwe stelsel geborgd. De overeenkomsten met de vermogensbeheerpartijen hebben minimaal een looptijd van een jaar. Hiermee is de continuïteit van het fonds onder normale omstandigheden geborgd.

5 Organisatie

5.1 Over het fonds

5.1.1 Naam en vestigingsplaats

Ons fonds is opgericht op 26 juni 1958 en statutair gevestigd in Harderwijk. Bij de Kamer van Koophandel (KVK) staan we onder nummer 41199584 ingeschreven. De laatste statutenwijziging vond plaats in januari 2022.

5.1.2 Verplichtstelling

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft onze regeling verplicht gesteld voor bureaus die zich voornamelijk bezighouden met architectenwerkzaamheden. De pensioenregeling geldt voor alle werkgevers en werknemers die onder de werkingssfeer vallen. Dit is het geval als hoofdzakelijk architectenwerkzaamheden worden uitgevoerd. Dit betekent dat 50% of meer van de te besteden uren architectenwerkzaamheden betreffen. Aan de hand van SBI-codes en KVK-inschrijvingen doen we continu onderzoek of er bureaus zijn die zich ten onrechte niet bij ons aangemeld hebben. 88 bureaus zijn in 2023 nieuw bij het fonds aangesloten.

Er is een aantal redenen waarom het systeem van verplichtstelling in het leven is geroepen en waarom wij vinden dat de verplichtstelling de belangen van de deelnemers dient:

- Gedeelde kosten: wij voeren voor een grote groep dezelfde regeling uit. De kosten worden op deze manier gedeeld met meerdere bureaus. Samen pensioen regelen en beleggen is goedkoper.
- Gedeelde risico's: wij beleggen een deel van de premie. Beleggen is nodig om de pensioenen betaalbaar te houden. De risico's worden solidair verdeeld over een grote groep, over een langere periode en over verschillende generaties. Ook delen we de arbeidsongeschiktheidsrisico's en sterfterisico's met elkaar.
- Verantwoord werkgeverschap: omdat we voor alle bureaus in de architectenbranche de pensioenregeling op dezelfde manier regelen, gaat dit niet ten koste van de onderlinge concurrentiepositie van bureaus.
- Gezamenlijke inspraak: zowel de bureaus als de deelnemer dragen bij in de premie. Beide belangen worden in het bestuur en het verantwoordingsorgaan evenwichtig vertegenwoordigd en behartigd.

5.1.3 Onze doelstelling

Ons fonds heeft als doel alle belanghebbenden te beschermen tegen de geldelijke gevolgen van ouderdom, arbeidsongeschiktheid en overlijden.

5.1.4 Onze missie

Om richting te geven bij besluiten, hebben wij enkele jaren geleden een missie opgesteld. De deelnemer van het fonds staat hierbij centraal. Wij voeren op verzoek van sociale partners en op basis van het door hen vastgestelde risicoprofiel de pensioenregeling uit voor de (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers uit de architectenbranche. Dit doen we duurzaam, met helpende service, heldere communicatie en tegen een stabiele en aanvaardbare premie, acceptabele kosten en uitlegbare risico's. Wij willen (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers van alle generaties een goed en realistisch toekomstperspectief geven en hen helpen om goed te kunnen investeren in hun tijd later. Ons uitgangspunt daarbij is dat de deelnemers tevreden met pensioen gaan en dit daarna ook blijven.

5.1.5 Onze visie

We zien dat pensioen onzeker geworden is, dat absolute zekerheid geen gegeven meer is en dat pensioenen niet meer automatisch alleen maar stijgen. We zien dat de complexiteit, bestuurskracht en het voldoen aan wet- en regelgeving belangrijk zijn

bij afwegingen inzake de zelfstandigheid van ons fonds. Fondsen worden steeds meer een vorm van administratieve solidariteit. We gaan bewust uit van het solidaire beginsel. We zien dat de uitkering van ons fonds slechts een van de zaken is die mensen ontvangen na het werkzame leven. We geloven dat aandacht nodig is om mensen inzicht in en handelingsperspectief op de kwaliteit van hun tijd later te geven. Die mogelijkheden willen we benutten.

We zien dat de architectenbranche erg in beweging is. De veranderende markt dwingt ons om sneller te veranderen. Er wordt meer flexibiliteit van ons verwacht. Meer arbeidskracht wordt geleverd door zzp'ers. Op termijn zal de omvang van de branche zich mogelijk niet meer verhouden tot de kosten die moeten worden gemaakt om de pensioenregeling optimaal uit te voeren. Draagvlak binnen de branche en herkenbaarheid voor deelnemers moeten worden meegewogen in de toekomstdiscussie.

5.1.6 Omvang van het fonds

Deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden

We behoren tot een van de 50 grootste pensioenfondsen van Nederland. Het aantal deelnemers dat bij ons fonds actief pensioen opbouwt, vertoont sinds 2014 een stijgende lijn. Eind 2023 waren er 9.895 actieve deelnemers. De stijging is in 2023 omgebogen tot een daling van ongeveer 5%, veroorzaakt door de verslechterde conjunctuur en de vooruitzichten van architectenbureaus. Meer dan de helft van de actieve deelnemers (54%) is jonger dan 37 jaar.

Ook is er een afname van het aantal gewezen deelnemers vanwege de automatische waardeoverdrachten van kleine pensioenen die zijn ontstaan vóór 2018. Het aantal pensioengerechtigden is gestegen van 13.872 naar 13.975. Er zijn 23.029 gewezen deelnemers die onze bedrijfstak hebben verlaten voordat hun pensioenaanspraken tot uitkering zijn gekomen. Zij hebben hun pensioenaanspraken ook niet overgedragen aan een eventuele nieuwe pensioenuitvoerder. Door het hoge aantal gewezen deelnemers is de pensioenopbouw in relatie tot de kosten suboptimaal. De man-vrouwverhouding is ongeveer 2 staat tot 1.

Aangesloten bureaus

Het aantal aangesloten bureaus met personeel in dienst is het afgelopen jaar gedaald van 1.299 naar 1.295. Bureaus met een groot aantal deelnemers (meer dan 70) en kleine bureaus (tot 6 medewerkers) in nichemarkten zijn dominant. Een aantal bureaus (66) neemt op vrijwillige basis deel aan het fonds.

Belegd vermogen

Het belegd vermogen is in 2023 gestegen ten opzichte van 2022 en bedraagt ruim € 4,6 miljard.

5.1.7 Samenstelling bestuur commissies en organen

Alle belanghebbenden kunnen erop rekenen dat wij deskundig en integer handelen en de belangen van alle betrokkenen evenwichtig afwegen. Het bestuur is paritair samengesteld en ieder bestuurslid heeft stemrecht. We hebben een rooster van toe- en aftreden opgesteld, om voor continuïteit te zorgen. Bij elke mutatie gaan we na of de geschiktheid nog voldoende aanwezig is. Er hebben geen wijzigingen plaatsgevonden in het bestuursmodel. In de statuten hebben we vastgelegd hoe bestuursleden kunnen worden (her)benoemd, geschorst of ontslagen. Een reguliere termijn kent een duur van vier jaar, waarbij statutair geldt dat er twee herbenoemingen mogelijk zijn. Hierna leest u de bezetting van het bestuur per 31 december 2023:

Leden werkgevers	Benoemd tot	Voordragende organisatie
Dhr. G.T.J. Meulenbroek, voorzitter (1968)	1 januari 2025	BNA
Mevr. M.M.E.P. Groenen (1967)	1 juli 2025	BNA
Dhr. R.G. Nagtegaal (1954)	1 juli 2025, treedt af 1 oktober 2024	BNA
Leden werknemers		
Mevr. J.G.E. van Leeuwen (1986)	1 januari 2027	FNV
Dhr. H.W.T. de Vaan, vicevoorzitter (1974)	1 september 2026	CNV
Leden pensioengerechtigden		
Dhr. I. Slikkerveer (1963) (gekozen na verkiezingen)	1 juli 2026	De Unie
Leden onafhankelijk		
Dhr. P. de Groot (1958)	1 juni 2026	Niet van toepassing
Dhr. A. Soederhuizen (1965)	1 juni 2026	Niet van toepassing

De functie van voorzitter wordt wisselend voor twee jaar bekleed door een bestuurslid van werknemerszijde en de functie van vicevoorzitter door een bestuurslid van werkgeverszijde en vice versa. Per 1 januari 2024 is de heer De Vaan benoemd als voorzitter en de heer Meulenbroek als vicevoorzitter. Per 1 januari 2023 is mevrouw Van Leeuwen voor een tweede termijn van vier jaar benoemd. DNB heeft met deze benoemingen ingestemd.

Met het oog op de opvolging van de heer Nagtegaal per 1 oktober 2024 hebben we uitgebreid geïnventariseerd welke kennis we in het bestuur kwijttraken met zijn aanstaande vertrek. De voordragende organisatie hebben we, met het oog op de positionering van het vermogensbeheer in het nieuwe stelsel, boven op de profielschets aanvullende vaktechnische eisen gelegd.

In 2023 hebben we afscheid genomen van de heer Spoelstra. Wij hadden hem aangesteld als trainee vanuit Pensioenlab. De heer Spoelstra heeft onderzoek gedaan naar hoe jongeren kunnen worden bereikt met communicatie over pensioenen. Wij dragen Pensioenlab een warm hart toe en willen bijdragen aan zijn doelen om jongeren een stem te blijven geven in pensioenvraagstukken en de diversiteit in pensioenfondsorganen te bevorderen. Door onze strikte interpretatie van onze statuten kunnen wij Pensioenlab niet sponsoren met een geldelijke bijdrage, maar wij doen dit immaterieel door het actief begeleiden van trainees aan de hand van een specifieke opdracht. De trainee ontvangt hiervoor een vergoeding. Per 1 december 2023 hebben we de heer Schut als trainee vanuit Pensioenlab aangesteld. Hij onderzoekt hoe het fonds de beschikbare data van het pensioenfonds kan ontsluiten en kan inzetten om dichterbij de deelnemers te komen.

Diversiteit

Wij hechten veel waarde aan diversiteit en kijken hierbij verder dan alleen de zichtbare persoonlijke kenmerken. Dit draagt bij aan evenwichtige belangenafweging en effectieve sturing. Onze eis van geschiktheid prevaleert echter boven diversiteit. Een kandidaat-bestuurslid dient te allen tijde aan het objectieve criterium van geschiktheid te voldoen. Gedurende het verslagjaar hebben twee vrouwen en zes mannen zitting gehad in ons bestuur. Eén bestuurslid is jonger dan 40 jaar, de andere zeven bestuursleden zijn ouder dan 40 jaar. Wij voldoen hiermee aan de diversiteitseisen van de Code. Omdat we de mening van jongeren belangrijk vinden in onze afwegingen, bevragen we bij onze beeldvorming de trainees van Pensioenlab, ondanks het ontbreken van stemrecht, expliciet op hun zienswijze.

Onderzoek heeft aangetoond dat de alignment van verschillende persoonlijke waarden van een groep mensen van grote invloed is op de samenwerking. Op het waardenniveau streven wij zoveel mogelijk homogeniteit na, aangezien dit de samenwerking en onderlinge betrokkenheid vergroot. Onze teamwaardenscan heeft aangetoond dat integriteit, duurzaamheid en daadkracht door alle bestuursleden als belangrijkste waarden zijn aangemerkt.

Vergaderingen

Wij komen in de regel op maandelijkse basis bijeen om met elkaar te overleggen en besluiten te nemen. In verband met de hoeveelheid taken hebben we een aantal bestuurlijke commissies ingericht. Deze commissies doen voorbereidend en uitvoerend werk. Zij kunnen in de voorbereidingsfase dieper ingaan op de achtergronden, evenwichtigheid en de gevolgen van de beleidsbeslissingen. Om als bestuur meer tijd te hebben voor strategische en beleidsmatige onderwerpen, hebben we diverse onderwerpen aan commissies gemandateerd. Onze hoofdregel is dat beleidsonderwerpen een bestuursaangelegenheid zijn en uitvoerende onderwerpen tot de verantwoordelijkheid van de commissies horen. De bevoegdheden van een commissie zijn vastgelegd in een commissiereglement. De commissie legt voor de uitoefening van haar taken verantwoording af aan het voltallige bestuur aan de hand van jaarplannen, voortgangsrapportages, zelfevaluatie van de commissie, de notulen van de commissievergaderingen en notities. In 2023 waren de volgende commissies actief.

Dagelijks bestuur

Het dagelijks bestuur bestaat uit de voorzitter en de vicevoorzitter van ons fonds. Zij vertegenwoordigen het fonds in en buiten rechte. Het dagelijks bestuur neemt de dagelijkse beslissingen binnen het geformuleerde beleid. Daarnaast adviseert het dagelijks bestuur over de onderwerpen die niet al in andere commissies of werkgroepen zijn ondergebracht en monitort het de voortgang. Ook behandelt het dagelijks bestuur aanvragen voor vrijwillige aansluiting, vrijwillige voortzetting en vrijwillige verzekering. Verder kan het dagelijks bestuur al dan niet toestemming verlenen tot invordering van premies onder dreiging van een faillissement en tot het aanvragen van een faillissement. Ook is het dagelijks bestuur belast met de regiefunctie op het Wtp-programma en onderhoudt het dagelijks bestuur de contacten met de Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten (BNA).

Beleggingsadviescommissie

Wij hebben de voorbereiding van het beleggingsbeleid gedelegeerd aan de Beleggingsadviescommissie. Deze commissie houdt zich bezig met het volledige beleggingsbeleid van het fonds en, vanuit de eerste lijn, het risicobeleid ten aanzien van de vermogensbeheeractiviteiten. De Beleggingsadviescommissie houdt toezicht op de vermogensbeheerders, onder andere door monitoring en beoordeling van de rapportages.

Communicatiecommissie

De Communicatiecommissie heeft een adviserende taak en een toezichthoudende taak op de communicatie. De commissie is verantwoordelijk voor het signaleren, identificeren en juist en tijdig adviseren over de beheersing van de financiële en niet-financiële risico's voor de communicatie en voor de verantwoording daarover.

Pensioencommissie

De Pensioencommissie adviseert over en monitort het pensioenbeheer voor wat betreft de eerstelijnsuitbestedings-, IT-, juridische, actuariële en verzekeringstechnische risico's.

Risicocommissie

De Risicocommissie vertegenwoordigt de tweede lijn binnen het zogenaamde three-lines-of-defencemodel en heeft een adviserende, challengende en toetsende rol richting de eerste lijn. Vanuit deze rol ziet de commissie toe op het bestuur, de Beleggingsadviescommissie, de Communicatiecommissie en de Pensioencommissie, het dagelijks bestuur en het bestuursbureau. De commissie toetst de adviezen van voorgenomen besluiten aan de risicokaders en adviseert het bestuur gevraagd en ongevraagd over risicomanagement en uitbestedingsbeleid.

Interne audit

De functie Interne audit geeft invulling aan de derde lijn in het three-lines-of-defense model. De functie interne audit evalueert of de procedures en maatregelen ter waarborging van de integere en beheerste bedrijfsvoering adequaat en doeltreffend zijn. De functie Interne audit rapporteert zijn bevindingen aan het bestuur en aan de raad van toezicht.

Per 1 januari 2023 hebben we de heer Van Beek benoemd tot sleutelfunctiehouder Interne audit. Hij heeft de heer Van der Veen opgevolgd.

Werkgroep jaarwerk

Wij hebben een werkgroep jaarwerk. Deze werkgroep coördineert de werkzaamheden voor het jaarverslag en de jaarrekening.

Klachtencommissie

We hebben een Klachtencommissie ingesteld. De Klachtencommissie bestaat uit drie onafhankelijke leden: mevrouw Berrich (voorzitter) en de heren Bodewes en Prins. Het reglement staat op de website. De Klachtencommissie adviseert het bestuur over klachten tussen de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en het fonds. Een beslissing van de Klachtencommissie is niet bindend. De Klachtencommissie is niet bevoegd te adviseren over geschillen inzake vrijstellingsbesluiten. We hebben in 2023 geen klachten ontvangen.

Mocht de klager het niet eens zijn met de beslissing, dan kan de klager dit geschil vanaf 1 januari 2024 voorleggen aan de Geschilleninstantie Pensioenfondsen. Dit wordt bij de beslissing van de Klachtencommissie aan de klager medegedeeld. De minister voor Armoedebelief, Participatie en Pensioen heeft de Geschilleninstantie Pensioenfondsen aangewezen als erkende geschilleninstantie voor pensioenfondsen. Pensioenfondsen moesten zich hier verplicht bij aansluiten.

Daarnaast is er de mogelijkheid om de klacht voor te leggen aan de landelijke ombudsman pensioenen of aan de civiele rechter. De gedragslijn goed omgaan met klachten van de Pensioenfederatie die per 11 september 2023 is vastgesteld, was voor ons aanleiding om het reglement aan te passen. Het verantwoordingsorgaan heeft hierover positief advies uitgebracht. APG heeft het interne proces op de nieuwe tijdlijnen aangepast.

In verband met het bereiken van de maximale zittingsduur hebben we per 1 januari 2024 mevrouw E. Vijverberg als opvolger van mevrouw Berrich benoemd.

De raad van toezicht

De raad van toezicht is onze interne toezichthouder. Deze houdt naast DNB toezicht op het beleid en op de algemene gang van zaken van ons fonds. Daarnaast staat de raad van toezicht ons met raad terzijde. De onafhankelijke leden handelen steeds in het belang van de doelstellingen van ons fonds, zonder specifieke opdracht en los van welk ander belang dan ook. De raad van toezicht volgt bij het uitoefenen van het toezicht de Code Pensioenfondsen en het VITP-normenkader. De raad van toezicht heeft hierbij specifieke aandacht voor de begrippen 'goed huisvaderschap' en evenwichtige belangenafweging. Een zittingstermijn kent een duur van vier jaar, waarbij geldt dat er een herbenoeming mogelijk is.

De raad van toezicht is per 31 december 2023 als volgt samengesteld:

Leden	Benoemd tot
Mevr. H.G.I.M Peters (1959), voorzitter	1 juli 2025
Dhr. P.G.E. van Gent (1963)	1 juli 2025
Dhr. F.R. Valkenburg (1960)	1 juli 2026

Het verantwoordingsorgaan

Via het verantwoordingsorgaan leggen wij verantwoording af aan de belanghebbenden over het beleid, de wijze waarop het beleid is uitgevoerd en de naleving van de Code. Het verantwoordingsorgaan heeft de bevoegdheid een oordeel te geven over ons handelen, over het gevoerde beleid en over onze beleidskeuzes voor de toekomst. Dit doet het onder andere aan de hand van het jaarverslag, vastgelegde beleidskeuzes en de bevindingen van de raad van toezicht over het uitgevoerde beleid. Het verantwoordingsorgaan dient vast te stellen in hoeverre het bestuur bij de besluitvorming op evenwichtige wijze rekening heeft gehouden met de belangen van alle belanghebbenden bij het fonds.

Het verantwoordingsorgaan is per 31 december 2023 als volgt samengesteld:

Leden werkgevers	Aangewezen door	Benoemd tot
Mevr. E. Borgert (1981), voorzitter	BNA	1 januari 2026
Mevr. W.E. Vester (1962)	BNA	1 juli 2026
Leden pensioengerechtigden	Verkiezingen	1 januari 2026
Dhr. M. Kuijt (1955)	ANBO	1 november 2027
Dhr. H. Oonk (1960)		
Leden actieve deelnemers	CNV	1 november 2025
Mevr. D. Verweij (1982)	FNV	1 januari 2027
Dhr. S. Vink (1979)		

Leden van het verantwoordingsorgaan worden conform de Code benoemd door het bestuur. Een termijn kent een duur van vier jaar, waarbij geldt dat er een herbenoeming mogelijk is. We zijn blij dat ANBO de heer Oonk heeft voorgedragen en we hem hebben kunnen benoemen per 1 november 2023. Hij brengt zowel reeds eerder opgebouwde pensioen kennis als kennis van de architectenbranche met zich mee. Met deze bezetting in het verantwoordingsorgaan is continuïteit geborgd. De heer Vink heeft om privé redenen zijn lidmaatschap in januari 2024 opgezegd.

We hebben geld beschikbaar gesteld om de leden van het verantwoordingsorgaan de SPO-opleiding Governance-A te laten volgen, zodat zij over het gewenste kennisniveau beschikken. Ook stellen we geld beschikbaar voor het volgen van aanvullende opleidingen die binnen het aandachtsgebied van de verantwoordingsorgaanleden liggen. Hiermee vergroten we de countervailing power binnen de organen en richting ons.

Tevens hebben we om de countervailing power te vergroten, ingestemd met het verzoek van het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht om een onafhankelijke adviseur inzake de Wtp aan te stellen voor een second opinion. Voor de raad van toezicht ligt de nadruk vooral op de procesgang en de vastlegging. Voor het verantwoordingsorgaan ligt het zwaartepunt op de evenwichtigheid bij de besluitvorming rondom invaren, de solidariteitsreserve en compensatie. Na een gedegen selectietraject is de heer Linders van Deloitte hiervoor aangesteld.

5.2 Beloningsbeleid organen

Wij hebben een beheerst en duurzaam beloningsbeleid opgesteld, dat in overeenstemming is met de doelstellingen van ons fonds en dat passend is binnen onze bedrijfstak. De beloningen staan in verhouding tot de verantwoordelijkheid, de aan de functies gestelde eisen en het hiermee gemoeide tijdsbeslag. Wij vinden het belangrijk om recht te doen aan de deskundigheid, professionaliteit en tijdsbesteding van de leden van de organen van ons fonds. We hebben de beloning voor het bestuur, de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan gebaseerd op een vast jaarbedrag. Hierdoor zijn de kosten beheersbaar, voorspelbaar en uitlegbaar. Over de bedragen wordt geen btw in rekening gebracht.

Wij vinden het belangrijk dat het verantwoordingsorgaan een gedegen gesprekspartner voor ons is en over voldoende pensioen kennis beschikt. In afwijking van de andere organen ontvangen leden van het verantwoordingsorgaan dan ook een vergoeding van € 400 per studiedag voor het volgen van SPO-modules die opleiden tot Governance A-niveau.

De vergoeding voor reiskosten van alle leden bedraagt € 0,40 per gereden kilometer. In navolgend overzicht geven wij aan hoe dit per individueel lid is uitwerkt. De trainee die wij vanuit Pensioenlab hebben aangesteld, betalen wij € 410 per maand als vergoeding.

Wij hebben Montae in 2022 een onafhankelijk onderzoek laten doen naar de marktconformiteit van ons beloningsbeleid. Per 1 januari 2023 hebben we ons beloningsbeleid herzien. We hebben de basisnorm tijdsbesteding aangepast van 0,14 naar 0,2 vte (één dag per week) en we indexeren de beloningen conform de WNT (Wet normering topinkomens). Per 1 januari 2023 bedraagt het WNT-normbedrag € 223.000. In 2022 was dit € 216.000. Dit betreft een stijging van 3,24%. Daarom hebben we per 1 januari 2023 alle beloningen met dit percentage van 3,24% verhoogd. Het verantwoordingsorgaan heeft hiertoe positief geadviseerd en de raad van toezicht heeft het besluit goedgekeurd.

Daarnaast hebben we het beloningsbeleid op enkele punten verduidelijkt. In het kader van de Wtp zullen extra werkzaamheden van bestuursleden en leden van de raad van toezicht niet financieel worden beloond.

Per 1 januari 2024 zijn alle beloningen, in lijn met de WNT, met 4,48% verhoogd. Het bestuur heeft besloten om de leden van het verantwoordingsorgaan tijdelijk 25% meer te belonen voor de extra werkzaamheden en verantwoordelijkheden die zij in het kader van de Wtp verrichten.

Jaarfee per functie (in euro's, exclusief btw)	Periode	vte DNB	Jaarfee 2023	Jaarfee 2022	Uurtarief
Bestuur					
G.T.J. Meulenbroek, voorzitter	01/01 tot en met 31/12	0,3	47.566	46.080	80
R.G. Nagtegaal, plaatsvervangend voorzitter	01/01 tot en met 31/12	0,2	31.710	30.720	80
H.W.T. de Vaan, vicevoorzitter	01/01 tot en met 31/12	0,3	47.566	46.080	80
J.G.E. van Leeuwen, plaatsvervangend vicevoorzitter	01/01 tot en met 31/12	0,2	31.710	30.720	80
M.M.E.P. Groenen	01/01 tot en met 31/12	0,2	31.710	30.720	80
P. de Groot	01/01 tot en met 31/12	0,2	39.638	38.600	100
I. Slikkerveer	01/01 tot en met 31/12	0,2	31.710	30.720	80
A. Soederhuizen	01/01 tot en met 31/12	0,2	39.638	38.600	100
Raad van Toezicht					
H.G.I.M. Peters, voorzitter	01/01 tot en met 31/12	0,2	23.229	22.500	80
P.G.E. van Gent	01/01 tot en met 31/12	0,1	15.486	15.000	80
F.R. Valkenburg	01/01 tot en met 31/12	0,1	15.486	15.000	80
Verantwoordingsorgaan					
E. Borgert, voorzitter	01/01 tot en met 31/12	n.v.t.	18.003	13.950	50
B. van den Bos *	01/01 tot en met 31/10	n.v.t.	12.001	9.300	50
M. Kuijt	01/01 tot en met 31/12	n.v.t.	12.001	9.300	50
H. Oonk **	01/06 tot en met 31/12	n.v.t.	12.001	9.300	50
D. Verweij	01/01 tot en met 31/12	n.v.t.	12.001	9.300	50
W.E. Vester	01/01 tot en met 31/12	n.v.t.	12.001	9.300	50
S. Vink	01/01 tot en met 31/12	n.v.t.	12.001	9.300	50

* In verband met het aftreden van de heer Van den Bos per 1 november 2023 heeft hij niet het volledige jaarbedrag ontvangen, maar €11.000.

** In verband met het inwerktraject van de heer Oonk heeft hij vanaf 1 juni 2023 vergoeding ontvangen en niet het volledige jaarbedrag. De vergoeding bedroeg €7.001.

5.3 Bestuursbureau

Wij beschikken over een onafhankelijk bestuursbureau. Als bestuur blijven wij als eindverantwoordelijke echter altijd zelf 'in charge'. Het bestuursbureau heeft een centrale rol in de beleidsvoorbereiding, monitoring en ondersteuning. Verder houdt het bestuursbureau ons op de hoogte van maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in wet- en regelgeving. Het bestuursbureau is verantwoordelijk voor de voorbereiding en uitvoering van bestuursbesluiten. Tevens ondersteunt het

bestuursbureau de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan bij de vervulling van hun taken en voert het bestuursbureau het secretariaat van het fonds. Vanaf 2023 stuurt de directeur van het bestuursbureau het programma Wtp in de lijn aan. Het bestuursbureau is in capaciteit uitgebreid, met het oog op de toegenomen werkzaamheden.

5.4 Uitbesteding

Wij hebben een uitbestedingsovereenkomst met APG DWS & Fondsenbedrijf N.V. voor de pensioenadministratie. We hebben met APG, na escalatie bij de directie in verband met de lange doorlooptijd, afspraken gemaakt over het nieuwe prijsmodel. Met Amundi Asset Management, Bouwinvest Real Estate Investment Management B.V., Columbia Threadneedle Netherlands B.V., Fidelity (FIL(LUXEMBOURG)S.A.), PGGM Vermogensbeheer B.V., State Street Global Advisors Europe Limited, Syntrus Achmea Real Estate & Finance B.V. en UBS Fund Management (Luxembourg) S.A. hebben we een uitbestedingsovereenkomst wat betreft het vermogensbeheer.

6 Raad van toezicht

Conform artikel 15 van de statuten heeft Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus sinds 1 juli 2014 een raad van toezicht. De raad van toezicht bestond in 2023 uit de heer P.G.E. van Gent (Vermogensbeheer), mevrouw H.G.I.M. Peters (Governance en Communicatie) en de heer F.R. Valkenburg (Actuarieel en Risk).

De raad van toezicht heeft tot taak onafhankelijk toezicht te houden op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken bij het fonds. Belangrijke onderdelen zijn het toezicht op adequate risicobeheersing, evenwichtige belangenafweging en een heldere en eenduidige vastlegging van de besluiten door het bestuur. De raad van toezicht vormt zich ook een oordeel over het functioneren van het bestuur.

De raad van toezicht ziet het als zijn taak bij te dragen aan de kwaliteit en effectiviteit van de governance, de besturing en de integere bedrijfsvoering van het fonds. In aanvulling op het toezicht zal de raad van toezicht derhalve het bestuur ook gevraagd en ongevraagd adviseren.

De raad van toezicht heeft in 2023 op basis van de wettelijke, reglementaire en statutaire taken bijzondere aandacht gegeven aan de volgende beleidsmatige toezichtthema's, zoals opgenomen in het jaarplan 2023:

- de Wtp:
 - evenwichtige belangenafweging:
 - invaren;
 - solidariteitsreserve;
 - uitbestedingsrelaties:
 - samenwerking tussen APG, Columbia Threadneedle Investment en CACEIS;
 - de uitbesteding aan Festina Finance door APG;
 - communicatie;
 - beleggingsbeleid:
 - inclusief vertaling risicopreferentieonderzoek naar praktijk;
- goedkeuring beloningsbeleid 2023;
- de afwikkeling van de PGGM-transitie;
- successie van het huidige bestuur in relatie tot een mogelijk ander profiel in verband met de Wtp;
- de benchmarking van vermogensbeheer mandaten;
- ESG.

De reikwijdte van het toezicht door de raad van toezicht betreft het gehele bestuurspectrum met de volgende onderwerpen, waarbij de raad van toezicht ook aanbevelingen heeft geformuleerd:

- algemeen beleid en functioneren bestuur;
- governance;
- financiële opzet;
- beleggingsbeleid en vermogensbeheer;
- uitbesteding en IT;
- communicatie en transparantie;
- risicomanagement en compliance;
- interne audit;
- gegeven het ingewikkelde proces oog houden voor de mensen in de organisatie.

De raad van toezicht heeft de volgende reglementaire goedkeuringen gegeven in 2023:

- Het voorgenomen besluit van het bestuur tot vaststelling van de jaarrekening en het jaarverslag over het jaar 2022. De raad van toezicht is van mening dat het bestuur adequaat inzicht geeft in de bestuurlijke thema's in het bestuursverslag.
- Het voorgenomen besluit om de heer H.W.T. de Vaan per 1 januari 2024 te benoemen als voorzitter voor twee jaar.
- Het voorgenomen besluit om de heer H. Oonk per 1 november 2023 te benoemen in het verantwoordingsorgaan.
- Het voorgenomen besluit tot aanpassing van de profielschets in verband met de aanstelling van portefeuillehouders.
- Het voorgenomen besluit om H.W.T. de Vaan aan te stellen als portefeuillehouder IT en mevrouw J.G.E. van Leeuwen als portefeuillehouder ESG.
- Het voorgenomen besluit genomen tot vaststelling van het aangepaste beloningsbeleid per 1 januari 2023 en zowel de beloning als het uurtarief voor projecten te koppelen aan de WNT-norm.

De conclusie van de raad van toezicht is dat het bestuur op een adequate wijze de taken en verantwoordelijkheden heeft vervuld, waarbij de belangen van de verschillende belanghebbenden in ogenschouw zijn genomen om een evenwichtige belangenafweging, integere bedrijfsvoering en adequate risicobeheersing te bereiken.

De raad van toezicht spreekt waardering uit voor de inzet van het bestuur, het verantwoordingsorgaan, de medewerkers van het bestuursbureau en alle andere betrokkenen voor de open dialoog en de prettige samenwerking die in 2023 heeft plaatsgevonden.

Culemborg, 13 maart 2024

De heer ir. P.G.E. van Gent

Mevrouw mr. H.G.I.M. Peters RBA, (voorzitter)

De heer F.R. Valkenburg, AAG, RBA

Reactie bestuur

Wij bedanken de raad van toezicht voor de waardevolle samenwerking en de toegewijde betrokkenheid die de leden tonen bij het fonds. Wij hechten veel waarde aan de aanbevelingen vanuit de raad van toezicht. Wij waarderen de constructieve en betrokken wijze waarop de raad van toezicht onze activiteiten volgt en beoordeelt.

Daarbij dagen we de raad van toezicht uit om nog meer als stimulerende sparringpartner op te treden, met name rondom kwesties zoals de Wtp en strategische keuzes. Wij kijken uit naar een verdere en prettige samenwerking de komende jaren.

7 Verantwoordingsorgaan

Conform artikel 14 van de statuten van het fonds is sinds 1 juli 2014 het verantwoordingsorgaan ingesteld in de plaats van de deelnemersraad. Het verantwoordingsorgaan heeft daarbij extra taken en bevoegdheden gekregen.

Het verantwoordingsorgaan bestond in de eerste tien maanden van 2023 uit de dames E. Borgert (voorzitter), D. Verweij en W. Vester en de heren B. van den Bos, de heer M. Kuijt en de heer S. Vink. Vanwege het aflopen van de tweede termijn van de heer B. van den Bos, is hij per 1 november 2023 opgevolgd door de heer H. Oonk.

Een afvaardiging van het verantwoordingsorgaan heeft in 2023, samen met een afvaardiging van de raad van toezicht, een selectieproces doorlopen voor de invulling van een extern adviseur Wtp.

In 2023 heeft het verantwoordingsorgaan elf keer vergaderd, waarvan drie keer met het bestuur. Drie keer is met de raad van toezicht vergaderd. Drie keer is er door de voorzitters van de organen vergaderd. Er zijn in 2023 drie studiedagen geweest voor het verantwoordingsorgaan, tezamen met het bestuur en de raad van toezicht. Ook heeft het verantwoordingsorgaan één keer met de werkgroep Jaarwerk vergaderd en zijn er twee vergaderingen rondom Wtp georganiseerd, samen met bestuur en raad van toezicht. Een deel van de vergaderingen heeft digitaal plaatsgevonden.

Aan de hand van het jaarverslag en via het verantwoordingsorgaan legt het bestuur verantwoording af aan de belanghebbenden over het beleid, de wijze waarop het beleid is uitgevoerd en over de naleving van de Code Pensioenfondsen. Het verantwoordingsorgaan heeft geconstateerd dat een groot deel van de door haar gedane aanbevelingen in 2023 door het bestuur is opgevolgd.

Het verantwoordingsorgaan heeft de bevoegdheid een oordeel te geven over het handelen van het bestuur, over het gevoerde beleid en over de beleidskeuzes voor de toekomst. Dit doet het verantwoordingsorgaan onder andere aan de hand van het jaarverslag, de vastgelegde beleidskeuzes en de bevindingen van de raad van toezicht. Het verantwoordingsorgaan stelt vast in hoeverre het bestuur bij de besluitvorming op evenwichtige wijze rekening heeft gehouden met de belangen van alle belanghebbenden bij het fonds.

Het verantwoordingsorgaan heeft in 2023 acht adviezen gegeven. Dit betrof de volgende onderwerpen:

Onderwerp	Periode	Aard advies
1. Fixatie inflatiecurve	januari 2023	Positief
2. Aanpassing beloningsbeleid 2023	februari 2023	Positief
3. Aanpassing Klachtenreglement per 1 juli 2023	juni 2023	Positief
4. Aanpassing Uitvoeringsreglement	juli 2023	Positief
5. Toeslagbesluit per 1 januari 2024	oktober 2023	Positief
6. Samenstelling premie en hoogte van de premiecomponenten	oktober 2023	Positief
7. Aanvullend toeslagbesluit per 1 januari 2024	november 2023	Positief
8. Aanpassing Uitvoeringsreglement per 1 januari 2024	december 2023	Positief

De raad van toezicht heeft verantwoording afgelegd aan het verantwoordingsorgaan. Aan de hand van het rapport van bevindingen van de raad van toezicht over 2023, ten behoeve van het bestuur en het verantwoordingsorgaan, heeft het verantwoordingsorgaan kennisgenomen van de bevindingen en aanbevelingen van de raad van toezicht.

Ons integrale rapport met het normenkader, de bevindingen, het oordeel en de aanbevelingen is terug te vinden op de website. Hieronder staat een verkorte weergave per norm van ons oordeel:

Governance

Het verantwoordingsorgaan constateert dat het bestuur in 2023 goed heeft gefunctioneerd en voldeed aan, op één na, alle bepalingen uit de Code Pensioenfondsen. Gezien de toename van de complexiteit blijft voldoende countervailing power (tegenkracht) op bepaalde onderwerpen een aandachtsgebied binnen het bestuur.

Het verantwoordingsorgaan vraagt het bestuur aandacht te blijven houden voor voldoende representatie van de beroepsgroep in het bestuur en de toenemende werkdruk rondom (extra) Wtp-werkzaamheden.

Uitbesteding & IT

Het verantwoordingsorgaan is van mening dat het bestuur 'in control' is en de externe partijen, inclusief de daarbij horende kwaliteit en kosten, nauwlettend monitort. IT en datakwaliteit zijn voor volgend jaar (2024) een extra aandachtspunt, evenals de (tijdige) beschikbaarheid van personeel bij uitbestedingspartijen.

Premiebeleid

Het verantwoordingsorgaan concludeert dat bij de premievaststelling voor 2023 voldoende rekening is gehouden met zowel de gehanteerde kostencomponenten als met een evenwichtige belangenafweging. De door een delegatie van het bestuur aanvullend verzorgde mondelinge toelichting, is door het verantwoordingsorgaan als zeer positief ervaren.

Het verantwoordingsorgaan beveelt het bestuur aan tijdig met de verschillende stakeholders in overleg te treden en/of hen te informeren. Niet alleen inhoudelijk en/of informatief, maar vooral ook procedureel. Op tijd zorgdragen voor een goede en begrijpelijke onderbouwing, met betrekking tot de evenwichtige belangenafweging inzake de voorgenomen besluiten, beveelt het verantwoordingsorgaan nadrukkelijk aan.

Beleggingsbeleid en vermogensbeheer

Het beleggingsproces is uitgevoerd conform het beleggingsbeleid en de beleggingsbeginselen, zoals vastgesteld in het Beleggingsplan en de Beleggingsrichtlijnen van het fonds. In 2023 heeft er een nieuwe ALM-studie plaatsgevonden. Deze ALM-studie heeft vooralsnog niet geleid tot aanpassingen in het strategisch beleggingsbeleid.

Het verantwoordingsorgaan beveelt het bestuur aan tijdig aandacht te besteden aan de eventuele gevolgen van de Wtp op het vermogensbeheer. Binnen de kaders van het strategisch beleggingsbeleid zou er in 2024 ook gekeken kunnen worden naar beschermingsconstructies voor de dekkingsgraad richting de invaardatum.

Voor de deelnemers is het belangrijk dat het fonds zich inzet voor verantwoord beleggen. Speciale aandacht vraagt het verantwoordingsorgaan voor de rapportages rondom verantwoord beleggen en de communicatie daarover met de deelnemers. Zorg er daarbij ook voor dat de aandachtsgebieden klimaatverandering en duurzaam vastgoed en gebouwde omgeving blijvend deel uitmaken van de beleggingsportefeuille en probeer deze eventueel uit te breiden door middel van impact beleggen.

Toeslagen

Het verantwoordingsorgaan heeft positief geoordeeld over de toekenning van de toeslag van 6,85% per 1 januari 2024 en is blij dat het bestuur éénmalig van haar beleid is afgeweken. Dit, omdat er op basis van vernieuwde CBS-berekeningen, anders een veel lagere toeslag van 0,21% zou zijn toegekend. De motivatie en evenwichtige belangenafweging is dit jaar zeer uitgebreid door het bestuur onderbouwd met kwalitatieve en kwantitatieve argumenten.

Het verantwoordingsorgaan ziet ook graag, onder de Wtp, een waardevast pensioen voor alle betrokkenen als uitgangspunt overeind blijven.

Integraal risicomanagement

Het integraal risicomanagement van het fonds wordt steeds professioneler, waarbij ook steeds meer functies en dus kosten nodig zijn om die professionaliteit te waarborgen. Het verantwoordingsorgaan gaat er dan ook van uit, dat dankzij dit op hoog niveau ingerichte risicomanagementsysteem, er in de toekomst geen onnodige risico's genomen zullen worden die zouden kunnen leiden tot grote financiële tegenvallers. Het verantwoordingsorgaan beveelt aan om de ontwikkelingen bij klanten van APG die per 1 januari 2025 of 1 januari 2026 overgaan naar het nieuwe stelsel, goed te monitoren en deze ervaringen te gebruiken voor de overgang van ons fonds per 1 januari 2027.

Communicatie

Het verantwoordingsorgaan is positief over het grotendeels opvolgen van de aanbevelingen uit het oordeel over 2022, de inspanningen van het fonds om met de deelnemers in contact te komen en te blijven en over de aanpassing van de vormgeving van de communicatie-uitingen die beter bij de huidige tijd en achtergrond van het fonds passen. Het verantwoordingsorgaan bepleit, naast een regelmatige (digitale) informatievoorziening aan de deelnemers over onder meer de Wtp en 'duurzaam beleggen', meer aandacht te besteden aan het organiseren van live-bijeenkomsten met de deelnemers, teneinde de daar opgehaalde input te gebruiken om blijvend aansluiting te zoeken bij de wijze waarop de deelnemers zich wensen te informeren.

Toekomst

Het bestuur van het pensioenfonds heeft, zo stelt het verantwoordingsorgaan met instemming vast, een heldere en realistische visie op de toekomst, alsmede op de ontwikkeling van de branche. Men handelt transparant en doortastend om ook naar de toekomst een betaalbare, duurzame en stabiele regeling te houden met uitlegbare risico's.

In 2023 heeft het fonds veel tijd en aandacht besteed aan de geplande overgang naar het nieuwe pensioencontract per 1 januari 2027.

Het verantwoordingsorgaan adviseert om in 2024 de risico's voor de continuïteit (waaronder de representativiteit) van het fonds te blijven monitoren en in te spelen op vernieuwing in de architectenbranche.

Afsluiting

Het verantwoordingsorgaan waardeert de inzet van het bestuur en de raad van toezicht.

De onderlinge samenwerking tussen bestuur, raad van toezicht en verantwoordingsorgaan gebeurt in een open en constructieve houding. Het verantwoordingsorgaan ziet de samenwerking voor het komende jaar met vertrouwen tegemoet.

Culemborg, 14 mei 2024

E. Borgert (voorzitter)
H. Oonk (vicevoorzitter)
M. Kuijt
D. Verweij
W. Vester

Reactie bestuur

Wij bedanken het verantwoordingsorgaan voor deze managementsamenvatting van het oordeel en sluiten ons aan bij de woorden van het verantwoordingsorgaan over de open samenwerking. De inbreng van het verantwoordingsorgaan in de gesprekken en de adviezen waarderen wij zeer en zijn van toegevoegde waarde in onze bestuurlijke besluitvorming. Ook de komende jaren zetten wij graag deze constructieve samenwerking met u voort. Wij zijn blij met het voornamelijk positieve oordeel en de diverse suggesties. Wij lezen daarin waardering voor het werk dat we hebben verzet en de resultaten die zijn geboekt, maar ook dat het altijd beter kan. Het bestuur heeft waardering voor de grote betrokkenheid van het verantwoordingsorgaan.

Wij zullen op de gebruikelijke manier een terugkoppeling verzorgen op de aanbevelingen van het verantwoordingsorgaan in het gezamenlijke overleg.

II. JAARREKENING

In dit hoofdstuk presenteert het bestuur van de Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus de jaarrekening over boekjaar 2023 eindigend op 31 december 2023. In het hoofdstuk Overige gegevens volgen de verklaringen van de waarmerkend actuaire en van de onafhankelijke accountant van het pensioenfonds.

1 Balans per 31 december

(Na bestemming van het saldo van baten en lasten, bedragen in duizenden euro's)

		31-12-2023	31-12-2022
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)		
Vastgoedbeleggingen		469.553	476.108
Aandelen		1.369.322	1.187.760
Vastrentende waarden		2.578.023	2.348.394
Derivaten		333.349	391.259
Overige beleggingen		212.706	237.340
		4.962.953	4.640.861
Vorderingen en overlopende activa	(2)	10.241	11.969
Liquide middelen	(3)	5.629	10.024
		4.978.823	4.662.854
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves	(4)	699.139	734.915
Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds	(5)	3.923.448	3.519.301
Overige schulden en overlopende passiva	(6)	356.236	408.638
		4.978.823	4.662.854
		31-12-2023	31-12-2022
Dekkingsgraad op basis van FTK (in %)			
Actuele dekkingsgraad		117,8	120,9
Beleidsdekkingsgraad		125,6	125,0

2 Staat van baten en lasten

(Bedragen in duizenden euro's)

		2023	2022
BATEN			
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds (van werkgevers en werknemers)	(7)	78.190	74.280
Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds	(8)	435.747	-1.377.406
Overige baten	(9)	1.861	40
		515.798	-1.303.086
LASTEN			
Pensioenuitkeringen	(10)	130.040	118.512
Pensioenuitvoeringskosten	(11)	5.450	4.464
Mutatie technische voorzieningen voor risico pensioenfonds	(12)		
Pensioenopbouw		60.064	96.576
Toeslagverlening		250.621	306.748
Rentetoevoeging		113.566	-22.496
Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten		-133.216	-121.811
Wijziging marktrente		110.908	-1.387.517
Wijziging actuariële uitgangspunten		10.672	34.511
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten		-13.790	-7.575
Overige mutaties technische voorzieningen		5.322	4.582
		404.147	-1.096.982
Saldo overdrachten van rechten	(13)	11.937	7.234
Overige lasten	(14)	-	55
		551.574	-966.717
Saldo van baten en lasten		-35.776	-336.369

Bestemming van het saldo van baten en lasten

(Bedragen in duizenden euro's)

	2023	2022
Algemene reserve	-65.078	-192.412
Volatiliteitsreserve	29.302	-143.957
	-35.776	-336.369

3 Kasstroomoverzicht

(Bedragen in duizenden euro's)

	2023	2022
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premiebijdragen voor risico pensioenfonds	75.892	73.411
Ontvangen waardeoverdrachten	2.695	3.865
Ontvangen overige baten	648	40
Betaalde pensioenuitkeringen	-129.861	-118.413
Betaalde waardeoverdrachten	-14.630	-11.270
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-5.324	-4.394
Betaalde overige lasten	-	-55
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	-70.580	-56.816
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Ontvangen inzake verkopen beleggingen	2.393.801	6.995.540
Betaald inzake aankopen beleggingen	-2.426.528	-6.481.646
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	76.334	56.310
Overige ontvangsten en uitgaven inzake beleggingen	29.644	-287.748
Mutatie onderpand in geld	-684	-222.188
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-6.382	-4.289
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	66.185	55.979
Mutatie liquide middelen	-4.395	-837
	2023	2022
Liquide middelen per 1 januari	10.024	10.861
Mutatie geldmiddelen	-4.395	-837
Liquide middelen per 31 december	(3) 5.629	10.024

4 Algemene toelichting

Algemene toelichting

Inleiding

Het doel van de Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus, ingeschreven in het handelsregister onder nummer 41199584, statutair gevestigd te Harderwijk (hierna 'het pensioenfonds') is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte (gewezen) deelnemers. Deze doelstelling is nader uitgewerkt in onder andere de statuten, het pensioenreglement, de uitvoeringsovereenkomst en de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota van het pensioenfonds. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregeling van de in de branche Architecten verplicht gestelde aangesloten werkgevers.

Het vestigingsadres van het fonds is Ceintuurbaan 2, 3847 LG te Harderwijk.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder RJ 610. De bedragen opgenomen in de jaarrekening zijn vermeld in duizenden euro's, tenzij anders is aangegeven.

Het bestuur heeft op 18 juni 2024 de jaarrekening vastgesteld.

Continuïteit

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling.

Vergelijking met voorgaand jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn, op de hierna toegelichte schattingswijziging na, ongewijzigd ten opzichte van het voorgaand jaar.

Schattingswijzigingen voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Actuariële grondslagen

Het bestuur heeft, met betrekking tot verslagjaar 2023, besloten tot een wijziging van de (actuariële) grondslagen die gehanteerd worden voor de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Het betreft een verhoging van de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten (excassokosten) van 2,9% naar 3,2%. Door deze schattingswijziging is de voorziening toegenomen met € 10,7 miljoen.

Rentetermijnstructuur

Sinds 2012 wordt de rentetermijnstructuur van DNB voor pensioenfondsen bepaald met behulp van de Ultimate Forward Rate (UFR). Tot en met eind 2020 was de UFR gebaseerd op het voortschrijdend 120-maandsgemiddelde van de 20-jaars forward rente. In 2019 is door de Commissie Parameters een aangepaste UFR-methode geadviseerd. In deze nieuwe UFR methode werd

de UFR gebaseerd op het voortschrijdend 120-maandsgemiddelde van de 30-jaars forward rente. De UFR-30 methodiek zou vanaf 1 januari 2021 in vier gelijke stappen worden doorgevoerd waardoor de UFR-30 begin 2024 volledig zou zijn ingevoerd. De tweede stap heeft plaatsgevonden per 1 januari 2022.

In 2022 heeft de Commissie Parameters wederom geadviseerd om de UFR-methode aan te passen. Er is geadviseerd om voor looptijden tot 50 jaar uit te gaan van de marktrente en voor langere looptijden te extrapoleren op basis van de marktrente tussen 30 en 50 jaar. DNB heeft besloten het advies over te nemen met ingang van 2023. Vanaf 1 januari 2023 wordt dus uitgegaan van de nieuwe UFR-50 methodiek.

De wijziging van de UFR-methode betreft een schattingswijziging van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds. Het effect van de UFR-wijziging per 1 januari 2023 zorgt voor een toename van de voorziening met € 17,0 miljoen en is onderdeel van de post "Wijziging marktrente".

Algemene grondslagen

Opname van een actief of verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de staat van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9, Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft, of in de periode van herziening en toekomstige perioden, indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief transactiekosten, provisies, valutakoersverschillen, e.d. worden als indirecte beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Een transactie in vreemd valuta wordt bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen de functionele valutakoers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum. Alle valutakoersverschillen zijn verwerkt in de staat van baten en lasten als indirecte beleggingsopbrengsten.

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Beleggingen voor risico pensioenfondsen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde; slechts indien de reële waarde van beleggingen niet betrouwbaar kan worden vastgesteld, vindt waardering plaats op basis van geamortiseerde kostprijs. Overlopende activa en passiva alsmede liquiditeiten vermogensbeheer worden gewaardeerd tegen nominale waarde, en zijn opgenomen onder de beleggingen. Het verschil tussen reële waarde en nominale waarde is bij deze activa en passiva in het algemeen gering.

Participaties in beleggingsfondsen en -instellingen die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort beleggingen worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor die onderliggende beleggingen (doorkijkbenadering). Bij gemengde beleggingsfondsen wordt aangesloten bij de hoofdcategorie, bepaald op basis van reële waarde.

Financiële instrumenten worden gebruikt ter afdekking van beleggingsrisico's en het realiseren van het vastgelegde beleggingsbeleid. De derivatenposities zijn opgenomen als een afzonderlijke beleggingscategorie. Derivaten die deel uitmaken van een beleggingsfonds zijn opgenomen in de beleggingscategorie waarin dit beleggingsfonds is gerubriceerd.

Reële waarde

De beleggingen van het pensioenfonds worden gewaardeerd tegen de reële waarde per balansdatum. Bepaalde instrumenten, zoals participaties in beleggingsfondsen worden gewaardeerd door gebruik te maken van de intrinsieke waarde. Het is gebruikelijk en mogelijk om de reële waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Slechts indien de reële waarde van beleggingen niet betrouwbaar kan worden vastgesteld, vindt waardering plaats op basis van geamortiseerde kostprijs. Voor een deel van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van genoteerde marktprijzen. Derivaten worden gewaardeerd door gebruik te maken van netto-contante-waardeberekeningen.

Voor financiële instrumenten zoals beleggingsvorderingen en -schulden geldt dat de boekwaarde de reële waarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en financiële verplichtingen op balansdatum benadert de reële waarde.

Vastgoedbeleggingen

Beleggingen in direct vastgoed worden gewaardeerd tegen de reële waarde. De reële waarde wordt gebaseerd op periodieke door onafhankelijke deskundigen verrichte taxaties.

Beursgenoteerde indirecte vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de beurswaarde per balansdatum.

Nietbeursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd op de per ultimo verslagperiode berekende intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde meest recente opgaven van de desbetreffende fondsmanagers welke uitgaan van waardering op marktwaarde.

Aandelen

Aandelenbeleggingsfondsen

Participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurswaarde.

Participaties in beleggingsfondsen in aandelen met een beursnotering worden gewaardeerd tegen de ultimo verslagperiode laatst bekende beurswaarde. Participaties in beleggingsfondsen in aandelen die geen beursnotering kennen worden gewaardeerd op de ultimo verslagperiode berekende intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde meest recente opgaven van de desbetreffende fondsmanagers welke uitgaan van waardering op marktwaarde.

Private equity

Participaties in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen die beleggen in private equity worden gewaardeerd op het aandeel in de nettovermogenswaarde van het beleggingsfonds. De nettovermogenswaarde van het beleggingsfonds is geschat door de externe manager, het management van de betreffende belegging of de leidende mede-investeerder.

Vastrentende waarden

Vastrentende waarden worden gewaardeerd tegen reële waarde inclusief opgelopen rente. Van ter beurze genoteerde vastrentende waarden is dit de beurswaarde per balansdatum. Voor niet ter beurze genoteerde participaties in vastrentende-waardenfondsen is dit de intrinsieke waarde, die de reële waarde van de onderliggende beleggingen representeert.

Obligaties

Beursgenoteerde obligaties en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in obligaties zijn gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurswaarde. Participaties in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen die beleggen in obligaties worden gewaardeerd op de intrinsieke waarde van het obligatiebeleggingsfonds.

Hypotheken

Participaties in beleggingsfondsen die beleggen in hypothecaire leningen worden gewaardeerd tegen reële waarde. De reële waarde is berekend op basis van de contante waarde van de toekomstige kasstromen. De gehanteerde parameters bij deze berekening zijn ultimo boekjaar geactualiseerd.

Leningen op schuldbekentenis

Leningen op schuldbekentenis worden gewaardeerd op reële waarde. Deze reële waarde wordt berekend op basis van de contante waarde van de toekomstige kasstromen. De gehanteerde interestpercentages voor het contant maken zijn ontleend aan externe onafhankelijke partijen en afhankelijk van het kredietrisico van de tegenpartijen.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd tegen reële waarde, te weten de relevante marktnotering of, als die er niet is, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen. Derivaatcontracten met een negatieve waarde worden in de balans onder de overige schulden en overlopende passiva verantwoord.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde. De waardering hiervan geschiedt tegen de intrinsieke waarde, die de reële waarde van de onderliggende beleggingen representeert.

Infrastructuur

De waarde van de beleggingen in infrastructuurfondsen wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde meest recente opgaven van de desbetreffende fondsmanagers.

Geldmarktfondsen

De geldmarktfondsen worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde het aandeel van het pensioenfonds in de reële waarden van de financiële instrumenten die Columbia Threadneedle Netherlands bv aanhoudt voor rekening en risico van haar opdrachtgevers.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen reële waarde. Na de eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van mogelijke oninbaarheid.

Overige activa

Onder overige activa worden onder meer liquide middelen opgenomen voor zover dit onmiddellijk opeisbare banktegoeden betreft. Liquide middelen worden gewaardeerd tegen nominale waarde. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen.

Stichtingskapitaal en reserves

Algemene reserve

Deze reserve is dat deel van het vermogen dat resteert nadat via de resultaatbestemming de vereiste reserves op het gewenste niveau zijn gebracht, en dient ter opvang van tegenvallers anders dan waarvoor een specifieke reserve respectievelijk voorziening is getroffen. Het streven is om in totaal reserves aan te houden die minimaal gelijk zijn aan het gesteld vereist vermogen op basis van het Financieel Toetsingskader (FTK). Het gesteld vereist vermogen wordt bepaald op basis van de standaardmethode voorgeschreven door De Nederlandsche Bank (DNB). Er is geen sprake van een maximering van de algemene reserve.

Volatiliteitsreserve

De volatiliteitsreserve is gelijk aan het vereist eigen vermogen dat in de evenwichtssituatie benodigd is. De standaardtoets van DNB bepaalt hoe groot het vereist eigen vermogen moet zijn.

Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen is de op basis van actuariële grondslagen berekende contante waarde van de pensioenaanspraken, waarop per balansdatum op grond van het reglement rechten zijn verkregen. De berekende voorziening betreft alleen de onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen van het fonds. Verder is geen rekening gehouden met pensioenverplichtingen voortvloeiend uit toekomstige salarisstijgingen.

De berekeningen zijn uitgevoerd op de volgende actuariële grondslagen en veronderstellingen:

Rekenrente

Als rekenrente wordt de marktrente gehanteerd. De marktrente komt overeen met de rentetermijnstructuur ultimo boekjaar zoals deze door DNB is gepubliceerd.

Overlevingstafels

De voorziening ultimo 2023 is berekend op basis van de door het Koninklijk Actuarieel Genootschap gepubliceerde Prognosetafel AG2022, startkolom 2024 (2022: Prognosetafel AG2022, startkolom 2023). Hierbij wordt rekening gehouden met de ervaringssterfte door de overlijdenskansen te vermenigvuldigen met leeftijds- en geslachtsafhankelijke correctiefactoren.

Op bijvoorbeeld leeftijd 67 bedraagt de correctiefactor voor mannen 73% en voor vrouwen 78%. Voor medeverzekerden bedraagt de correctiefactor op leeftijd 67 voor mannen 68% en voor vrouwen 81%.

Na leeftijd 67 lopen deze correctiefactoren geleidelijk op naar circa 100% op leeftijd 100.

Voor de wezen zijn geen sterftেকansen in aanmerking genomen.

Partnerfrequenties

Voor de waardering van het latent partnerpensioen voor niet-gepensioneerden wordt gebruik gemaakt van het onbepaalde partnersysteem, waarbij rekening gehouden wordt met de kans dat een verzekerde een partner heeft op basis van door het CBS in 2022 gepubliceerde ervaringscijfers van de Nederlandse bevolking (2022: idem).

Deze partnerfrequenties zijn afhankelijk van leeftijd en geslacht van de verzekerde. Voor latent partnerpensioen naast ingegaan ouderdomspensioen wordt gebruik gemaakt van het bepaalde systeem, waarbij alleen voor op de pensioendatum aanwezige partners een aanspraak bestaat en een voorziening wordt berekend.

Leeftijdsverschil man-vrouw

De man wordt verondersteld drie jaar ouder te zijn dan de vrouw.

Opslag excassokosten

In de technische voorziening is een opslag voor excassokosten opgenomen van 3,2% (2022: 2,9%).

Voorziening uitloopriscio Premievrije Deelneming (PVD)

De voorziening uitloopriscio PVD wordt berekend als de som van de PVD-opslagen van de laatste twee boekjaren. Hierdoor komt jaarlijks de PVD-opslag van boekjaar-2 beschikbaar ter dekking van de kosten van ingang premievrijstelling als gevolg van ingang arbeidsongeschiktheid voor deelnemers met een eerste ziekte dag in de loop van boekjaar-2.

Spaarfonds gemoedsbezwaarden

Het pensioenfonds kan individuele vrijstelling van deelneming aan de verplichte pensioenregelingen aan een werknemer verlenen, indien deze gemoedsbezwaren heeft tegen iedere vorm van verzekering. De werkgever is een spaarbijdrage aan het pensioenfonds verschuldigd. Deze spaarbijdrage is gelijk aan de premie die bij de werkgever in rekening zou zijn gebracht als er geen vrijstelling was verleend. Op grond van de CAO komt 45% van de spaarbijdrage ten laste van de werknemer. De spaarbijdragen worden op een fictieve spaarrekening gestort, waaraan jaarlijks rente wordt toegevoegd. Deze rente is tot aan de ingang van de pensioenvervangende uitkering gelijk aan het voortschrijdende gemiddelde rendement op de beleggingen van het pensioenfonds over de afgelopen vijf boekjaren en vervolgens verminderd met 0,5% en daarna naar beneden afgerond op een veelvoud van 0,25%. De gespaarde bijdragen van de gemoedsbezwaarde worden na het bereiken van de 67-jarige leeftijd in gelijke termijnen aan betrokkene gedurende 15 jaren uitgekeerd. Bij overlijden van de gemoedsbezwaarde voordat de uitkeringen zijn ingegaan, wordt het saldo in gelijke termijnen gedurende 15 jaar aan de partner uitgekeerd. Bij overlijden van de

gemoedsbezwaarde na ingang van de uitkering, worden de uitkeringen gedurende de resterende periode voortgezet ten behoeve van de partner.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen reële waarde. Na de eerste verwerking worden schulden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Actuele dekkingsgraad

De actuele dekkingsgraad wordt als volgt berekend:

$$\frac{\text{Aanwezig vermogen}}{\text{Technische voorzieningen}} \times 100\%$$

Het aanwezig vermogen in deze berekening bestaat uit alle bezittingen verminderd met de overige schulden en overlopende passiva.

Onder het FTK is de beleidsdekkingsgraad leidend voor alle beleidsmaatregelen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de actuele dekkingsgraad van de afgelopen 12 maanden en is daarmee minder afhankelijk van dagkoersen.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben. De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de technische voorzieningen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in het resultaat.

Premiebijdragen voor risico pensioenfondsen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen worden verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Beleggingsresultaten

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten worden verstaan rentebaten en -lasten, dividenden en soortgelijke opbrengsten. Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als

indirecte beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. Aankoopkosten zijn verwerkt in de reële waarde van de beleggingen. Verkoopkosten worden verantwoord als onderdeel van de waardeveranderingen.

Kosten van vermogensbeheer

Kosten van vermogensbeheer bestaan voornamelijk uit vergoedingen voor het beheer en bewaarloon. Dit zijn alleen de kosten die door het fonds zelf betaald worden. Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan pensioengerechtigden uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie technische voorzieningen voor risico pensioenfonds

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw is de contante waarde van de pensioenaanspraken die toegekend zijn in het boekjaar. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en partnerpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de nominale marktrente op basis van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. De interesttoevoeging wordt tegen de rekenrente primo boekjaar berekend over de beginstand en de mutaties gedurende het jaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de technische voorziening. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen in de verslagperiode.

Jaarlijks valt een bedrag van de opslag voor excassokosten (voor het lopende boekjaar 2,9%) van de in het jaar gedane uitkeringen vrij ter financiering van de gemaakte pensioenuitvoeringskosten (excassokosten).

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de actuele waarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijziging actuariële uitgangspunten

De vaststelling van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur. De actuariële grondslagen en/of methoden worden periodiek beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens en arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen voor zowel de gehele bevolking als specifiek voor de

populatie van het pensioenfonds. Het effect van wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Hieronder zijn opgenomen de aan het verslagjaar toe te rekenen overdrachtswaarden van de overgenomen respectievelijk overgedragen pensioenaanspraken met betrekking tot de actuariële waarde.

Overige mutaties technische voorzieningen

De onder deze post opgenomen mutaties van de voorziening hebben betrekking op de kanssystemen.

Saldo overdrachten van rechten

De post Saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Overige baten en lasten

De overige baten en lasten worden opgenomen voor de aan het verslagjaar toe te rekenen bedragen.

Grondslagen kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld overeenkomstig de directe methode. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Er wordt onderscheid gemaakt tussen kasstromen uit pensioen- en beleggingsactiviteiten.

5 Toelichting op de balans

(Bedragen in duizenden euro's, tenzij anders vermeld)

Activa

1. Beleggingen voor risico pensioenfonds

Verloopoverzicht per beleggingscategorie

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
2023						
Stand per 1 januari 2023	476.108	1.187.760	2.348.394	-13.875	237.340	4.235.727
Aankopen	27.988	387.095	2.002.920	6	8.519	2.426.528
Verkopen	-5.840	-470.669	-1.876.706	-40.387	-199	-2.393.801
Overige mutaties	8.696	1.042	1.984	-10.826	-25.481	-24.585
Waardeveranderingen	-37.399	264.094	101.431	45.920	-7.473	366.573
	469.553	1.369.322	2.578.023	-19.162	212.706	4.610.442
Bij: Derivaten met een negatieve waarde	-	-	-	352.511	-	352.511
Stand per 31 december 2023	469.553	1.369.322	2.578.023	333.349	212.706	4.962.953

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
2022						
Stand per 1 januari 2022	431.404	2.389.475	2.656.438	6.617	189.628	5.673.562
Aankopen	90.454	2.386.765	3.975.845	-	28.582	6.481.646
Verkopen	-38.555	-3.300.759	-3.765.867	112.558	-2.917	-6.995.540
Overige mutaties	-1.344	-2.840	9.523	491.222	14.644	511.205
Waardeveranderingen	-5.851	-284.881	-527.545	-624.272	7.403	-1.435.146
	476.108	1.187.760	2.348.394	-13.875	237.340	4.235.727
Bij: Derivaten met een negatieve waarde	-	-	-	405.134	-	405.134
Stand per 31 december 2022	476.108	1.187.760	2.348.394	391.259	237.340	4.640.861

Volgens de verslaggevingsregels worden derivaten met een negatieve waarde verantwoord onder de overige schulden en overlopende passiva; ook de Schuld inzake ontvangen zekerheden wordt onder de Overige schulden en overlopende passiva verantwoord. In het verloopoverzicht per beleggingscategorie wordt het verloop van de derivaten gesaldeerd weergegeven. Om te komen tot de positieve waarde van de derivaten onder de beleggingen voor risico pensioenfonds worden onderin de tabel de waarde van de negatieve derivaten en de schuld inzake ontvangen zekerheden bij de gesaldeerde eindstand van de derivaten opgeteld.

Het fonds kent geen beleggingen in aangesloten organisaties of premiebijdragende ondernemingen.

Overige mutaties

De overige mutaties hebben betrekking op mutaties inzake beleggingsdebiteuren, -crediteuren en liquide middelen onder beheer bij de vermogensbeheerders.

Securities lending

Het pensioenfonds participeert niet direct in securities lending. Binnen de beleggingsfondsen kan wel sprake zijn van securities lending. De beleggingsfondsen kunnen een deel van hun beleggingen beschikbaar stellen voor securities lending. Op basis van doorkijk in de beleggingsfondsen is dan securities lending van toepassing. Ultimo 2023 was hier geen sprake van, ultimo 2022 wel. De omvang van de posities ultimo 2022 bedroeg € 2.840. De verkregen zekerheden per ultimo 2022 bedroegen € 3.095.

Specifieke financiële instrumenten (derivaten)

Voor de uitvoering van het beleggingsbeleid wordt gebruikgemaakt van financiële derivaten. Als regel geldt dat derivaten uitsluitend worden gebruikt voor zover dit passend is binnen het algemene beleggingsbeleid. De portefeuillestructuur en het risicoprofiel, berekend inclusief de economische effecten van derivaten, dienen zich binnen de door het bestuur vastgestelde grenzen (limieten) te bevinden.

Het pensioenfonds gebruikt derivaten voornamelijk om het valutarisico en het renterisico af te dekken. Eén van de belangrijkste risico's bij derivaten is het kredietrisico. Dit is het risico dat tegenpartijen niet aan hun betalingsverplichtingen kunnen voldoen. Dit risico wordt beperkt door alleen transacties aan te gaan met te goeder naam en faam bekend staande partijen. Bovendien geldt dat altijd wordt gewerkt met onderpand. Tevens maken we voor de rentederivaten gebruik van centrally cleared renteswaps, waarbij dagelijks wordt afgerekend.

Reële waarde

De waardering van de beleggingen vindt plaats tegen reële waarde. Afgezien van de beleggingsdebiteuren, -crediteuren en liquide middelen zijn de beleggingen van het pensioenfonds gewaardeerd tegen reële waarde per balansdatum. Het is over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de reële waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. De boekwaarde van alle activa en financiële verplichtingen op balansdatum benadert de reële waarde.

Voor een deel van de beleggingen van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van genoteerde marktprijzen dan wel van taxaties uitgevoerd door onafhankelijke derden. Echter, bepaalde beleggingen zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van netto-contante-waardeberekeningen dan wel andere methoden:

- Intrinsic waarde: de marktwaarde ontleend aan de meest recente rapportages van de fundmanagers en de fund-of-fund managers. Voor fondsbeleggingen in vastgoed, private equity en infrastructuur wordt de waardering bepaald op basis van de laatst ontvangen fondsrapportages. Deze rapportages zijn door een onafhankelijke accountant gecontroleerd maar de periode van deze rapportages loopt niet synchroon met het boekjaar van het pensioenfonds. Om deze onzekerheid te mitigeren wordt jaarlijks achteraf een aansluiting gemaakt. Beleggingen waarvan de waardering op basis van de intrinsieke waarde plaatsvindt zijn in de tabel onder "Andere methode(n)" opgenomen. Daarnaast worden beleggingsfondsen waarvan door een externe partij de Net Asset Value (NAV) wordt opgegeven onder deze methode verantwoord.
- Beleggingen met genoteerde marktprijzen worden verhandeld aan een effectenbeurs of betreffen liquide middelen. Hieronder vallen aandelen, obligaties, onderpanden en banktegoeden.
- De netto contante waarde (NCW) wordt bepaald door de te ontvangen kasstromen contant te maken op basis van de geldende marktrente. In de waardering is rekening gehouden met het oninbaarheidsrisico.

Gehanteerde waarderingssystematiek op basis van RJ 290

In onderstaande tabellen is de verdeling naar gehanteerde waarderingssystematiek op basis van RJ 290 van de belegde waarden weergegeven.

	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW- berekeningen	Andere methode(n)	totaal
Per 31 december 2023					
Vastgoedbeleggingen	46.301	-	-	407.014	453.315
Aandelen	1.365.262	-	-	-	1.365.262
Vastrentende waarden	2.138.446	-	-	419.490	2.557.936
Derivaten	-	-	-288.546	1	-288.545
Overige beleggingen	203.304	-	-	-	203.304
	3.753.313	-	-288.546	826.505	4.291.272

	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW- berekeningen	Andere methode(n)	totaal
Per 31 december 2022					
Vastgoedbeleggingen	33.539	-	-	435.027	468.566
Aandelen	1.184.743	-	-	-	1.184.743
Vastrentende waarden	1.919.925	-	-	410.366	2.330.291
Derivaten	-	-	-294.084	-	-294.084
Overige beleggingen	202.456	-	-	-	202.456
	3.340.663	-	-294.084	845.393	3.891.972

De vastrentende waarden vermeld onder genoteerde marktprijzen betreffen grotendeels staatsobligaties.

Vastgoedbeleggingen

De vastgoedbeleggingen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

specificatie naar soort	31-12-2023	31-12-2022
Indirect vastgoed	453.315	468.566
Belegde waarden	453.315	468.566
Beleggingsdebiteuren	16.238	7.542
	469.553	476.108

Aandelen

De aandelen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

specificatie naar soort	31-12-2023	31-12-2022
Aandelen	1.342.105	999.042
Aandelenbeleggingsfondsen	23.157	150.541
Private equity	-	35.160
Belegde waarden	1.365.262	1.184.743
Beleggingsdebiteuren	4.060	3.017
	1.369.322	1.187.760

Vastrentende waarden

De vastrentende waarden kunnen als volgt worden gespecificeerd:

specificatie naar soort	31-12-2023	31-12-2022
Staatsobligaties	1.774.653	1.642.954
Hypotheekfondsen	419.490	410.364
Obligatiebeleggingsfondsen	362.891	274.971
Asset backed securities	902	2.002
Belegde waarden	2.557.936	2.330.291
Beleggingsdebiteuren	20.087	18.103
	2.578.023	2.348.394

Derivaten

De derivaten kunnen als volgt worden gespecificeerd:

specificatie naar soort	31-12-2023	31-12-2022
Rentederivaten positieve waarde	56.081	85.312
Valutaderivaten positieve waarde	7.885	25.739
Aandelenderivaten positieve waarde	1	-
Belegde waarden	63.967	111.051
Beleggingsdebiteuren	276.426	280.208
Beleggingscrediteuren	-7.044	-
	333.349	391.259

De posities van de rentederivaten worden dagelijks afgerekend. Het ontvangen onderpand in geld op rentederivaten met een positieve waarde wordt herbelegd. Voor de toelichting op de op derivaten ontvangen onderpand verwijzen we naar de toelichting op de Overige schulden en overlopende passiva.

Overige beleggingen

De overige beleggingen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

specificatie naar soort	31-12-2023	31-12-2022
Infrastructuur	203.304	202.456
Belegde waarden	203.304	202.456
Liquide middelen	14.791	38.639
Beleggingscrediteuren	-5.389	-3.755
	212.706	237.340

Voor de uitvoering van vermogensbeheer houdt Columbia Threadneedle Netherlands bv bankrekeningen en geldmarktinstrumenten aan voor rekening en risico van het pensioenfonds.

Het economisch eigendom van bedoelde bankrekeningen en geldmarktinstrumenten ligt bij het pensioenfonds en het juridisch eigendom ligt bij Columbia Threadneedle Netherlands bv. Ultimo verslagperiode is het saldo € 14.791 (ultimo 2022: € 38.639). In de jaarrekening is dit gepresenteerd als Liquide middelen / Geldmarktfondsen onder de Overige beleggingen.

2. Vorderingen en overlopende activa

	31-12-2023	31-12-2022
Vorderingen op werkgevers	8.955	6.657
Terug te ontvangen btw	1.115	-
Te ontvangen rente	98	-
Waardeoverdrachten	28	24
Pensioenen	23	28
Vooruitbetaalde bedragen	14	798
Overig	8	12
Te vorderen transactiekosten vermogensbeheer	-	4.450
	10.241	11.969

Bij de waardering van vorderingen wordt rekening gehouden met het risico van oninbaarheid door hiervoor een voorziening in aftrek te brengen op het saldo van de uitstaande vorderingen. Voor gelijksoortige posten met gelijksoortige risico's wordt gezamenlijk een schatting gemaakt van verliezen en risico's op balansdatum.

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

In 2023 heeft het fonds suppletie-aangiften btw ingediend over de periode 2018-2022. Dit heeft geresulteerd in een totaal van € 1.407 aan retour te ontvangen btw. Eind 2023 was hiervan nog € 1.115 te vorderen. Dit bedrag is in januari 2024 ontvangen.

Nadere specificatie vorderingen op werkgevers:

	31-12-2023	31-12-2022
Werkgevers	8.988	6.685
Voorziening dubieuze debiteuren	-33	-28
	8.955	6.657

In 2023 is een bedrag van € 5 toegevoegd aan de voorziening dubieuze debiteuren (2022: € 21 onttrokken).

3. Liquide middelen

	31-12-2023	31-12-2022
ABN AMRO	5.620	10.015
Citibank	4	4
ING	5	5
	5.629	10.024

Onder de liquide middelen worden opgenomen die kasmiddelen en tegoeden op bankrekeningen die onmiddellijk dan wel op korte termijn opeisbaar zijn. Bankrekeningen die beheerd worden door de vermogensbeheerders zijn onder de beleggingen opgenomen.

Ultimo 2023 heeft het fonds bij ING Bank nv een kredietfaciliteit van € 4 miljoen. Hiervan wordt ultimo 2023 geen gebruik gemaakt.

Passiva

4. Stichtingskapitaal en reserves

Mutatieoverzicht eigen vermogen

	Volatiliteitsreserve	Algemene reserve	Totaal
Stand per 1 januari 2023	701.930	32.985	734.915
Uit bestemming saldo van baten en lasten	29.302	-65.078	-35.776
Stand per 31 december 2023	731.232	-32.093	699.139

	Volatiliteitsreserve	Algemene reserve	Totaal
Stand per 1 januari 2022	845.887	225.397	1.071.284
Uit bestemming saldo van baten en lasten	-143.957	-192.412	-336.369
Stand per 31 december 2022	701.930	32.985	734.915

Solvabiliteit

	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Pensioenvermogen	4.622.587	117,8%	4.254.216	120,9%
Af: technische voorzieningen	3.923.448	100,0%	3.519.301	100,0%
Eigen vermogen	699.139	17,8%	734.915	20,9%
Af: vereist eigen vermogen	731.232	18,6%	701.930	19,9%
Vrij vermogen	-32.093	-0,8%	32.985	1,0%
Minimaal vereist eigen vermogen	165.040	4,2%	148.194	4,2%
Actuele dekkingsgraad		117,8%		120,9%
Beleidsdekkingsgraad		125,6%		125,0%

Voor het bepalen van het vereist eigen vermogen (de solvabiliteitstoets) maakt het pensioenfonds gebruik van het standaardmodel. Het bestuur acht het gebruik van het standaardmodel passend voor de risico's van het pensioenfonds. De uitkomsten van de solvabiliteitstoets zijn opgenomen onder de toelichting Risicobeheer.

De actuele dekkingsgraad is als volgt berekend: (Totale activa -/- schulden) / Technische voorzieningen * 100%.

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de actuele dekkingsgraad van de afgelopen 12 maanden.

In het herstelplan geeft het fonds aan welke maatregelen worden genomen om binnen de maximale hersteltermijn van 10 jaar het vereist eigen vermogen te behalen. De beleidsdekkingsgraad per 31 december 2022 (van 125,0%) was hoger dan de vereiste dekkingsgraad per die datum (119,9%). Per 31 december 2022 was er dus geen sprake van een reservetekort. Voor boekjaar 2023 is derhalve geen herstelplan opgesteld.

De beleidsdekkingsgraad is per 31 december 2023 wederom hoger dan de vereiste dekkingsgraad. Ultimo boekjaar is zodoende geen sprake van een reservetekort waardoor het fonds ook in boekjaar 2024 geen nieuw herstelplan hoefde op te stellen.

Het verloop van de actuele dekkingsgraad kan als volgt worden gespecificeerd:

	2023	2022
	%	%
Actuele dekkingsgraad per 1 januari	120,9	123,2
Premie	0,0	-1,1
Uitkeringen	0,8	0,6
Toeslagverlening	-8,0	-11,5
Verandering van de rentetermijnstructuur	-3,9	40,5
Rendement op beleggingen	8,3	-29,5
Wijziging grondslagen	-0,4	-1,4
Overige oorzaken en kruiseffecten	0,1	0,1
Actuele dekkingsgraad per 31 december	117,8	120,9

De actuele dekkingsgraad bedroeg op 31 december 2022 120,9%.

De dekkingsgraad heeft zich in 2023 als volgt ontwikkeld;

- Het verschil tussen de ontvangen premies en de actuariel benodigde inkoop voor nieuwe aanspraken gedurende het jaar had geen effect op de dekkingsgraad.
- De uitkeringen hadden een verhogend effect op de dekkingsgraad van 0,8 procentpunt.
- De toeslagverlening per 1 januari 2024 (van 6,85%) had een verlagend effect op de dekkingsgraad van 8,0 procentpunt.
- De toename van de voorziening als gevolg van de gedaalde rente gedurende 2023 zorgde voor een daling van de dekkingsgraad van 3,9 procentpunt.
- Het feitelijk (over)rendement op de beleggingsportefeuille heeft geresulteerd in een stijging van de dekkingsgraad van 8,3 procentpunt.
- De wijziging van de actuariële grondslagen zorgde voor een daling van de dekkingsgraad van 0,4 procentpunt.
- Als gevolg van overige oorzaken en kruiseffecten is de dekkingsgraad gestegen met 0,1 procentpunt.

Per saldo is de dekkingsgraad in boekjaar 2023 met 3,1 procentpunt afgenomen naar 117,8 procentpunt.

5. Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds

Specificatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds:

	31-12-2023	31-12-2022
Voorziening pensioenverplichtingen	3.917.656	3.512.581
Voorziening uitlooprisico PVD	4.932	5.882
Spaarfonds gemoedsbezwaarden	860	838
	3.923.448	3.519.301

Mutatieoverzicht technische voorzieningen

	2023	2022
Stand per 1 januari	3.519.301	4.616.283
Pensioenopbouw	60.064	96.576
Toeslagverlening	250.621	306.748
Rentetoevoeging	113.566	-22.496
Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten	-133.216	-121.811
Wijziging marktrente	110.908	-1.387.517
Wijziging actuariële uitgangspunten	10.672	34.511
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-13.790	-7.575
Overige mutaties technische voorzieningen	5.322	4.582
Stand per 31 december	3.923.448	3.519.301

Specificatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds:

	31-12-2023		31-12-2022	
	aantal	bedrag	aantal	bedrag
Deelnemers	9.895	917.070	10.313	832.532
Gewezen deelnemers	23.029	1.325.442	25.392	1.199.511
Pensioengerechtigden	13.975	1.675.144	13.872	1.480.538
Overigen		5.792		6.720
	46.899	3.923.448	49.577	3.519.301

Onder overigen zijn opgenomen:

- Voorziening uitlooprisico PVD € 4.932 (2022: € 5.882)
- Spaarfonds gemoedsbezwaarden € 860 (2022: € 838)

Korte beschrijving van de pensioenregeling

De pensioenregeling van het pensioenfonds betreft een middelloonregeling.

Het ouderdomspensioen is in 2023 gelijk aan 1,44% van de som van de pensioengrondslagen, waarover premie aan het pensioenfonds is betaald. De pensioengrondslag is gelijk aan het (gemaximeerde) pensioensalaris minus de franchise.

De vroegste aanvangsleeftijd is 21 jaar, de pensioendatum is de 67-jarige leeftijd. Het is mogelijk het pensioen te vervroegen. De vroegst mogelijke pensioendatum is 5 jaar voor de AOW-leeftijd en de laatst mogelijke pensioendatum is 5 jaar na de AOW-leeftijd.

Het partnerpensioen bedraagt 1,3125% van de som van de pensioengrondslagen. Per kind bedraagt het wezenpensioen 20% van het verzekerde partnerpensioen. Werknemers die jonger zijn dan 21 jaar zijn tot 1 januari 2024 alleen (op risicobasis) verzekerd voor partner- en wezenpensioen.

Afhankelijk van de bedrijfsstructuur kunnen directeurs in de branche vrijwillig bij het pensioenfonds verzekerd zijn.

Toeslagen

De toeslagverlening op de pensioenaanspraken van de deelnemers, de gewezen deelnemers en van de pensioengerechtigden is voorwaardelijk. Er bestaat geen recht op jaarlijkse toeslagen. Of er toeslag wordt verleend en in welke mate is afhankelijk van de financiële middelen van het pensioenfonds en van het oordeel van het bestuur en de adviserend actuaire over de financiële positie van het pensioenfonds. In het verleden verleende toeslagen geven geen garantie voor de toekomst.

Toeslagverlening

Het bestuur heeft op 22 november 2023 besloten om gebruik te maken van de verruimde wettelijke mogelijkheid om extra toeslag te verlenen (indexatie-AMvB), waardoor aan alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden per 1 januari 2024 een toeslag is verleend van 6,85%. Per 1 januari 2023 was een toeslag van 7,33% verleend. Die toeslag is in boekjaar 2022 verwerkt. Tevens is in het vorig boekjaar per 1 september 2022 een toeslag verleend van 1,48%.

6. Overige schulden en overlopende passiva

	31-12-2023	31-12-2022
Derivaten met negatieve waarde	352.511	405.134
Belastingen en sociale lasten	2.314	2.134
Kosten	1.398	1.357
Uitkeringen	7	13
Waardeoverdrachten	6	-
	356.236	408.638

Alle schulden behalve de derivaten met een negatieve waarde hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

De derivaten met een negatieve waarde zijn als volgt te specificeren:

specificatie naar soort	31-12-2023	31-12-2022
Rentederivaten negatieve waarde	348.682	403.481
Valutaderivaten negatieve waarde	3.829	1.653
	352.511	405.134

De valutaderivaten met een negatieve waarde hebben een looptijd van korter dan een jaar. De rentederivaten met een negatieve waarde hebben een looptijd van langer dan vijf jaar.

Om het kredietrisico te beheersen wordt voor derivaten onderpand ontvangen of betaald. Ultimo 2023 betreft de positie uit hoofde van collateral management een vordering van per saldo € 276.426 (2022: € 275.742 vordering). Er is ultimo 2023 onderpand uitgeleend ter waarde van € 284.326 aan liquiditeiten (2022: € 299.492). Er is per eind 2023 voor € 97.049 aan stukken uitgeleend (2022: € 79.066). Het fonds heeft eind 2023 € 6.700 (2022: € 23.750) aan liquiditeiten ontvangen.

Verbonden partijen

Transacties met verbonden partijen vinden plaats tegen marktconforme condities. Voor de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de toelichting op de pensioenuitvoeringskosten. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders.

In 2023 hebben drie leden van het verantwoordingsorgaan (2022: vier) premie afgedragen aan het fonds.

Één bestuurslid (2022: één) en drie leden van het verantwoordingsorgaan (2022: twee) zijn pensioengerechtigd en ontvangen een pensioenuitkering van het fonds. Daarnaast zijn één bestuurslid (2022: één) en één lid van het verantwoordingsorgaan (2022: één) gewezen deelnemer van het fonds.

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft een uitbestedingovereenkomst afgesloten met APG DWS en Fondsenbedrijf nv tot 1 januari 2028. Met het bestuur zijn afspraken gemaakt over de vergoedingensystematiek. Deze systematiek bestaat zowel uit vaste als variabele componenten. De vergoeding voor 2024 bedraagt circa 4,3 miljoen euro.

Het pensioenfonds heeft het vermogensbeheer uitbesteed aan verschillende vermogensbeheerders. Met de verschillende vermogensbeheerders zijn contracten afgesloten waarvan de opzegtermijn varieert van 1 tot 3 maanden.

Investerings- en stortingsverplichtingen

Vooruitlopend op verwachte inkomende kasstromen kan het fonds op de balansdatum investerings- en stortingsverplichtingen hebben. Ultimo 2023 heeft het fonds geen investerings- en stortingsverplichtingen.

Belangrijke gebeurtenissen na balansdatum

Er zijn geen gebeurtenissen na balansdatum die vermeld dienen te worden

Risicobeheer

De tabellen in de risicoparagraaf zijn opgesteld op basis van de doorkijkbenadering.

Beleid en risicobeheer

Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van deze risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen:

- beleggingsbeleid;
- premiebeleid;
- herverzekeringsbeleid;
- toeslagbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruikgemaakt van ALM-studies. Een ALM-studie is een analyse van de structuur van de pensioenverplichtingen en van verschillende beleggingsstrategieën en de ontwikkeling daarvan in diverse economische scenario's.

Solvabiliteitsrisico

Het pensioenfonds wordt bij het beheer van de pensioenverplichtingen en de financiering daarvan geconfronteerd met risico's. De belangrijkste doelstelling van het pensioenfonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen. Voor het realiseren van deze doelstelling wordt gestreefd naar een toereikende solvabiliteit op basis van de reële waarde van de pensioenverplichtingen.

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen. De solvabiliteit wordt gemeten zowel op basis van algemeen geldende normen als ook naar de specifieke normen welke door DNB worden opgelegd. Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat het pensioenfonds de premie voor de ondernemingen en deelnemers moet verhogen en het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslag op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen moet verminderen.

	31-12-2023	31-12-2022
Technische voorzieningen	3.923.448	3.519.301
Buffers:		
S1 Renterisico	183.828	162.559
S2 Risico zakelijke waarden	512.870	515.658
S3 Valutarisico	88.618	95.718
S4 Grondstoffenrisico	-	-
S5 Kredietrisico	171.304	144.536
S6 Verzekeringstechnisch risico	110.460	99.684
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
S10 Actief beheer risico	-	-
Diversificatie-effect	-335.848	-316.225
Totaal S (vereiste buffers)	731.232	701.930
Vereist vermogen (art. 132 Pensioenwet)	4.654.680	4.221.231
Pensioenvermogen (totaal activa - schulden)	4.622.587	4.254.216
Overschot	-32.093	32.985

De totstandkoming van de verschillende risico's is op de pagina's hierna toegelicht.

Het pensioenfonds heeft ter afdekking van risico's derivatencontracten afgesloten. Hiermee is bij het bepalen van de vereiste buffers rekening gehouden. Bij de berekening van de buffers past het pensioenfonds het standaardmodel van DNB toe, waarbij uitgegaan wordt van het vereist vermogen in de evenwichtssituatie, gebaseerd op de strategische asset mix.

Marktrisico's (S1-S3)

Het marktrisico omvat het renterisico, het risico zakelijke waarden, het inflatierisico en het valutarisico. Marktrisico omvat de mogelijkheden voor winst of verlies door een verandering van marktfactoren. Marktfactoren kunnen bijvoorbeeld marktprijzen zijn van aandelen, vastgoed en private equity (prijsrisico), maar ook valutakoersen (valutarisico) of rentes (renterisico).

De strategie van het pensioenfonds met betrekking tot het beleggingsrisico wordt bepaald door de beleggingsdoelstellingen. Het marktrisico wordt op dagelijkse basis beheerst in overeenstemming met de aanwezige beleidskaders en richtlijnen. De overallmarktposities worden periodiek gerapporteerd aan het bestuur.

De mate waarin de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds gevoelig is voor het prijs- en renterisico is in de volgende alinea weergegeven en vervolgens worden de risico's die het pensioenfonds loopt nader toegelicht.

Renterisico (S1)

Het renterisico is het risico van de wijziging van de waarden van de portefeuille vastrentende waarden en de pensioenverplichtingen door veranderingen in de marktrente.

De rentegevoeligheid kan worden gemeten door middel van de duratie. De duratie is de (met de contante waarde van de kasstromen) gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren. De duratie geeft aan hoeveel procent bij benadering de reële waarde verandert bij een parallelle verschuiving van de rentecurve met 1 procentpunt. Een hoge duratie geeft een hoge gevoeligheid voor veranderingen in de rente weer.

	31-12-2023		31-12-2022	
	Waarde balanspost	Duratie	Waarde balanspost	Duratie
Vastrentende waarden (voor derivaten)	2.884.111	6,4	2.665.049	6,2
Vastrentende waarden (na derivaten)	2.584.543	15,2	2.351.374	14,4
Technische voorzieningen	3.923.448	17,8	3.519.301	18,1

Op balansdatum is de duratie van de beleggingen in vastrentende waarden (voor derivaten) aanzienlijk korter dan de duratie van de technische voorzieningen. Er is derhalve sprake van een zogenaamde "duratie-mismatch". Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van de beleggingen in vastrentende waarden minder snel daalt dan de waarde van de technische voorzieningen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur), waardoor de dekkinggraad zal stijgen. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen in vastrentende waarden minder snel stijgen dan de waarde van de technische voorzieningen, waardoor de dekkinggraad daalt.

Het pensioenfonds heeft de volgende beheersmaatregelen genomen:

- Het strategisch renteafdeckingspercentage is 55,8% op marktbasis. Dit is op basis van markttrentes, curve-neutraal (o.b.v. een aangepast curve-profiel) uitgevoerd. De instrumenten die daartoe worden gebruikt zijn renteswaps inclusief liquiditeiten (voor onderpand), Euro staatsobligaties, bedrijfsobligaties en hypotheeklen. In de uitvoering zal het feitelijke renteafdeckingspercentage op totaalniveau binnen een bandbreedte van -4 procentpunt en +4 procentpunt en binnen een bandbreedte van -4 procentpunt en +4 procentpunt op looptijdsegmentniveau liggen.
- De netto impact van de renteafdekking op de dekkinggraad wordt in de kwartaal- en risicorapportages inzichtelijk gemaakt. In deze rapportages wordt eveneens de effectiviteit van de rentehedge inzichtelijk gemaakt.

Het pensioenfonds maakt gebruik van rentederivaten. De rentederivaten zijn gecleard bij een centrale tegenpartij. Door middel van rentederivaten kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.

In onderstaande tabel is de contractomvang van de rentederivaten ultimo 2023 opgenomen:

Type contract	Expiratiedatum	Contractomvang
Renteswaps	2024-2029	571.000
Renteswaps	2030-2039	794.763
Renteswaps	2040-2049	837.214
Renteswaps	2050-2059	319.104
Renteswaps	2060-2069	351.812
Renteswaps	2070-2079	95.490

De samenstelling van de vastrentende waarden naar looptijd is als volgt:

	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Resterende looptijd < 1 jaar	467.756	18,4	111.878	4,8
Resterende looptijd > 1 jaar < 5 jaar	879.853	34,6	1.084.862	47,1
Resterende looptijd > 5 jaar	1.194.072	47,0	1.108.984	48,1
	2.541.681	100,0	2.305.724	100,0

Inflatierisico

Een pensioenfonds loopt inflatierisico doordat de waarde van de pensioentoezeggingen anders op inflatieveranderingen reageert dan de waarde van de beleggingen. Het (gedeeltelijk) streven naar een reëel pensioen geeft een risico dat de verandering van de pensioenvoorzieningen als gevolg van inflatie niet gecompenseerd wordt door een waardeverandering van de beleggingen.

Beheersmaatregel:

De toeslagambitie wordt in de ALM getoetst en indien nodig worden beleggingsinstrumenten opgenomen die specifiek bescherming bieden tegen inflatie, zoals inflatieobligaties en -swaps. Dat is ultimo 2023 en 2022 niet het geval.

Risico zakelijke waarden (S2)

Risico zakelijke waarden is het risico van waardewijzigingen door de ontwikkeling van marktprijzen van vastgoedbeleggingen en aandelen, die wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren. Omdat alle beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde waarbij waardewijzigingen onmiddellijk in het saldo van baten en lasten worden verwerkt, zijn alle wijzigingen in marktomstandigheden direct zichtbaar in het beleggingsresultaat. Het prijsrisico wordt gemitigeerd door diversificatie.

Specificatie vastgoedbeleggingen naar sector	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Woningen	294.649	65,0	320.853	68,0
Winkels	58.775	13,0	58.079	12,3
Participaties in vastgoedmaatschappijen	99.891	22,0	93.237	19,7
	453.315	100,0	472.169	100,0
Specificatie vastgoedbeleggingen naar regio	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Europa	409.573	90,3	437.367	92,6
Noord-Amerika	33.948	7,5	25.098	5,3
Azië en Oceanië	8.463	1,9	8.356	1,8
Ontwikkelde markten	451.984	99,7	470.821	99,7
Opkomende markten	1.331	0,3	1.348	0,3
	453.315	100,0	472.169	100,0
Specificatie aandelen naar sector	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Informatietechnologie	403.891	29,5	298.933	25,4
Consumptiegoederen	248.466	18,2	226.153	19,2
Financiële instellingen (w.o. banken en verzekeraars)	211.208	15,5	185.590	15,8
Gezondheidszorg	188.061	13,8	178.946	15,2
Industrie	145.573	10,7	125.477	10,7
Telecommunicatie	97.536	7,1	74.903	6,4
Grondstoffen	32.764	2,4	38.828	3,3
Nutsbedrijven	28.911	2,1	30.114	2,6
Energie	6.414	0,5	9.448	0,8
Overige	2.368	0,2	6.951	0,6
	1.365.192	100,0	1.175.343	100,0
Specificatie aandelen naar regio	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Noord-Amerika	897.607	65,8	723.130	61,5
Europa	243.852	17,9	215.438	18,3
Azië en Oceanië	194.549	14,2	194.926	16,6
Ontwikkelde markten	1.336.008	97,9	1.133.494	96,4
Opkomende markten	29.184	2,1	41.849	3,6
	1.365.192	100,0	1.175.343	100,0

Valutarisico (S3)

Valutarisico is het risico van waardeverandering door de ontwikkeling van de waarde van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door middel van valutaderivaten wordt dit risico afgedekt. Valutaderivaten zijn met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het verkopen van een valuta en de aankoop van een andere valuta, tegen een vooraf vastgestelde prijs en op een vooraf vastgestelde datum.

Het totaalbedrag dat buiten de euro wordt belegd bedraagt ultimo verslagjaar € 1.680.121 (2022: € 1.518.021).

Beheersmaatregelen: De beleggingsportefeuille is voor 70% (2022: 69%) afgedekt door de valutaderivaten. Per einde boekjaar is de waarde van de uitstaande valutaderivaten € 4.068 (2022: € 24.053).

Het valutarisico wordt via een zogenaamde overlay uitgevoerd, waarbij de valutaposities van de betreffende beleggingen geaggregeerd worden afgedekt.

De vreemde valutapositie voor en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	Positie voor afdekking	Valutaderivaten	Nettopositie na afdekking 2023	Nettopositie na afdekking 2022
EUR	2.621.874	1.176.154	3.798.028	3.457.067
USD	1.081.614	-1.036.595	45.019	499
JPY	71.794	-71.988	-194	-3.356
GBP	62.322	-64.713	-2.391	-3.814
HKD	40.979	-	40.979	46.157
CAD	28.676	1.096	29.772	26.934
CHF	32.354	-	32.354	32.149
AUD	19.582	-	19.582	18.678
Overige	342.800	114	342.914	356.297
	4.301.995	4.068	4.306.063	3.930.611

De vreemde valutapositie per beleggingscategorie per ultimo 2023 is:

	Vastgoed-beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
EUR	408.511	124.273	2.250.228	883.553	131.463	3.798.028
USD	33.370	896.316	97.837	-1.036.595	54.091	45.019
JPY	2.624	68.779	-	-71.988	391	-194
GBP	511	34.409	4.036	-64.713	23.366	-2.391
HKD	2.750	38.080	-	-	149	40.979
CAD	354	28.262	-	1.096	60	29.772
CHF	200	31.770	-	-	384	32.354
AUD	2.117	17.265	-	-	200	19.582
Overige	2.878	126.038	189.580	116	24.302	342.914
	453.315	1.365.192	2.541.681	-288.531	234.406	4.306.063

Per ultimo 2022 was de vreemde valutapositie per beleggingscategorie als volgt verdeeld:

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
EUR	436.366	96.284	2.015.055	750.361	159.001	3.457.067
USD	24.932	723.178	108.029	-916.664	61.024	499
JPY	2.196	61.188	-	-66.829	89	-3.356
GBP	559	32.409	3.713	-62.699	22.204	-3.814
HKD	3.626	42.457	-	-	75	46.158
CAD	173	25.424	-	1.235	102	26.934
CHF	168	31.961	-	-	20	32.149
AUD	1.538	15.849	-	-	1.290	18.677
Overige	2.611	146.593	178.927	480	27.686	356.297
	472.169	1.175.343	2.305.724	-294.116	271.491	3.930.611

In onderstaande tabel is de contractomvang van de valutaderivaten ultimo 2023 opgenomen:

Type contract	Expiratiedatum	Contractomvang
Valutatermijncontract EUR/USD	12-1-2024	116.825
Valutatermijncontract EUR/USD	13-3-2024	869
Valutatermijncontract EUR/GBP	12-1-2024	64.704
Valutatermijncontract EUR/JPY	12-1-2024	72.648
Valutatermijncontract EUR/CAD	13-3-2024	12.999

Kredietrisico (S5)

Het risico dat een tegenpartij contractuele of andere overeengekomen verplichtingen (waaronder verstrekte kredieten, leningen, vorderingen) niet nakomt al dan niet als gevolg van het aan restricties onderhevig zijn van buitenlandse betalingen.

Het risico dat wordt gelopen is een gewenst risico voor zover daar een voldoende compensatie in de vorm van een hoger rendement tegenover staat.

Beheersmaatregelen:

- in de strategische risicoafweging op basis van de ALM wordt op basis van risicomaten een allocatie naar vastrentende waarden met kredietrisico bepaald; en
- binnen de beleggingsportefeuilles worden limieten opgenomen op kredietwaardigheidsratings van beleggingen in instrumenten, landen en/of sectoren.

Kredietrisico ontstaat ook bij het aangaan van transacties met externe partijen (onder andere derivatenposities) waarbij risico wordt gelopen op zulke tegenpartijen. Een faillissement van een tegenpartij kan tot verliezen leiden. Dit is een ongewenst risico dat, binnen redelijke grenzen, dient te worden geminimaliseerd.

Beheersmaatregelen:

- bij het aangaan van nieuwe transacties wordt de tegenpartij getoetst op kredietwaardigheid, bestaande blootstelling en andere relevante aspecten;
- iedere tegenpartij mag - afhankelijk van de kredietwaardigheid - slechts een bepaald percentage van het totale risico uitmaken, er wordt onderpand bedongen en de kwaliteit en frequentie van aanpassing worden vooraf vastgelegd en voortdurend gemonitord.

Ter afdekking van het settlementrisico wordt door het pensioenfonds alleen belegd in markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementsysteem functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot OTC-derivaten wordt door het pensioenfonds alleen gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA-overeenkomsten zijn afgesloten zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door onderpand. Er wordt gebruik gemaakt van dagelijkse waarderingen. Voor de rentederivaten wordt gebruikgemaakt van centrally cleared renteswaps, waarbij de posities dagelijks worden afgerekend.

Specificatie vastrentende waarden naar regio	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
Europa	2.148.745	84,5	1.895.348	82,2
Noord-Amerika	229.548	9,0	252.777	11,0
Azië en Oceanië	108.805	4,3	102.654	4,4
Ontwikkelde markten	2.487.098	97,8	2.250.779	97,6
Opkomende markten	54.583	2,2	54.945	2,4
	2.541.681	100,0	2.305.724	100,0

Ten aanzien van de kredietwaardigheid van de debiteuren van de vastrentende portefeuille wordt het volgende overzicht gegeven:

	31-12-2023	in %	31-12-2022	in %
AAA	1.000.394	39,4	418.415	18,2
AA	354.325	13,9	336.434	14,6
A	324.301	12,8	345.864	15,0
BBB	421.193	16,6	429.161	18,6
< BBB	163.836	6,4	184.393	8,0
Geen rating	277.632	10,9	591.457	25,6
	2.541.681	100,0	2.305.724	100,0

De in bovenstaande tabel vermelde ratings zijn gebaseerd op de ratings afgegeven door ratingbureaus S&P, Moody's en Fitch.

In de categorie 'Geen rating' zijn hoofzakelijk beleggingen in hypotheekbeleggingsfondsen en in bedrijfsobligaties opgenomen.

Verzekeringstechnisch risico (S6)

De belangrijkste verzekeringstechnische risico's voor het fonds zijn de levensverwachting en arbeidsongeschiktheid. Wanneer ontwikkelingen op deze gebieden moeten leiden tot aanpassing van de grondslagen, zal het fonds hiertoe direct overgaan.

Beheersmaatregel:

- het verzekeringstechnisch risico wordt bewaakt aan de hand van de jaarlijkse actuariële analyses van het fonds en landelijke publicaties inzake levensverwachting en arbeidsongeschiktheid.

Langlevenrisico

Langlevenrisico is het risico dat (gewezen) deelnemers of pensioengerechtigden langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de technische voorziening. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting.

Door toepassing van de Prognosetafel AG2022 met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevenrisico op basis van de actuele inzichten verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Overlijdensrisico

Het overlijdensrisico betekent dat het pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk een partnerpensioen moet toekennen waarvoor door het pensioenfonds geen voorzieningen zijn getroffen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid(schadereserve). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het beleid van het pensioenfonds is om het overlijdens- en arbeidsongeschiktheidsrisico niet te herverzekeren.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen. Hierdoor kan het pensioenfonds mogelijk op korte termijn niet aan zijn verplichtingen voldoen. Waar de overige risicomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico wordt beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er wordt eveneens rekening gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies. Gegeven het feit dat een groot deel van de beleggingsportefeuille snel verhandelbaar is en in liquiditeiten is om te zetten, is het liquiditeitsrisico op nihil gesteld bij de toepassing van het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen.

Concentratierisico (S8)

Grote posten zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen, moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt. Concentratierisico is gemeten naar concentratie van een land of bij een tegenpartij.

Dit betreft per 31 december 2023 de volgende posten (percentage ten opzichte van het balanstotaal ultimo 2023: 15% respectievelijk ultimo 2022: 13%):

Vastrentende waarden	31-12-2023	31-12-2022
Staatsobligaties Nederland	306.462	257.366
Staatsobligaties Frankrijk	188.536	190.429
Staatsobligaties Duitsland	145.830	141.703
Obligaties Europese Unie	110.019	-

In het algemeen geldt dat concentratierisico kan optreden als een adequate spreiding van activa en passiva ontbreekt.

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen. Een portefeuille van beleggingen die sterk sectorgebonden is, kan door deze sectorconcentratie een verhoogd risico lopen. Indien aandelen in dezelfde sector worden aangehouden is sprake van een cumulatief concentratierisico.

Beheersmaatregel:

- concentraties worden beperkt via de mandaatrichtlijnen die aan de vermogensbeheerders worden opgedragen. Op basis van analyses wordt beoordeeld of deze acceptabel zijn of dat deze teruggebracht moeten worden.

Bij de bepaling van het vereist eigen vermogen past het pensioenfonds het standaardmodel van de DNB toe. In dat model wordt het concentratierisico vooralsnog op nihil gesteld.

De belangrijkste vorm van concentratierisico in de verplichtingen van het pensioenfonds is de demografische opbouw van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Gegeven de aard is dit risico niet te beïnvloeden. De (naar voorziening gewogen) gemiddelde leeftijd bedraagt 62,6 jaar (2022: 62,3 jaar), waarbij sprake is van een gelijkmatige leeftijdsverspreiding.

Op grond hiervan heeft het bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van concentratie in de activa of verplichtingen en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico wordt aangehouden.

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken.

De beleggingsportefeuille is ondergebracht bij verschillende vermogensbeheerders. Met deze partijen zijn overeenkomsten en service level agreements (SLA's) gesloten. De afhankelijkheid van deze partijen wordt beheerst doordat de bewaring van de stukken uit de portefeuille is ondergebracht bij custodian CACEIS. De pensioenuitvoering is uitbesteed aan pensioenuitvoerder APG. Met APG is een uitbestedingsovereenkomst en een SLA gesloten. Het bestuur beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering van de vermogensbeheerders, custodian en pensioenuitvoerder door middel van performancerapportages (alleen vermogensbeheerders), SLA-rapportages, incontrolstatements en onafhankelijk getoetste interne beheersingsrapportages (Standaard 3402-rapportages). Aangezien hiermee sprake is van adequate beheersing van de operationele risico's, houdt het pensioenfonds hiermee geen rekening in de solvabiliteitstoets.

Actief beheer risico (S10)

Wanneer er sec voor een actief beleggingsbeleid geopteerd wordt met als doelstelling de benchmark te verslaan brengt dit extra risico met zich mee ten opzichte van een belegging in de benchmark. Een extra schok of een opslag op de betreffende standaardschok in het standaardmodel lijkt in dit verband logisch. Immers het risico is groter en dus moet de benodigde buffer hoger zijn.

Actief beheer kan echter ook ingezet worden met andere doelstellingen dan een hoger rendement dan de benchmark te behalen. Mogelijke strategieën zijn:

- De volatiliteit van de gevolgde benchmark verlagen en daarmee het risico beperken
- De volatiliteit van de gehele portefeuille verlagen
- Investeren in beleggingscategorieën waarvoor (nog) geen ontwikkelde benchmark beschikbaar is. Bijvoorbeeld in het geval van maatschappelijk verantwoord beleggen.

Er is geen expliciet voorschrift voor de verwerking van actief beheer binnen het standaardmodel. Voor de bepaling van de benodigde buffer voor het actief beheer-risico heeft DNB een methode uitgewerkt (handreiking actiefbeheerrisico (S10) standaardmodel vereist eigen vermogen, Q&A 01673).

Het fonds neemt S10 op als voor beursgenoteerde aandelen de tracking error (TE) van het mandaat ten opzichte van de benchmark meer bedraagt dan 1%. Het fonds berekent dan de S10 voor het additionele risico boven de TE van 1% conform de handreiking.

6 Toelichting op de staat van baten en lasten

(Bedragen in duizenden euro's, tenzij anders vermeld)

7. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds (van werkgevers en werknemers)

	2023	2022
Premiebijdragen werkgevers en werknemers	78.256	74.278
Afschrijving premievorderingen	-61	-18
Mutatie voorziening dubieuze debiteuren	-5	20
	78.190	74.280

De totale bijdrage van werkgever en werknemers bedraagt 24,5% (2022: 24,5%) van de pensioengrondslag.

De zuivere kostendeekkende, gedempte en feitelijke premie volgens artikel 130 van de Pensioenwet zijn als volgt:

	2023	2022
Zuivere kostendeekkende premie	77.333	120.859
Gedempte kostendeekkende premie	77.253	72.438
Feitelijke premie	78.256	74.278

De zuivere kostendeekkende premie is gebaseerd op de marktrente (nominale rentetermijnstructuur van 31 december 2023 gepubliceerd door DNB).

De feitelijke premie is als bate verantwoord. De feitelijke premie is exclusief mutaties inzake premievorderingen en inclusief de premieopslag voor premievrijstelling van € 1.893 (2022: € 3.039).

Het pensioenfonds hanteert voor de jaarlijkse toetsing van de hoogte van de kostendeekkende premie een gedempte kostendeekkende premie. Hierbij wordt de gedempte kostendeekkende premie jaarlijks vastgesteld op basis van een verwacht reëel rendement.

De samenstelling van de zuivere kostendeekkende premie is als volgt:

	2023	2022
Actuarieel benodigde premies	63.084	101.292
Opslag voor uitvoeringskosten	1.695	1.031
Solvabiliteitsopslag (vereist eigen vermogen)	12.554	18.536
	77.333	120.859

De samenstelling van de gedempte premie is als volgt:

	2023	2022
Actuarieel benodigde premies	39.324	38.249
Opslag voor uitvoeringskosten	1.695	1.031
Solvabiliteitsopslag (vereist eigen vermogen)	7.825	7.000
Voorwaardelijke onderdelen	28.409	26.158
	77.253	72.438

Voor de gedempte premie is aangesloten bij de methodiek van het FTK voor een gedempte premie op basis van verwacht rendement: een opslag ter grootte van de hoogte van het vereist eigen vermogen en de kosten voor toekomstige toeslagen. De kosten voor toeslagen zijn gebaseerd op een toeslag ter grootte van het gemiddelde van de prijsindex. Deze kosten zijn hoger dan de opslag voor het vereist eigen vermogen, dus is het meerdere (boven de opslag voor het VEV) verwerkt in een aanvullende premie voor voorwaardelijke onderdelen.

8. Beleggingsresultaten voor risico pensioenfondsen

2023	Directe beleggingsopbrengsten	Indirecte beleggingsopbrengsten	Kosten vermogensbeheer	Totaal
Vastgoedbeleggingen	14.392	-37.436	-493	-23.537
Aandelen	22.950	264.160	-1.332	285.778
Vastrentende waarden	44.565	99.597	-2.569	141.593
Derivaten	-14.910	45.920	-378	30.632
Overige beleggingen	9.337	-6.446	-235	2.656
	76.334	365.795	-5.007	437.122
Algemene kosten toegerekend vanuit pensioenuitvoeringskosten	-	-	-1.375	-1.375
	76.334	365.795	-6.382	435.747

2022	Directe beleggingsopbrengsten	Indirecte beleggingsopbrengsten	Kosten vermogensbeheer	Totaal
Vastgoedbeleggingen	11.200	-5.851	-270	5.079
Aandelen	901	-286.265	-1.064	-286.428
Vastrentende waarden	26.630	-521.711	-1.490	-496.571
Derivaten	15.896	-624.272	-208	-608.584
Overige beleggingen	1.683	8.672	-127	10.228
	56.310	-1.429.427	-3.159	-1.376.276
Algemene kosten toegerekend vanuit pensioenuitvoeringskosten	-	-	-1.130	-1.130
	56.310	-1.429.427	-4.289	-1.377.406

De kosten van vermogensbeheer omvatten de kosten die door de custodian en vermogensbeheerder(s) direct bij het fonds in rekening zijn gebracht. Het aandeel van het fonds in de kosten die door de vermogensbeheerders ten laste van beleggingsfondsen zijn gebracht is onderdeel van de indirecte beleggingsopbrengsten. Deze bedragen € 5.687 (2022: € 15.570). In 2022 is € 4.450 aan transactiekosten terug gevorderd. Per saldo bedroegen deze kosten in 2022 € 11.120.

De beleggingskosten bedragen hiermee rekening houdend in totaal € 12.399 (2022: € 15.409). Deze kosten bestaan voor € 9.559 uit beheervergoedingen (2022: € 10.464), voor € 368 uit performance-gerelateerde vergoedingen (2022: € - 1.189), voor € 1.097 uit transactiekosten (2022: € 5.004) en voor € 1.375 uit algemene kosten die zijn toegerekend vanuit de pensioenuitvoeringskosten (2022: € 1.130).

9. Overige baten

Hieronder zijn verantwoord retour ontvangen btw € 1.407 (2022: € 12), ontvangen bankrente € 386 (2022: € 0), rentebaten incasso € 63 (2022: € 28), en overige baten € 5 (2022: € 0).

10. Pensioenuitkeringen

	2023	2022
Ouderdomspensioen	106.480	96.832
Partnerpensioen	22.366	20.346
Arbeidsongeschiktheid	367	383
Wezenpensioen	156	144
Afkopen	671	807
	130.040	118.512

De post afkopen betreft de afkoop van pensioenen die lager zijn dan € 594,89 (2022: € 520,35) per jaar overeenkomstig artikel 66 van de Pensioenwet (vermelde bedragen zijn in euro's).

Het bestuur heeft in het boekjaar besloten om gebruik te maken van de verruimde wettelijke mogelijkheid om extra toeslag te verlenen, waardoor aan alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden per 1 januari 2024 een toeslag is verleend van 6,85%. Per 1 januari 2023 was een toeslag van 7,33% verleend. Tevens is in het vorig boekjaar per 1 september 2022 een toeslag verleend van 1,48%.

11. Pensioenuitvoeringskosten

	2023	2022
Administratiekosten	3.851	3.086
Bestuurskosten	643	718
Kosten bestuursbureau	737	766
Kosten verantwoordingsorgaan	80	63
Raad van Toezicht	54	49
Advieskosten Wtp	568	-
Advieskosten regulier	104	223
Actuariskosten	233	264
Accountantskosten	102	80
De Nederlandsche Bank	341	251
Autoriteit Financiële Markten	32	23
Pensioenfederatie	30	29
Overige kosten	50	42
	6.825	5.594
Hiervan toegerekend aan kosten vermogensbeheer	-1.375	-1.130
	5.450	4.464

Honararia onafhankelijke accountant

De externe onafhankelijke accountant is evenals in 2022 PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Het onderzoek van de jaarrekening omvat zowel de wettelijke controle van de statutaire jaarrekening als de verslagstaten in het kader van de Pensioenwet.

Op grond van artikel 382a Titel 9 Boek 2 BW is de vermelding van de honoraria van de onafhankelijke accountant als volgt. De bedragen zijn inclusief btw en gebaseerd op de totale honoraria toegerekend aan het boekjaar waarop de jaarrekening betrekking heeft, ongeacht of de werkzaamheden reeds gedurende het boekjaar zijn verricht.

	2023		2022	
	PwC*	Overig	PwC*	Overig
	Accountants N.V.	PwC-netwerk**	Accountants N.V.	PwC-netwerk**
Onderzoek van de jaarrekening en verslagstaten	102	-	80	-
Andere controleopdrachten	-	-	-	-
Fiscale adviesdiensten	-	58	-	17
Andere niet-controlediensten	-	-	-	-
	102	58	80	17

* PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

** De kosten Overig PwC-netwerk betreffen kosten in het kader van btw-advies.

Vergoeding bestuurders

Het pensioenfonds heeft zowel in 2023 als in 2022 geen personeel in dienst. De beheeractiviteiten worden op basis van een uitvoeringsovereenkomst verricht door personeel in dienst van APG DWS en Fondsenbedrijf nv dan wel de vermogensbeheerders.

De transacties met bestuurders hebben betrekking op de vergoedingen voor de werkzaamheden verband houdende met de bestuurs- en commissievergaderingen. De vergoedingen bestaan uit beloningen van € 404 (2022: € 375) en vergoedingen van reiskosten van € 21 (2022: € 22).

Raad van Toezicht

De kosten met betrekking tot de Raad van Toezicht bestaan uit vergoedingen voor de werkzaamheden op het gebied van intern toezicht. In 2023 bedroegen deze kosten € 54 (2022: € 49).

Bestuursbureau

Het bestuursbureau houdt zich bezig met de ondersteuning van de werkzaamheden van het bestuur, verantwoordingsorgaan en raad van toezicht. De personeelsleden van het bestuursbureau zijn in loondienst van Stichting Technisch Bureau Bouwnijverheid dan wel extern ingehuurd. Het bestuursbureau opereert onafhankelijk van de uitvoeringsorganisaties. Om dit te waarborgen zijn onafhankelijkheidsverklaringen opgesteld. De medewerkers van het bestuursbureau leggen rechtstreeks verantwoording af aan het bestuur.

12. Mutatie technische voorzieningen voor risico pensioenfonds

	2023	2022
Pensioenopbouw	60.064	96.576
Toeslagverlening	250.621	306.748
Rentetoevoeging	113.566	-22.496
Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten	-133.216	-121.811
Wijziging marktrente	110.908	-1.387.517
Wijziging actuariële uitgangspunten	10.672	34.511
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-13.790	-7.575
Overige mutaties technische voorzieningen	5.322	4.582
	404.147	-1.096.982

Rentetoevoeging

De voorziening pensioenverplichtingen is in het boekjaar opgerent met 3,264% (2022: -0,486%). Dit is de éénjaarsrente uit de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december 2022.

Wijziging marktrente

Door de wijziging van de UFR-methodiek (per 1 januari 2023) is de voorziening pensioenverplichtingen in 2023 met € 16.975 gestegen (2022: € 48.084 gestegen). De reguliere wijziging van de rentetermijnstructuur heeft geleid tot een stijging van de voorziening pensioenverplichtingen met € 93.933 (2022: € 1.435.601 gedaald). Per saldo steeg de voorziening pensioenverplichtingen door de wijziging marktrente dus met € 110.908 (2022: € 1.387.517 gedaald).

Wijziging actuariële uitgangspunten

	2023	2022
Wijziging opslag excassokosten	10.672	-
Invoering nieuwe overlevingstafels	-	24.565
Wijziging correctiefactoren	-	10.808
Wijziging partnerfrequenties	-	-862
	10.672	34.511

Overige mutaties technische voorzieningen

	2023	2022
Wijziging door kanssystemen en overige		
Sterfte	2.631	1.831
Arbeidsongeschiktheid	2.934	1.515
Mutaties	-243	1.236
	5.322	4.582

13. Saldo overdrachten van rechten

	2023	2022
Inkomende waardeoverdrachten	-2.699	-3.866
Uitgaande waardeoverdrachten	14.636	11.100
	11.937	7.234

Dit betreft de ontvangst van of betaling aan pensioenfonds of pensioenverzekeraar van respectievelijk de vorige of nieuwe werkgever van de contante waarde van premievrije pensioenaanspraken van deelnemers die tot de ontslagdatum zijn opgebouwd. De ontvangen koopsommen worden aangewend voor de inkoop van extra aanspraken.

	2023	2022
Wijziging technische voorziening inzake overdracht van rechten		
Toevoeging aan de technische voorzieningen	3.304	4.021
Onttrekking aan de technische voorzieningen	-17.094	-11.596
	-13.790	-7.575

Het resultaat op waardeoverdrachten is als volgt:

	2023	2022
Overgenomen pensioenverplichting	-605	-155
Overgedragen pensioenverplichting	2.458	496
	1.853	341

14. Overige lasten

In 2023 was het saldo overige lasten nihil. Hieronder zijn in 2022 de rentekosten verantwoord (€ 55).

Belastingen

De activiteiten van het pensioenfonds zijn vrijgesteld van belastingheffing in het kader van de vennootschapsbelasting.

Vaststelling van de jaarrekening door het bestuur

Het bestuur van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus heeft de jaarrekening 2023 vastgesteld in de vergadering van 18 juni 2024.

Namens het bestuur en de raad van toezicht,

18 juni 2024, Harderwijk

Bestuur

H.W.T. de Vaan, voorzitter

G.T.J Meulenbroek, vicevoorzitter

M.M.E.P. Groenen

P. de Groot

J.G.E. van Leeuwen

R.G. Nagtegaal

I. Slikkerveer

A. Soederhuizen

Raad van toezicht

H.G.I.M Peters, voorzitter

P.G.E. van Gent

F.R. Valkenburg

III. OVERIGE GEGEVENS

1. Statutaire regeling omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

Ten aanzien van de bestemming van het saldo van baten en lasten is geen bepaling opgenomen in de statuten van het fonds. De bestemming is nader uitgewerkt in de ABTN.

Het voorstel voor de bestemming van het saldo van baten en lasten over 2023 is opgenomen in de jaarrekening.

2. Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus te Harderwijk is aan Milliman Pensioenen B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2023.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie. Dit geldt tevens voor andere actuarissen en deskundigen die werkzaam zijn bij Milliman Pensioenen B.V.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de overall materialiteit bepaald op 39.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven 1.900 (5% van de overall materialiteit) te rapporteren.

Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- toereikende technische voorzieningen zijn vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen;
- het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen conform de wettelijke bepalingen zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

Overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten zijn toereikende technische voorzieningen vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet met uitzondering van artikel 132 van de Pensioenwet. Het eigen vermogen is lager dan het vereist eigen vermogen.

Hierbij is in aanmerking genomen dat het pensioenfonds gebruik maakt van de versoepelde toeslagregels opgenomen in het Besluit toeslag in bijzondere omstandigheden 2023, waardoor artikel 137, tweede lid, onderdelen a en b van de Pensioenwet niet van toepassing zijn. Het pensioenfonds heeft onderbouwd te hebben voldaan aan de in dat besluit gestelde voorwaarden voor het gebruik van de versoepelde toeslagregels.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is hoger dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amsterdam, 20 juni 2024

drs. R.K. Sagoenie AAG
verbonden aan Milliman Pensioenen B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Verklaring over de jaarrekening 2023

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus ('de stichting') een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van de stichting op 31 december 2023 en van het saldo van baten en lasten over 2023 in overeenstemming met Titel 9, Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek ('BW').

Wat we hebben gecontroleerd

Wij hebben de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening 2023 van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus te Harderwijk gecontroleerd.

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2023;
- de staat van baten en lasten over 2023; en
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

Het stelsel voor financiële verslaggeving dat is gebruikt voor het opmaken van de jaarrekening is Titel 9 Boek 2 BW.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de paragraaf 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Onafhankelijkheid

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assuranceopdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

NLE00024061.1.1

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V., Thomas R. Malthusstraat 5, 1066 JR Amsterdam, Postbus 90357, 1006 BJ Amsterdam

T: 088 792 00 20, F: 088 792 96 40, www.pwc.nl

'PwC' is het merk waaronder PricewaterhouseCoopers Accountants N.V. (KvK 34180285), PricewaterhouseCoopers Belastingadviseurs N.V. (KvK 34180284), PricewaterhouseCoopers Advisory N.V. (KvK 34180287), PricewaterhouseCoopers Compliance Services B.V. (KvK 51414406), PricewaterhouseCoopers Pensions, Actuarial & Insurance Services B.V. (KvK 54226368), PricewaterhouseCoopers B.V. (KvK 34180289) en andere vennootschappen handelen en diensten verlenen. Op deze diensten zijn algemene voorwaarden van toepassing, waarin onder meer aansprakelijkheidsvoorwaarden zijn opgenomen. Op leveringen aan deze vennootschappen zijn algemene inkoopvoorwaarden van toepassing. Op www.pwc.nl treft u meer informatie over deze vennootschappen, waaronder deze algemene (inkoop)voorwaarden die ook zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel te Amsterdam.

Informatie ter ondersteuning van ons oordeel

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot fraude en continuïteit, en de aangelegenheden daaruit, bepaald in de context van de controle van de jaarrekening als geheel en bij het vormen van ons oordeel hierover. De informatie ter ondersteuning van ons oordeel, zoals onze bevindingen en observaties ten aanzien van de controleaanpak frauderisico's en de controleaanpak continuïteit, moet in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen of conclusies.

Controleaanpak frauderisico's

Wij hebben risico's op een afwijking van materieel belang in de jaarrekening die het gevolg is van fraude geïdentificeerd en ingeschat. Wij hebben tijdens onze controle inzicht verkregen in Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus en haar omgeving en de componenten van het interne beheersingssysteem, waaronder het risico-inschattingsproces en de wijze waarop het bestuur inspeelt op frauderisico's en het interne beheersingssysteem monitort. Wij verwijzen naar het hoofdstuk 'Integraal Risicomanagement' van het bestuursverslag, waarin het bestuur haar frauderisicoanalyse heeft opgenomen.

Wij hebben ten aanzien van het risico op afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude de opzet en implementatie van de interne beheersing geëvalueerd, waaronder de frauderisicoanalyse van het bestuur, het integriteitsbeleid, de gedragscode, de klokkenluidersregeling en de procuratieregeling, en voor zover wij dat noodzakelijk achten voor onze controle, de werking getoetst van deze interne beheersmaatregelen.

Wij hebben om inlichtingen gevraagd bij de leden van het bestuur en medewerkers van het bestuursbureau of zij op de hoogte zijn van feitelijke, vermeende of vermoede fraude. Daarnaast hebben wij de rapportages van de sleutelfunctiehouders Interne Audit en de compliance officer geëvalueerd. Hieruit volgden geen signalen van feitelijke, vermeende of vermoede fraude die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang.

Als onderdeel van ons proces voor het identificeren van frauderisico's, hebben wij frauderisicofactoren overwogen met betrekking tot frauduleuze financiële verslaggeving, oneigenlijke toe-eigening van activa en omkoping en corruptie. Wij hebben geëvalueerd of deze factoren een indicatie vormden voor de aanwezigheid van frauderisico's.

De door ons geïdentificeerde frauderisico's en uitgevoerde specifieke werkzaamheden zijn als volgt:

<i>Geïdentificeerde frauderisico's</i>	<i>Onze controlewerkzaamheden en observaties</i>
---	---

<i>Doorbreken van de interne beheersingsmaatregelen door het bestuur</i>	
---	--

Volgens de controlestandaarden is het risico dat het bestuur de interne beheersingsmaatregelen doorbreekt in alle entiteiten aanwezig. Inherent bevindt het bestuur van een entiteit zich in een unieke positie om fraude te plegen, omdat het in staat is de administratieve vastleggingen te manipuleren en frauduleuze

Wij hebben de opzet en implementatie geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing in de processen voor het genereren en verwerken van journaalposten. Wij hebben journaalposten geselecteerd op basis van risicocriteria en hierop specifieke controlewerkzaamheden verricht. Wij hebben getoetst of de journaalposten en andere aanpassingen die tijdens het opstellen van de jaarrekening zijn aangebracht aanvaardbaar zijn.

financiële overzichten op te stellen door interne beheersingsmaatregelen te doorbreken die anderszins effectief lijken te werken. Daarom besteden wij bij al onze controles aandacht aan het risico van het doorbreken van maatregelen van interne beheersing door het bestuur met betrekking tot:

- journaalposten en andere aanpassingen die tijdens het opstellen van de jaarrekening zijn gemaakt;
- schattingen;
- significante transacties buiten het kader van de normale bedrijfsuitoefening.

Wij hebben daarbij bijzondere aandacht voor tendenties als gevolg van mogelijke belangen van het bestuur.

Wij zijn ook alert geweest op mogelijk significante transacties buiten de normale bedrijfsvoering van de stichting of die in een ander opzicht ongebruikelijk lijken in het licht van zowel ons inzicht in de stichting en de omgeving als andere tijdens de controle verkregen informatie. Wij hebben geen significante transacties buiten het kader van de normale bedrijfsvoering geïdentificeerd.

Wij hebben de opzet en implementatie geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing voor het maken van schattingen. Daarnaast hebben wij de beheersmaatregelen ten aanzien van de toegangsbeveiliging in de IT-systemen getoetst door het verkrijgen van inzicht in de ISAE3402-rapportage's van relevante serviceorganisaties.

Bij onze controlewerkzaamheden hebben wij aandacht voor belangrijke schattingsposten, die zijn gebaseerd op subjectieve input, zoals de fondsspecifieke elementen in de waardering van de technische voorzieningen en de waardering van niet-beursgenoteerde beleggingen. Wij hebben naar aanleiding van onze controle en de uitkomsten daarvan, deze schattingsposten beoordeeld op aanwijzingen van tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude.

Daarbij hebben wij onder meer de volgende werkzaamheden uitgevoerd:

- Wij hebben voor niet-beursgenoteerde fondsbeleggingen de waardering gevalideerd aan de hand van de nettovermogenswaarde conform de gecontroleerde jaarrekening over 2023 van het beleggingsfonds. Wij hebben daarnaast de rente- en valutaderivaten zelfstandig gewaardeerd.
- Evaluatie van de gehanteerde actuariële grondslagen en eventuele wijzigingen hierin, de uitkomsten van de actuariële analyse, en bespreking hiervan met het pensioenfonds en de certificerende actuaaris.
- Kennis name van de toelichting op de financiële positie en het toetsen aan de (toelichtings)vereisten uit de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving.

Wij hebben bij onze controle van de schattingsposten geen aanwijzingen van tendenties als gevolg van belangen van het bestuur geïdentificeerd. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het bestuur.

Wij hebben in onze controle een element van onvoorspelbaarheid ingebouwd. Daarnaast hebben we kennisgenomen van correspondentie met toezichthouders en zijn wij tijdens de controle alert gebleven op indicaties voor fraude. Wij hebben kennisgenomen van de beschikbare informatie, waaronder de door het pensioenfonds opgestelde SIRA (Systematische Integrale Risico Analyse). Ook hebben wij de uitkomst van andere controlewerkzaamheden beoordeeld en overwogen of er bevindingen zijn die een aanwijzing vormen voor fraude of het niet-naleven van wet- en regelgeving.

Controleaanpak continuïteit

Pensioenfondsen zijn op grond van de wetgeving gehouden om een adequate vermogensdekking, het vereist eigen vermogen, aan te houden. Het vereist eigen vermogen wordt op basis van het financieel toetsingskader bepaald. Als de dekkingsgraad van een pensioenfonds lager is dan het vereist eigen vermogen, moet een herstelplan worden opgesteld waaruit blijkt hoe het pensioenfonds het eigen vermogen op het vereiste niveau brengt. Als het pensioenfonds niet kan voldoen aan het herstel zullen aanvullende maatregelen moeten worden getroffen. Daar waar nodig zullen de rechten van de (gewezen) deelnemers moeten worden aangepast zodat weer aan het vereist eigen vermogen wordt voldaan.

Zoals toegelicht in het hoofdstuk ‘Stichtingskapitaal en reserves’ van de jaarrekening en de paragraaf ‘Verklaring Continuïteit’ in het bestuursverslag bevindt het pensioenfonds zich op balansdatum niet in een (reserve) tekortsituatie. Het is de verwachting van het bestuur dat het pensioenfonds over voldoende potentieel beschikt om uit een situatie van reservetekort te blijven. Het bestuur heeft de continuïteitsbeoordeling van de stichting voor ten minste twaalf maanden vanaf de datum van opmaken van de jaarrekening uitgevoerd en geen gebeurtenissen of omstandigheden geïdentificeerd die gerede twijfel kunnen doen ontstaan over de mogelijkheid van de stichting om haar continuïteit te handhaven (hierna: continuïteitsrisico’s).

Onze werkzaamheden om de continuïteitsbeoordeling van het bestuur te evalueren omvatten onder andere:

- Overwegen of de continuïteitsbeoordeling van het bestuur alle relevante informatie bevat waarvan wij als gevolg van onze controle kennis hebben gekregen en door het bestuur te bevragen over de belangrijkste veronderstellingen en uitgangspunten. Het bestuur heeft hierbij onder andere aandacht besteed aan:
 - De financiële positie van het pensioenfonds ten opzichte van het (minimaal) vereist eigen vermogen.
 - De bedrijfstakuitvoeringsovereenkomst en de overeenkomsten met uitbestedingspartijen voor pensioenbeheer en vermogensbeheer.
 - De continue monitoring van de beleggingsportefeuille, het (rente) afdekkingsbeleid en de beheersing van het liquiditeitsrisico.
 - Politieke, demografische, geografische, alsmede operationale ontwikkelingen, voor zover deze impact hebben op het pensioenfonds.
- Inwinnen van inlichtingen bij het bestuur over zijn kennis van continuïteitsrisico’s na de periode van de door het bestuur verrichte continuïteitsbeoordeling.

Daarnaast hebben wij de correspondentie met relevante toezichthoudende instanties geïnspecteerd.

Onze controlewerkzaamheden hebben geen informatie opgeleverd die strijdig is met de veronderstellingen en aannames van het bestuur over de gehanteerde continuïteitsveronderstelling.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Het jaarverslag omvat ook andere informatie. Dat betreft alle informatie in het jaarverslag anders dan de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9, B2 BW is vereist voor het bestuursverslag en de overige gegevens.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9, B2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9, B2 BW.

Verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening en de accountantscontrole

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor:

- het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9, B2 BW; en voor
- een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van het genoemde verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze doelstellingen zijn een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen over de vraag of de jaarrekening als geheel geen afwijking van materieel belang bevat als gevolg van fraude of van fouten en een controleverklaring uit te brengen waarin ons oordeel is opgenomen. Een redelijke mate van zekerheid is een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid en is geen garantie dat een controle die overeenkomstig de controlestandaarden is uitgevoerd altijd een afwijking van materieel belang ontdekt wanneer hier sprake van is.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij onze controleverklaring.

Amsterdam, 20 juni 2024
PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Origineel getekend door drs. N.C. Doets RA

Bijlage bij onze controleverklaring over de jaarrekening 2023 van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

In aanvulling op wat is vermeld in onze controleverklaring hebben wij in deze bijlage onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening nader uiteengezet en toegelicht wat een controle inhoudt.

De verantwoordelijkheden van de accountant voor de controle van de jaarrekening

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Ook op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een organisatie haar continuïteit niet langer kan handhaven.
- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen en het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

IV. BIJLAGEN

1. Benoemende organisaties

De volgende organisaties benoemen leden in het bestuur en/of het verantwoordingsorgaan:

- Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten (BNA);
- De Unie;
- FNV;
- CNV;
- CSO;
- ANBO.

2. Externe partijen

Het fonds werkte in 2023 samen met de volgende externe partijen:

Uitvoeringsorganisatie

Pensioenbeheer

APG DWS & Fondsenbedrijf N.V.

Vermogensbeheer

Amundi Asset Management

Bouwinvest Real Estate Investment Management B.V.

Columbia Threadneedle Netherlands B.V.

Fidelity (FIL(LUXEMBOURG)S.A.)

PGGM Vermogensbeheer B.V.

State Street Global Advisors Europe Limited

Syntrus Achmea Real Estate & Finance B.V.

UBS Fund Management (Luxembourg) S.A.

Bestuursbureau

Technisch Bureau Bouw & Infra

Ortec Finance B.V.

Sprenkels B.V.

Fiduciair Management

Columbia Threadneedle Investments B.V.

Custodian

CACEIS

Monitoring vastgoedbeleggingen

Finance Ideas B.V.

Adviserend actuaris

Triple A - Risk Finance B.V.

Certificerend actuaris

Milliman Pensioenen B.V.

Onafhankelijke externe accountant

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Vervuller sleutelfunctie Risicobeheer en Actuariel

Sprenkels B.V.

Vervuller sleutelfunctie Interne audit

Mazars

Compliancewerkzaamheden

Nederlands Compliance Instituut B.V.

Sprenkels B.V.

Vertrouwenspersoon

Nederlands Compliance Instituut B.V.

3. Gegevens pensioenregeling

	2023	2022	2021	2020	2019
Uitkeringsovereenkomst	Middellood	Middellood	Middellood	Middellood	Middellood
Opbouwpercentage ouderdomspensioen	1,44%	1,50%	1,39%	1,738%	1,738%
Opbouwpercentage partnerpensioen	1,3125%	1,3125%	1,3125%	1,3125%	1,3125%
Opbouwpercentage wezenpensioen	0,2625%	0,2625%	0,2625%	0,2625%	0,2625%
Pensioenrichtleeftijd	67	67	67	67	67
Maximumloon	82.694	81.663	80.041	78.223	76.382
Franchise	15.429	15.162	14.789	14.383	14.044
Maximum pensioengrondslag	67.265	66.501	65.252	63.840	62.338
Feitelijke pensioenpremie verplichte regeling	24,5%	24,5%	23,0%	23,0%	23,0%
Werkgeversdeel	13,475%	13,475%	12,65%	12,65%	12,65%
Werknemersdeel	11,025%	11,025%	10,35%	10,35%	10,35%
Verhoging ingegane pensioenen	7,33%	1 januari 2022: 1,20% 1 september 2022: 1,48%	0,00%	0,00%	0,53%
Verhoging pensioenrechten (gewezen) deelnemers	7,33%	1 januari 2022: 1,20% 1 september 2022: 1,48%	0,00%	0,00%	0,53%

4. Nevenfuncties

De bestuursleden hebben in 2023 de volgende relevante nevenactiviteiten vervuld:

M.M.E.P. Groenen

- DGA MG Advies B.V.
- DGA GLS Architectuur Interieur B.V.

P. de Groot

- Lid raad van advies Inbo architecten, adviseurs en stedenbouwkundigen
- Lid bestuur pensioenfonds DNB
- Voorzitter raad van toezicht pensioenfonds Delta Lloyd
- Lid RvC Woningborg
- Voorzitter Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector
- Voorzitter audit committee PNO media

J.G.E. van Leeuwen

- Werkzaam bij FNV
- Lid bestuur PNO Media
- Lid bestuur BPF Vervoer
- Lid bestuur VBDO
- Lid bestuur Eduardo Frei Stichting
- Lid redactieraad Financial Investigator

G.T.J. Meulenbroek

- Medewerker/risicomanagementadviseur Achmea Pensioenservices
- Sleutelfunctiehouder Risicobeheer Pensioenfonds Particuliere Beveiliging

R.G. Nagtegaal

- Voorzitter Stichting Geerestein (beheerder werknemersparticipatieregeling Inbo)
- Diverse adviesfuncties in met name de architectenbranche

I. Slikkerveer

- Senior adviseur pensioenen bij De Unie
- Bestuurslid Stichting Pensioenfonds Nederlandse Groothandel
- Lid bestuur ING CDC Pensioenfonds
- Partner Merlijn Groep

A. Soederhuizen

- Lid beleggingsadviescommissie PH&C
- Lid beleggingsadviescommissie Unilever APF (2 kringen)
- Adviseur Stichting Infinity

H.W.T. de Vaan

- Werkzaam bij CNV
- Lid bestuur Bedrijfstakpensioenfonds BPL
- Lid belanghebbendenorgaan Kring D van de Nationale APF
- Lid Klantenraad SAREF

De leden van het verantwoordingsorgaan hebben in 2023 de volgende relevante nevenactiviteiten vervuld:

E. Borgert

- Eigenaar/architect bij Aerde Borgert Architecten
- Lid Ladies' Circle Tilburg

B. van den Bos

- Adviseur bij Stichting De Kunsthaven te Enschede
- Adviseur Stichting Behoud Bungalowpark Het Teesinkbos
- Bestuurslid VVE de Valkenburgh Amsterdam

M. Kuijt

- Zelfstandig trainer/coach bij Juncta Juvant te Capelle aan den IJssel

H. Oonk

- Geen relevante nevenfuncties

D. Verweij

- Bureaumanager bij LEVS

W.E. Vester

- Operationeel manager Oosterhoff
- Deken Schiedams Jenevergilde Het Gulden Glaasje
- Lid bestuur Raad van Arbitrage in Bouwgeschillen

S. Vink

- Projectleider bij Inbo

De leden van de raad van toezicht hebben in 2023 de volgende relevante nevenactiviteiten vervuld:

P.G.E. van Gent

- Lid beleggingsadviescommissie Pensioenfonds IBM Nederland
- Lid beleggingsadviescommissie De Nationale APF
- Lid bestuur BPF Bouw
- Lid kascommissie buurtvereniging Park de Kievit

H.G.I.M. Peters

- Uitvoerend bestuurder vermogensbeheer Pensioenfonds Citigroup
- Lid bestuur Pensioenfonds HaskoningDHV

F.R. Valkenburg

- Onafhankelijk lid bestuur United Pensions
- Voorzitter raad van toezicht Pensioenfonds Werk en (re)integratie
- Lid raad van toezicht Pensioenfonds Mars
- Lid raad van toezicht Pensioenfonds Openbare bibliotheken
- Deskundig lid Commissie van Beroep van het Kifid
- Vicevoorzitter Occupational Pensions Stakeholder Group van EIOPA
- Investerder Vive Holding en Red to Blue
- Investerder ValueQuest
- Voorzitter Bestuur Delrin European Pension Fund OPF

De onafhankelijke leden van de Klachten- en geschillencommissie hebben in 2023 de volgende relevante nevenfuncties vervuld:

L. Berrich

- Geen relevante nevenfuncties

B.J. Bodewes

- Voorzitter geschillencommissie BPF Schilders

F. Prins

- Adviseur bij Blue Sky Group
- (Aspirant-)mentor bij Stichting Mentorschap Haag en Rijn
- Adviseur bij Ortec
- Adviseur Monitoringscommissie Code Pensioenfondsen

5. Bestuursbureau

Samenstelling bestuursbureau per ultimo 2023:

R. van Asselt, specialist Risicomanagement

H. Andringa, specialist Vermogensbeheer

M. Bonekamp, specialist Vermogensbeheer

P.O. Bos, directeur

E.M. Bosman, bestuursadviseur

V. Doekhi, medewerker Risicomanagement

M. Doelman, specialist Pensioenbeheer

R. Goris, specialist Vermogensbeheer

M. Kemper, specialist Vermogensbeheer

H. Kuiper, specialist Communicatie

E. Lock, specialist Risicomanagement

E. Snieder, specialist Risicomanagement

J. Wisse, ondersteuning Pensioencommissie

I. ter Weer, ondersteuning Communicatiecommissie

Niet alle bovenstaande personen werken fulltime voor het fonds of zijn het gehele verslagjaar in dienst geweest. Het bestuursbureau kent een workload voor ongeveer 5 vte.

6. Begrippen en afkortingen

Abtn (actuariële en bedrijfstechnische nota): pensioenfondsen dienen te werken volgens een Abtn. Hierin zijn de financiële opzet van een pensioenfonds en de grondslagen waarop deze berust, gemotiveerd omschreven.

Actuarieel benodigde premie: Dit is de premie die nodig is voor de inkoop van ouderdomspensioen en partnerpensioen in het betreffende jaar.

Actuele dekkingsgraad: De actuele dekkingsgraad toont iedere maand de verhouding tussen het vermogen van het fonds en de pensioenverplichtingen in een percentage. De pensioenverplichting is het bedrag dat nodig is om alle pensioenen voor nu en in de toekomst te kunnen betalen. De dekkingsgraad wordt als graadmeter beschouwd voor de mate van zekerheid dat de toegezegde pensioenen ook daadwerkelijk kunnen worden uitbetaald.

AFM (Autoriteit Financiële Markten): toezichthouder op het gedrag van pensioenfondsen.

ALM (asset liability management): ten methode om de samenstelling van de strategische beleggingsportefeuille te bepalen en af te stemmen op de verplichtingen.

Benchmark: vergelijkingsmaatstaf. Representatieve maatstaf waartegen de prestaties van een beleggingsportefeuille worden afgezet.

Beleidsdekkingsgraad: de beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de twaalf actuele dekkingsgraden van de laatste twaalf maanden.

CPI alle huishoudens van 1 oktober tot 1 oktober: Het overzicht met het prijsverloop van een pakket goederen en diensten dat een gemiddeld Nederlands huishouden aanschafft. De jaarmutatatie van de consumentenprijsindex is een belangrijke indicator voor de inflatie.

FTK (Financieel Toetsingskader): het Financieel Toetsingskader geeft regels over de wettelijke financiële verplichtingen van pensioenfondsen en is opgenomen in de Pensioenwet.

Governance: goed ondernemerschap; onder andere integer en transparant handelen door het bestuur, alsmede goed toezicht hierop. Ook het afleggen van verantwoording over het uitgevoerde beleid en het toezicht hierop valt eronder.

High yield: hoogrenderende obligaties, uitgegeven door ondernemingen met een lage kredietwaardigheid.

Performancetoets: de performancetoets is een middeling van de z-score over 5 jaar.

Premiedemping: Een pensioenfonds is verplicht om de premie voor een uitkeringsovereenkomst die een pensioenfonds bij werkgevers en werknemers in rekening brengt, te toetsen op kostendekkendheid. Daartoe moet het fonds eerst de zuivere kostendekkende premie uitrekenen. Aangezien de zuiver kostendekkende premie sterk kan fluctueren vanwege de actuele marktrente, mag het fonds gebruikmaken van premiedemping.

Premieopslag voor premievrijstelling: De voorziening uitlooprisico premievrije deelneming wordt jaarlijks berekend als de som van de premieopslagen voor premievrijstelling van de laatste twee boekjaren. Hierdoor komt jaarlijks de premieopslag voor premievrijstelling van twee boekjaren geleden beschikbaar ter dekking van de kosten van ingang premievrijstelling als gevolg van arbeidsongeschiktheid voor deelnemers met een eerste ziekte dag in de loop van twee boekjaren geleden.

Premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid: Indien een deelnemer geheel of gedeeltelijk arbeidsongeschikt is in de zin van de WAO of WIA, dan zal de pensioenopbouw geheel of gedeeltelijk doorgaan zolang er een WAO- of WIAuitkering wordt genoten. Bij de voortzetting van de opbouw wordt 100% van het loon dat vlak vóór de ingang van de premievrije deelneming gold, gehanteerd voor de jaarlijkse vaststelling van de pensioengrondslag

Private equity: investeringen in niet-beursgenoteerde ondernemingen.

Rekenrente: fictief rendementspercentage dat het belegde vermogen in de toekomst wordt geacht op te brengen.

Rentetermijnstructuur (RTS): de rentetermijnstructuur geeft het verband weer tussen de looptijd van een vastrentende belegging enerzijds en de daarop te ontvangen marktrente anderzijds.

Solvabiliteit: het vermogen dat op langere termijn aanwezig moet zijn om de verplichtingen te kunnen nakomen.

Swap: ruil van het rendement op een vastgestelde referentiewaarde tegen een variabele rente tijdens een vastgestelde looptijd.

Toeslag: De toeslag waarmee de pensioenaanspraken van (gewezen) deelnemers en de pensioenrechten van pensioengerechtigden jaarlijks kunnen worden verhoogd, wordt in principe afgeleid uit de stijging van het indexcijfer prijzen gebaseerd op de CPI alle huishoudens van 1 oktober twee jaar voorafgaand aan het jaar van aanpassing van de pensioenrechten of pensioenaanspraken tot de CPI alle huishoudens van 1 oktober van het jaar voorafgaand aan de aanpassing. Jaarlijks stelt het bestuur vast, na ter zake advies van de adviserend actuaire te hebben ingewonnen, of de financiële positie van het fonds het toelaat om een toeslag toe te kennen. De eventueel toe te kennen toeslag wordt op twee decimalen achter de komma afgerond.

Toekomstige uitvoeringskosten: Voor toekomstige uitvoeringskosten is in de technische voorziening een opslag begrepen van in 2023 3,2%. Periodiek wordt door de adviserend actuaire beoordeeld welke opslag benodigd is om de kosten te kunnen dekken van het administreren van deze pensioenen, waarbij wordt uitgegaan van de fictie dat het fonds een slapend fonds is (er vindt geen premiebetaling meer plaats en alle deelnemers worden dan ook als deelnemers behandeld). Voor de vaststelling van de kostenvoorziening is rekening gehouden met de kostenstructuur bij de pensioenadministrateur. Kosten van vermogensbeheer worden buiten beschouwing gelaten, deze worden geacht direct uit het rendement te worden gefinancierd.

UFR (Ultimate Forward Rate): Voor de bepaling van de rentetermijnstructuur wordt onder andere de UFR toegepast. Het hanteren van de UFR houdt in dat voor ver in de toekomst liggende verplichtingen een aangepaste rentecurve wordt gehanteerd.

Vastrentende waarden: beleggingssoort waarover in beginsel een vaste rentevergoeding en een vaste looptijd geldt, zoals obligaties en leningen.

Waardeoverdracht: het naar een andere pensioenregeling verhuizen van de waarde van een tot zeker moment opgebouwde pensioenaanspraak, in het geval de deelnemer verandert van werkgever of verzekeraar.

Z-score: mate waarin het werkelijke rendement van een pensioenfonds afwijkt van het rendement van de normportefeuille.

Periodieke informatieverschaffing voor de financiële producten, bedoeld in artikel 8, leden 1, 2 en 2 bis, van Verordening (EU) 2019/2088 en artikel 6, lid 1, van Verordening (EU) 2020/852

Productnaam: Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Identificatiecode juridische entiteiten (LEI): 5493007PYLOJEXV2U856

Duurzame belegging: een belegging in een economische activiteit die bijdraagt aan het behalen van een ecologische of een sociale doelstelling, mits deze belegging geen ernstige afbreuk doet aan ecologische of sociale doelstellingen en de ondernemingen waarin is belegd, praktijken op het gebied van goed bestuur toepassen.

De **EU-taxonomie** is een classificatiesysteem dat is vastgelegd in Verordening (EU) 2020/852. Het gaat om een lijst van **ecologisch duurzame economische activiteiten**. Die verordening bevat geen lijst van sociaal duurzame economische activiteiten. Duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling kunnen wel of niet op de taxonomie zijn afgestemd.

Ecologische en/of sociale kenmerken (E/S-kenmerken)

Heeft dit financieel product een duurzame beleggingsdoelstelling?	
☒ ☐ Ja	☒ ☐ ☒ Nee
☐ Dit product heeft de volgende duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling gedaan: ____%	☐ Dit product promootte ecologische/sociale (E/S) kenmerken . Hoewel duurzaam beleggen niet het doel ervan was, had het een minimum van ____% duurzame beleggingen
☐ in economische activiteiten die volgens de EU-taxonomie als ecologisch duurzaam gelden	☐ met een ecologische doelstelling in economische activiteiten die volgens de EU-taxonomie als ecologisch duurzaam gelden
☐ in economische activiteiten die volgens EU-taxonomie niet als ecologisch duurzaam gelden	☐ met een ecologische doelstelling in economische activiteiten die volgens de EU-taxonomie niet als ecologisch duurzaam gelden
☐ Dit product heeft de volgende duurzame beleggingen met een sociale doelstelling gedaan: ____%	☐ met een sociale doelstelling
	☒ Dit product promootte E/S-kenmerken, maar heeft niet duurzaam belegd.

In hoeverre is voldaan aan de ecologische en/of sociale kenmerken die dit financiële product promoot?

Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus (PfAB) heeft de volgende ecologische en sociale kenmerken gepromoot:

Duurzaamheids-indicatoren meten hoe de ecologische of sociale kenmerken die het financiële product promoot, worden verwezenlijkt.

1. Niet bijdragen aan controversieel gedrag en activiteiten door middel van uitsluitingen

PfAB heeft beleggingen uitgesloten die niet passen bij haar beleggingsbeleid. PfAB heeft nagenoeg niet direct belegd in bedrijven die zich substantieel bezighouden met de volgende activiteiten:

- Controversiële wapens (chemische wapens, biologische wapens, clustermunitie, landmijnen, witte fosfor, nucleaire wapens en verarmd uranium);
- Mijnbouw van thermische kolen & teerzanden;
- Vervaardigen van tabaksproducten of distributie ervan (voor laatstgenoemde geldt een omzetrempel van 5% als indicatie van een kernactiviteit).

PfAB heeft nagenoeg ook niet direct belegd in bedrijven die controversieel gedrag vertonen door zeer ernstige schenders van de OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, van de Guiding Principles on Business and Human Rights en/of van de Global Compact principes van de Verenigde Naties uit te sluiten. Het schenden van deze principes definieert PfAB als het halen van de laagste score volgens de externe dataleverancier MSCI, op compliance met ten minste een van deze internationale standaarden.

PfAB heeft ook niet direct belegd in staatsobligaties van landen die onderworpen zijn aan sancties door de VN Veiligheidsraad en/of de Europese Unie.

PfAB heeft niet in uitgesloten ondernemingen belegd en in beleggingsfondsen die beperkte exposure hadden naar uitgesloten bedrijven.

De prestaties van PfAB ten aanzien van dit kenmerk is gemeten aan de hand van duurzaamheidsindicator 1. De resultaten zijn opgenomen in de volgende vraag.

2. Bedrijven stimuleren in lijn te handelen met internationale verdragen en gedragscodes

PfAB ziet engagement (in gesprek gaan met ondernemingen) en stemmen als belangrijke instrumenten voor een verantwoorde invulling van de beleggingsactiviteiten.

Via actief aandeelhouderschap heeft de fiduciair manager namens PfAB gedurende de referentieperiode bedrijven gestimuleerd om in lijn te handelen met internationale verdragen en gedragscodes (zoals de VN Global Compact en de VN Guiding Principles). Actief aandeelhouderschap betekent stemmen op aandeelhoudersvergaderingen en het aangaan van kritische gesprekken met een deel van de bedrijven waarin PfAB heeft belegd. In de relevante beleggingscategorieën wordt vanaf 1 januari 2023 actief aandeelhouderschap over de gehele portefeuille uitgevoerd door Columbia Threadneedle Investments (CTI).

De prestaties van PfAB ten aanzien van dit kenmerk is gemeten aan de hand van duurzaamheidsindicatoren 2 en 3. De resultaten zijn opgenomen in de volgende vraag.

3. Beperking van klimaatverandering

PfAB heeft ten aanzien van klimaatverandering doelstellingen geformuleerd om de CO₂-intensiteit van de belangrijkste onderdelen van de portefeuille in lijn te brengen met de internationale afspraken van het Akkoord van Parijs. Om deze doelstellingen te bereiken heeft PfAB verschillende methodieken toegepast per activaklasse. Deze doelstellingen waren als volgt:

- Aandelen en de kredietwaardige bedrijfsobligatieportefeuille: PfAB beoogt een initiële reductie van gefinancierde broeikasgasemissies van 30%, gevolgd door 7% reductie op jaarbasis, met als oogmerk om in 2050 op netto nul gefinancierde broeikasgasuitstoot uit te komen;
- Hoogrentende ('high yield') bedrijfsobligatie portefeuille: een 30% reductie van gefinancierde broeikasgasemissies ten opzichte van de reguliere marktindex.

PfAB heeft de vereisten ten aanzien van reductie van gefinancierde broeikasgasemissies aan de externe vermogensbeheerders meegegeven als beleggingsrestricties.

De prestaties van PfAB ten aanzien van dit kenmerk is gemeten aan de hand van duurzaamheidsindicatoren 4, 5 en 6. De resultaten zijn opgenomen in de volgende vraag.

4. Duurzaam vastgoed en gebouwde omgeving

PfAB heeft gekozen voor vastgoedbeheerders die zich inspannen om bestaande vastgoedportefeuilles te verduurzamen, nieuwe projecten op duurzaamheid hebben beoordeeld, oog hebben voor de positie van sleutelberoepen op de huurmarkt en transparant zijn over het proces hieromtrent. Daarnaast heeft PfAB gekozen voor hypotheekbeheerders die zich inspannen om hypotheeknemers tot duurzame keuzes te bewegen. De hypotheekbeheerders doen dit enerzijds door zogeheten groene hypotheeklen aan te bieden, en anderzijds hypotheeknemers te informeren over verduurzaming van hun huis. Hiervoor heeft PfAB het beheer van hypotheeklen en vastgoedportefeuille uitsluitend uitbesteed aan vermogensbeheerders die aan strenge duurzaamheidseisen voldoen. De externe vermogensbeheerders moesten gedurende de referentieperiode:

- Ondertekenaar zijn van UN PRI;
- Een net zero commitment hebben afgegeven;
- Lid zijn van Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB) en hun hier relevante producten laten voldoen aan een minimale GRESB-rating van 4 of 5 sterren (alleen voor vastgoed);

Daarnaast moest de betreffende portefeuille een SFDR classificatie volgens artikel 8 SFDR hebben en het beleggingsfonds een ESG beleid met bijbehorende rapportages.

PfAB onderhoudt de dialoog met de externe vermogensbeheerders ten aanzien van ESG integratie in het algemeen en specifiek ten aanzien van SDG 7 (duurzame energie) en SDG 11 (veilige en duurzame steden).

De prestaties van PfAB ten aanzien van dit kenmerk is gemeten aan de hand van duurzaamheidsindicatoren 7 en 8. De resultaten zijn opgenomen in de volgende vraag.

● **Hoe hebben de duurzaamheidsindicatoren gepresteerd?**

1. Aantal beleggingen in uitgesloten bedrijven en landen	0 Per 31/12/2023 voor discretionaire mandaten.
2. Aantal bedrijven waarmee de engagement provider namens PfAB in een engagementtraject zit	466
3. Aantal engagementtrajecten waarmee mijlpalen zijn behaald ten aanzien van een verbetering van gedrag van bedrijven	140
4. CO ₂ -intensiteit van de aandelenportefeuille (weighted average carbon intensity: ton CO ₂ e (scope 1 en 2)/ miljoen USD omzet)	Ontwikkelde Markten Portefeuille: 56 Ontwikkelde Markten Benchmark: 105 Opkomende Markten Portefeuille: 114 Opkomende Markten Benchmark: 326 Ontwikkelde Markten en Opkomende Markten Portefeuille: 63 Ontwikkelde Markten en Opkomende Markten Benchmark: 133

	Per 31/12/2023.
5. CO ₂ -intensiteit van de bedrijfsobligatieportefeuille (weighted average carbon intensity: ton CO ₂ e (scope 1 en 2)/ miljoen USD omzet)	Portefeuille: 95 Benchmark: 97 Per 31/12/2023.
6. De CO ₂ -intensiteit van de hoogrentende bedrijfsobligatieportefeuille ten opzichte van de benchmark (weighted average carbon intensity: ton CO ₂ e (scope 1 en 2)/ miljoen USD omzet)	Portefeuille: 207 Benchmark: 241
7. Percentage vastgoedfondsen waarin PfAB belegt met een Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB) score van 4 of 5 sterren	100%. PfAB belegde gedurende de referentieperiode in drie vastgoedfondsen en ze hebben alle drie een GRESB-score van 5 sterren.
8. Percentage hypotheekfondsen waarin PfAB belegt die ecologische en/of sociale kenmerken promoot	100%. PfAB belegde gedurende de referentieperiode in één hypotheekfonds en die is geclassificeerd als artikel 8 onder SFDR.

● ...en in vergelijking tot voorafgaande perioden?

Dit is de tweede periodieke rapportage conform de vereisten van SFDR. Een vergelijking met voorafgaande periodes kan gemaakt worden in de volgende periodieke rapportage.

In de EU-taxonomie is het beginsel “geen ernstige afbreuk doen” vastgelegd. Dit houdt in dat op de taxonomie afgestemde beleggingen geen ernstige afbreuk mogen doen aan de doelstellingen van de EU-taxonomie, en dat een en ander vergezeld gaat van specifieke Uniecriteria.

Het beginsel “geen ernstige afbreuk doen” is alleen van toepassing op de onderliggende beleggingen van het financiële product die rekening houden met de EU-criteria voor ecologisch duurzame economische activiteiten. De onderliggende beleggingen van het resterende deel van dit financiële product houden geen rekening met de EU-criteria voor ecologisch duurzame economische activiteiten.

Andere duurzame beleggingen mogen evenmin ernstige afbreuk doen aan ecologische of sociale doelstellingen.

Hoe is in dit financiële product rekening gehouden met de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren?

PfAB heeft niet alle belangrijkste ongunstige effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren in aanmerking genomen. Deze zijn gedefinieerd in de wet en kunnen door pensioenfondsen zelf worden aangevuld. PfAB heeft de volgende ongunstige effecten wel meegenomen, tussen haakjes is opgenomen hoe PfAB het ongunstige effect heeft meegenomen en de toelichting staat onder de eerste vraag:

De belangrijkste ongunstige effecten zijn de belangrijkste negatieve effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren die verband houden met ecologische en sociale thema's en arbeidsomstandigheden, eerbiediging van de mensenrechten en bestrijding van corruptie en omkoping.

- Broeikasgas emissies ondernemingen (reductiedoelstelling bepaalde activaklassen en actief aandeelhouderschap);
- CO₂-voetafdruk ondernemingen (reductiedoelstelling bepaalde activaklassen en actief aandeelhouderschap);
- Broeikasgasintensiteit ondernemingen (reductiedoelstelling bepaalde activaklassen en actief aandeelhouderschap);
- Blootstelling aan bedrijven actief in de fossiele brandstofsector (uitsluitingsbeleid);
- Aandeel in verbruik en productie van niet-hernieuwbare energie (actief aandeelhouderschap);
- Intensiteit energieverbruik per klimaatsector met hoge impact (reductiedoelstelling bepaalde activaklassen en actief aandeelhouderschap);
- Schendingen van UN Global Compact-principes en de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen (uitsluitingsbeleid);
- Blootstelling aan controversiële wapens (antipersoonsmijnen, clustermunities, chemische wapens en biologische wapens) (uitsluitingsbeleid);
- Landen waarin is geïnvesteerd die onderworpen zijn aan sociale schendingen (uitsluitingsbeleid).

Wat waren de grootste beleggingen van dit financiële product?

De lijst bevat de beleggingen die het **grootste aandeel** beleggingen van het financiële product vormen tijdens de referentieperiode, te weten: **Op 31-12-2022**

Grootste beleggingen	Sector	% Activa	Land
<i>Hypotheekfonds Achmea</i>	<i>Overige</i>	<i>9,07</i>	<i>Nederland</i>
<i>Vastgoedfonds Achmea</i>	<i>Overige</i>	<i>5,03</i>	<i>Nederland</i>
<i>PGGM Infrastructure Fund</i>	<i>Overige</i>	<i>4,44</i>	<i>Nederland</i>
<i>SSGA DM equities</i>	<i>Overige</i>	<i>4,17</i>	<i>Overig</i>
<i>CT Euro liquidity fund</i>	<i>Overige</i>	<i>3,69</i>	<i>Luxemburg</i>
<i>Netherlands Government</i>	<i>Overheid</i>	<i>1,50</i>	<i>Nederland</i>
<i>Netherlands Government</i>	<i>Overheid</i>	<i>1,38</i>	<i>Nederland</i>
<i>Bouwinvest</i>	<i>Overige</i>	<i>1,41</i>	<i>Nederland</i>
<i>Vastgoedfonds Achmea</i>	<i>Overige</i>	<i>1,27</i>	<i>Nederland</i>
<i>France Government</i>	<i>Overheid</i>	<i>1,16</i>	<i>Frankrijk</i>
<i>Netherlands Government</i>	<i>Overheid</i>	<i>1,12</i>	<i>Nederland</i>
<i>Vastgoedfonds Achmea</i>	<i>Overige</i>	<i>1,00</i>	<i>Nederland</i>
<i>Kreditanstalt fuer Wiederr</i>	<i>Overheid</i>	<i>0,91</i>	<i>Duitsland</i>
<i>European Union</i>	<i>Overheid</i>	<i>0,88</i>	<i>Overig</i>
<i>Netherlands Government</i>	<i>Overheid</i>	<i>0,77</i>	<i>Nederland</i>

De percentages zijn gebaseerd op de stand per 31-12-2023 en gebaseerd op de totale portefeuille van PfAB. Derivaten en contanten zijn niet opgenomen in de tabel. Er is niet doorgekeken in beleggingsfondsen. Als de belegging in een beleggingsfonds tot de grootste 15 beleggingen behoorde is dit fonds opgenomen in bovenstaand overzicht.

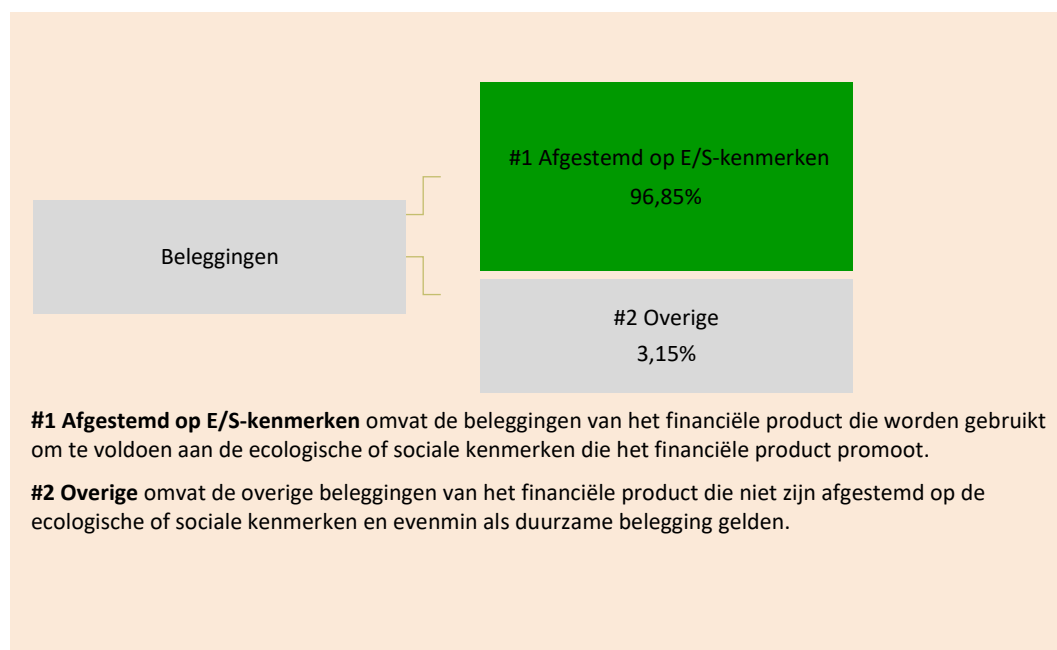

Wat was het aandeel duurzaamheidsgerelateerde beleggingen?

PfAB promootte ecologische en sociale kenmerken zonder dat het een duurzamebeleggingsdoelstelling nastreeft. PfAB heeft geen minimumallocatie gemaakt naar duurzame beleggingen in de zin van SFDR of beleggingen in ecologisch duurzame activiteiten in de zin van de Taxonomie-Verordening. Het overgrote deel van de beleggingen van PfAB was afgestemd op ecologische en/of sociale kenmerken. Deze beleggingen hadden betrekking op aandelen, bedrijfsobligaties, beleggingen in vastgoed en hypotheek en staatsobligaties. De overige beleggingen waren niet afgestemd op deze kenmerken en waren belegd in derivaten of liquide middelen. Daarvoor waren geen ecologische of sociale minimumwaarborgen van toepassing.

De activa-allocatie beschrijft het aandeel beleggingen in specifieke activa.

Hoe zag de activa-allocatie eruit?

Om te bepalen of aan de EU-taxonomie wordt voldaan, bevatten de criteria voor **fossiel gas** emissiegrenswaarden en de omschakeling naar hernieuwbare energie of koolstofarme brandstoffen tegen eind 2035. Voor **kernenergie** bevatten de criteria uitgebreide regels inzake veiligheid en afvalbeheer.

Faciliterende activiteiten maken het rechtstreeks mogelijk dat andere activiteiten een substantiële bijdrage leveren aan een ecologische doelstelling.

Transitieactiviteiten zijn activiteiten waarvoor nog geen koolstofarme alternatieven beschikbaar zijn en die onder meer broeikasgasemissieniveaus hebben die overeenkomen met de beste prestaties.

● **In welke economische sectoren werd belegd?**

Security Description	Market Value %
Other	23.2%
Government	21.1%
Financials	18.7%
Information Technology	9.2%
Consumer Discretionary	5.6%
Health Care	5.1%
Industrials	4.8%
Communication Services	3.6%
Real Estate	2.6%
Utilities	2.0%
Consumer Staples	1.9%
Materials	1.5%
Energy	0.7%

De percentages zijn gebaseerd op de stand per 31-12-2023. Onder overig vallen onder andere bepaalde derivaten en sommige beleggingen in opkomende markten. De sectorverdeling is gemaakt op basis van doorkijk in onderliggende beleggingsfondsen voorzover er data hierover beschikbaar was (hetgeen doorgaans voor alle liquide beleggingen het geval is).

In hoeverre waren de duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling afgestemd op de EU-taxonomie?

0%.

● **Heeft het financiële product belegd in activiteiten in de sectoren fossiel gas en/of kernenergie die aan de EU-taxonomie voldoen¹?**

☐

Ja:

☐

In fossiel gas In kernenergie

☒

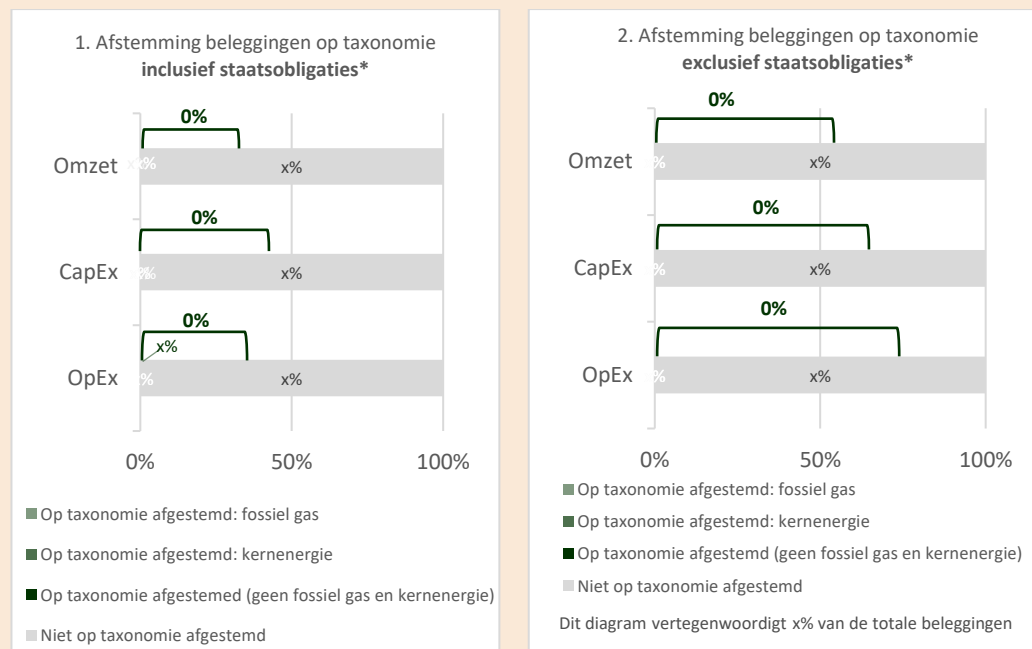
Nee

¹ Activiteiten in de sectoren fossiel gas en/of kernenergie zullen alleen aan de EU-taxonomie voldoen indien zij bijdragen aan het beperken van de klimaatverandering ("klimaatmitigatie") en geen ernstige afbreuk doen aan de doelstellingen van de EU-taxonomie – zie de toelichting in de linkermarge. De uitgebreide criteria voor economische activiteiten in de sectoren fossiel gas en kernenergie die aan de EU-taxonomie voldoen, zijn vastgesteld in Gedelegeerde Verordening (EU) 2022/1214 van de Commissie.

Op de taxonomie afgestemde activiteiten worden uitgedrukt als aandeel van:

- de **omzet** die het aandeel van de opbrengsten uit groene activiteiten van ondernemingen waarin is belegd, weergeeft;
- de **kapitaaluitgaven** (CapEx) die laten zien welke groene beleggingen worden gedaan door de ondernemingen waarin is belegd, bv. voor een transitie naar een groene economie;
- de **operationele uitgaven** (OpEx) die groene operationele activiteiten van ondernemingen waarin is belegd, weergeven.

De onderstaande diagrammen geven in het groen het percentage op de EU-taxonomie afgestemde beleggingen. Er is geen geschikte methode om te bepalen in hoeverre staatsobligaties* op de taxonomie zijn afgestemd. Daarom geeft het eerste diagram de mate van afstemming voor alle beleggingen van het financiële product inclusief staatsobligaties, terwijl het tweede diagram alleen voor de beleggingen van het financiële product in andere producten dan staatsobligaties aangeeft in hoeverre die op de taxonomie zijn afgestemd.

* In deze diagrammen omvat 'staatsobligaties' alle blootstellingen aan overheden.

● **Wat was het aandeel beleggingen in transitie- en faciliterende activiteiten?**
 0%.

● **Hoe verhiel het percentage op de EU-taxonomie afgestemde beleggingen zich tot eerdere referentieperiodes?**

Dit betreft de tweede rapportage. Volgend jaar kan er een vergelijking worden opgenomen.

Wat was het aandeel duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling die niet op de EU-taxonomie waren afgestemd?

Niet van toepassing. PfAB heeft zich gedurende de referentieperiode niet gecommitteerd aan duurzame beleggingen en heeft daarom niet gemeten of het belegd heeft in duurzame beleggingen conform SFDR.

Wat was het aandeel sociaal duurzame beleggingen?

Niet van toepassing. PfAB heeft zich gedurende de referentieperiode niet gecommitteerd aan duurzame beleggingen en heeft daarom niet gemeten of het belegd heeft in duurzame beleggingen conform SFDR.

zijn duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling die **geen rekening houden met de criteria** voor ecologisch duurzame economische activiteiten in het kader van de Verordening (EU) 2020/852.

Welke beleggingen zijn opgenomen in “overige”? Waarvoor waren deze bedoeld en waren er ecologische of sociale minimumwaarborgen?

Referentie-benchmarks zijn indices waarmee wordt gemeten of het financiële product de ecologische of sociale kenmerken verwezenlijkt die dat product promoot.

De beleggingen die waren opgenomen in #2 Overige waren de belegging in derivaten en liquide middelen. Daarvoor waren geen ecologische of sociale minimumwaarborgen van toepassing. Derivaten worden gebruikt om grote financiële risico's mee af te dekken. Liquide middelen worden gebruikt om te kunnen voldoen aan aangegane verplichtingen, zoals margin calls en pensioenuitkeringen.

Welke maatregelen zijn er in de referentieperiode getroffen om aan de ecologische en/of sociale kenmerken te voldoen?

PfAB heeft de volgende maatregelen getroffen:

- In opdracht van PfAB heeft een externe partij een lijst opgesteld waarin niet belegd mag worden op basis van de uitsluitingscriteria. Deze lijst werd ter uitvoering aan alle onderliggende vermogensbeheerders gecommuniceerd en werd tweemaal geactualiseerd. Eventuele overschrijdingen zijn door de externe vermogensbeheerders gemeld aan PfAB en de fiduciaire vermogensbeheerder van PfAB. De fiduciaire vermogensbeheerder van PfAB heeft periodiek gecontroleerd of er niet in deze beleggingen belegd is.
- Voor engagement en stemmen heeft PfAB gebruik gemaakt van de aanpak van onderliggend manager PGGM voor het uitvoeren van engagementactiviteiten tot 1 november 2022. Vanaf 1 januari 2023 wordt engagement uitgevoerd door CTI. PfAB is periodiek geïnformeerd over de voortgang van engagementtrajecten.
- PfAB heeft de afgesproken vereisten ten aanzien van reductie van gefinancierde emissies meegegeven aan de externe vermogensbeheerders als beleggingsrestricties. Er is gekozen voor MSCI-benchmarks die voldoen aan de Europese eisen voor *Climate Transition Benchmarks* voor de aandelenportefeuille en de bedrijfsobligatieportefeuille. Deze zijn nieuw geïmplementeerd in 2022. PfAB is periodiek geïnformeerd over de uitvoering van het beleggingsbeleid en of de portefeuilles nog binnen de afgesproken kaders zijn beheerd. De broeikasgasemissies van de betreffende beleggingsportefeuilles werden tweemaal gerapporteerd als onderdeel van de ESG risico rapportage.
- PfAB is periodiek geïnformeerd over de GRESB score van de vastgoedfondsen en over de kenmerken en de resultaten van de hypotheekfondsen waarin werd belegd.

Hoe heeft dit financiële product gepresteerd ten opzichte van de referentiebenchmark?

Niet van toepassing. PfAB heeft geen referentiebenchmark om te voldoen aan de ecologische of sociale kenmerken voor de gehele pensioenregeling.

● **Waarin verschilt de referentiebenchmark van een brede marktindex?**

Niet van toepassing.

- ***Hoe heeft dit financiële product gepresteerd wat betreft de duurzaamheidsindicatoren voor het bepalen van de afstemming van de referentiebenchmark op de gepromote ecologische en sociale kenmerken?***

Niet van toepassing.

- ***Hoe heeft dit financiële product gepresteerd ten opzichte van de referentiebenchmark?***

Niet van toepassing.

- ***Hoe heeft dit financiële product gepresteerd ten opzichte van de brede marktindex?***

Niet van toepassing.